

უცხოური წაროები საქართველოს შესახებ

წიგნი XVII

დიონ კასიოსი

დიონ კასიოსის, ცნობები საქართველოს შესახებ

გერმანული ტექსტი ქართული თარგმანით
გამოსცა და შესავალი და კომენტარები დაუწყო
ნ. დ. ა. ლ. მ. შ. რ. მ.

9(C41)+901(3)
9(47.922)(001)+90(37)+[016.3]

კ 331

II — III ს. ბერძენი ისტორიკოსის დიონ კასიოსის „რომის ისტორია“ გადმოგვცემს რომის სახელმწიფოს თავგადასავალს უძველესი დროიდან III ს. დასაწყისამდე. ძირითად ყურადღებას ავტორი უთმობს რომის საგარეო ურთიერთობას და წინაგან პოლიტიკურ მოვლენებს. დიონ კასიოსს მოეპოვება არაერთი საინტერესო ცნობა ქართულ სახელმწიფოებთან (იბერია, კოლხეთი) რომის ურთიერთობის შესახებ. ამ პრობლემის შესწავლისათვის დიონ კასიოსის ცნობებს პირველხარისხიანი მნიშვნელობა ენიჭებათ, ამასთან ერთად, დიონ კასიოსის ცალკეული ცნობები საშუალებას გვაძლევს საქართველოს იმდროინდელი სოციალური და პოლიტიკური ვითარებაც გავეითვალისწინოთ.

წინამდებარე გამოცემაში „რომის ისტორიიდან“ ამოკრეფილია ცნობები საქართველოს შესახებ, მოცემულია მათი თარგმანი და ახსნა-განმარტება.

მთავარი რედაქცია: ი. აბულაძე, ვლ. ფუთუჩიძე, ს. ყაუხჩიშვილი.
ბ. შიჩხინაძე (მთ. რედაქტორი), ს. ჯიქია

ბერძნულ-რომაული წყაროების
სერიის რედაქტორი
ს ი მ. ყ ა უ ხ ჩ ი შ ვ ი ლ ი

წინასიტყვაობა

იმ ბერძენ-რომაელ მწერალთა შორის, რომელთაც საქართველოს შესახებ მოეპოვებათ ცნობები, დიონ კასიოსს კოკეიანოსს უდავოდ მეტად მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს. თავის ნაშრომში „რომის ისტორია“ დიონ კასიოსს შეტანილი აქვს რომის მიერ აღმოსავლეთში წარმოებულ ლაშქრობების, აღმოსავლეთის ქვეყნებთან რომის ხელისუფალთა ურთიერთობის შესახებ საინტერესო მონაცემები. ამ ცნობებში საკმაოდ ბევრი ადგილი ეთმობა ამიერკავკასიის სახელმწიფოთა და, კერძოდ, საქართველოს სამეფოთა მდგომარეობას, მათ ადგილსა და მნიშვნელობას აღმოსავლეთის საერთაშორისო ასპარეზზე.

ისტორიოგრაფიაში, როგორც რუსულსა და უცხოურში, ისე ქართულში, დიონ კასიოსის ცნობები საქართველოს შესახებ ხშირად ყოფილა გამოყენებული და ახსნილ-განმარტებული. ყველა ისტორიკოსი, ვინც კი საქართველოს ძველი ისტორიის საკითხებს იკვლევს, იყენებს დიონ კასიოსს (ივ. ჯავახიშვილი, ს. ჯანაშია, ა. ი. ბოლტუნოვა, კ. ვ. ტრევერი, გ. მელიქიშვილი და სხვ.). მაგრამ ამ ცნობების მთლიანი შესწავლა, მათი მონოგრაფიული დამუშავება ჯერ არავის უცდია. არ არსებობს დიონ კასიოსის საქართველოს შესახებ ცნობების ქართული თარგმანიც. როგორც ცნობილია, ვ. ვ. ლატიშევიმ თავის დროს შეკრიბა და რუსული თარგმანითურთ გამოაქვეყნა ბერძენ-რომაელი ავტორების ცნობები სკვითებისა და კავკასიის შესახებ¹. ამ კრებულში შევიდა დიონ კასიოსის „რომის ისტორიის“ ის ადგილებიც, რომლებიც საქართველოს შეეხება. ექვს გარეშეა, რომ ვ. ვ. ლატიშევის ამ გამოცემამ მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა თავის დროს, მაგრამ მასში ზოგი რამ გამოჩენილია, ზოგჯერ თარგმანი მთლად ზუსტი არ არის,

¹ В. В. Латышев, Известия древних писателей о Скифии и Кавказе, СПб., 1890—1904

ხოლო ის კომენტარები, რომლებიც ჟურნალმა „Вестник древней истории“-იმ დაურთო ვ. ვ. ლატიშევის კრებულის ახალ გამოცემას (იხ. ВДИ, 1948, № 4, გვ. 266—267), იმდენად მოძველებულია და ისეთ სამწუხარო შეცდომებს შეიცავს, რომ საეჭვოა მათ რაიმე მეცნიერული ინტერესი ჰქონდეს. რაც შეეხება დიონ კასიოსის ცალკეული ცნობების ახსნა-განმარტებას, აქ მეცნიერთა შორის ხშირად მნიშვნელოვანი აზრთა სხვადასხვაობა არსებობს.

ჩვენ მიზნად დავისახეთ მოგვეცა დიონ კასიოსის იმ ცნობათა თარგმნა და ახსნა-განმარტება, რომლებიც საქართველოს შეეხება; მაგრამ ეს ცნობები რომ არ ყოფილიყო ხელოვნურად ამოგლეჯილი ნაშრომიდან და დაკავშირებული ყოფილიყო საერთო მოვლენებთან, ჩვენ მიზანშეწონილად დავინახეთ, ამოგვეკრიბა და გვეთარგმნა ყველა ის მონაცემი, რომელიც რომისა და ამიერკავკასიის ურთიერთობას შეეხება, მით უფრო, რომ ქართულ სახელმწიფოთა იმდროინდელი მდგომარეობისა და რომთან მათი დამოკიდებულების გაგება შეუძლებელია ამიერკავკასიის სხვა სახელმწიფოთა (არმენია, ალბანეთი) მდგომარეობის გაუთვალისწინებლად. ამავე მიზეზით არ გამოგვიტოვებია დიონ კასიოსის ის ადგილები, რომლებიც რომისა და პონტოს მეფის მითრიდატე VI ეგპატორის ბრძოლებზე მოგვითხრობენ; პონტოს სამეფო ხომ ტერიტორიულადაც ახლოს იყო ანტიკურ საქართველოსთან და ეთნიკურად და პოლიტიკურადაც მასთან საკმაოდ მჭიდროდ იყო დაკავშირებული. ჩვენი ყურადღება ზოგიერთ შემთხვევაში შევაჩერეთ აგრეთვე რომისა და პართიის ურთიერთდამოკიდებულების საკითხებზედაც, რამდენადაც ეს ურთიერთობა მნიშვნელოვნად მოქმედებდა აგრეთვე ამიერ-კავკასიის ქვეყნების საერთაშორისო ვითარებაზედაც.

ტექსტსა და თარგმანს წარუშდღვარეთ დიონ კასიოსის ბიოგრაფია, მისი ნაშრომის ზოგადი დახასიათება და წყაროების შესწავლის სადღეისო მდგომარეობის აღწერა. ეს ნაწილი ძირითადად არსებულ სპეციალურ ლიტერატურაზეა დამყარებული.

ტექსტზე დართულ კომენტარებში შევეცადეთ აგვეხსნა დიონ კასიოსის ცალკეულ ცნობათა არსი და მნიშვნელობა სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულ მოსაზრებათა ურთიერთშეჯერებისა და ზოგ შემთხვევაში საკუთარ დაკვირვებათა საფუძველზე.

შ ე ს ა ვ ა ლ ი

ა) დიონ კასიოსის ცხოვრება და მოღვაწეობა

დიონ კასიოს კოკეიანოსი (Δίων ὁ Κασσιος ὁ Κοκκιανός; Cassius Dio Cocceianus), წარმოშობით იყო ბითონიის ქალაქ ნიკეიდან. მისი ბიოგრაფიის შესახებ შენახულია შედარებით ძუნწი ცნობები და ამ მხრივ მთავარ წყაროს წარმოადგენს თვით მისი ნაშრომი, სადაც ავტორი თავისი ცხოვრების ცალკეულ ფაქტს აღნიშნავს მისი თანამედროვე მოვლენების აღწერისას. როგორც ამ ცნობებიდან ჩანს, ჩვენი ისტორიკოსი ჩამომავლობით სენატორულ წრეებს ეკუთვნოდა. მამა მისი—კასიოს აპრონიანოსი იმპერატორ მარკუს ავრელიუსის დროს (161—180) კილიკიის მმართველად ყოფილა¹, ხოლო შემდეგ, უფრო გვიან—დაღმაცისა². დიონ კასიოსის დაბადების თარიღის შესახებ გარკვეული ცნობები არ არსებობს. სვიდას გადმოცემით იგი ალექსანდრე სევერუსის დროს დაიბადა (γεννηθείς ἐπὶ τῶν ἡρώων Ἀλεξάνδρου τῶν Σεβαστοῦ)³. ამ ცნობის თანახმად დიონ კასიოსი III საუკუნის 20—30-იან წლებში უნდა იყოს დაბადებული, მაგრამ სვიდას აშკარად ეწინააღმდეგება თვით დიონ კასიოსის ცნობა, რომ იგი ახლდა თავის მამას კილიკიაში⁴; ე. ი. იმპერატორ მარკუს ავრელიუსის დროს იგი უკვე დაბადებული ყოფილა.

193 წ. იმპერატორმა პერტინაქსმა წამოაყენა დიონ კასიოსის კანდიდატურა პრეტორის თანამდებობაზე შემდგომი წლისათვის⁵. ამრიგად, ამ დროისათვის იგი 40 წლისა მაინც უნდა ყოფილიყო,

¹ Dio Cass., LXIX, 1,3; LXXII, 7,2.

² იქვე, XLIX, 36,4.

³ Suidae Lexicon Graece et Latine, ed. Godfredus Bernhardy. t. I, pars I. Hallis et Brunshvigae, 1852, გვ. 141C.

⁴ Dio Cass., LXXII, 7,2.

⁵ იქვე, LXXIII, 12,2; История греческой литературы, т. III, Изд-во АН СССР, М., 1960, გვ. 198.

რადგან, როგორც ცნობილია, რომაული კანონების მიხედვით, ამ თანამდებობის დაკავება შეეძლო მხოლოდ 40—41 წელს მიღწეულ პირებს¹. ამრიგად დიონ კასიოსი უნდა დაბადებულიყო არა უგვიანეს 153—154 წლისა. სამეცნიერო ლიტერატურაში ჩვეულებრივ მიღებულია 155 წ. ². მაგრამ, ჩვენ ვფიქრობთ, უფრო ზუსტი იქნება, თუ დიონ კასიოსის დაბადების თარიღად მივიჩნევთ 153 წ., რადგან 155 წელს დაბადების შემთხვევაში ის არ იქნებოდა 40 წლისა 193 წელს, როცა პერტინაქსმა იგი პრეტორის თანამდებობაზე წამოაყენა³. რასაკვირველია, ეს თარიღი მხოლოდ *terminus post quem* შეიძლება იყოს, რადგან დიონ კასიოსი შეიძლება უფრო ხნირიც ყოფილიყო პირველი საკურულო თანამდებობის დაკავებისას. მეორე მხრივ, თუ ჩვენ გავითვალისწინებთ მის ჩამომავლობას, მისი მამის მალაღ თანამდებობრივ პოსტებს, შეიძლება ვიფიქროთ, რომ სრულწლოვანების მიღწევისთანავე იგი მალე უნდა ჩაბმულიყო რომის სახელმწიფოებრივ ცხოვრებაში და ბევრად არ უნდა დაეგვიანებინა მალაღ მაგისტრატურათა მიღწევაში.

211 წელს იმპერატორ სებტიმიუს სევერუსის დროს (193—211) ის არჩეულ იქნა ე. წ. *consul suffectus*-ად, ე. ი. იმ წელს გარდაცვლილი კონსულის მოადგილედ, შემცვლელად⁴. შემდეგი იმპერატორის ანტონინე კარაკალას (211—217) მეფობაში მას კვლავ საიმპერატორო კარზე ვხედავთ. 216 წ., როგორც თვითონ გადმოგვცემს, დიონ კასიოსი ახლდა კარაკალას აღმოსავლურ ლაშქრობაში, თუმცა პართიასთან ომში მონაწილეობა არ მიუღია⁵. იმპერატორმა მაკრინუსმა (217—218) დანიშნა დიონ კასიოსი ქალაქების პერგამისა და სმირნის მოქალაქეთა უფლებების ზედამხედველ კურატორად (*curator ad corrigendum statum civitatum*) და ამ თანამდებობაზე დარჩა იგი ვიდრე ილექსანდრე სევერუსის გამეფებამდე, ე. ი. 222 წლამდე⁶.

¹ Т. Моммзен, История Рима, т. III, М., 1941, гл. 17—18.

² Cassius Dio's Römische Geschichte übersetzt von Dr. L. Tafel, I Bd., Stuttgart, 1831, Einleitung, гл. 1; Fr. Schoell, Geschichte der griechischen Litteratur, II Bd., Berlin, 1830, гл. 431; ს. ყაუხჩაიშვილი, ბერძნული ლიტერატურის ისტორია, ტ. II, თბილისი, 1949, გვ. 205.

³ მართალია, არის რამდენიმე შემთხვევა, როდესაც ეს წესი ირღვეოდა, მაგრამ საამისოდ საჭირო იყო სენატის სპეციალური დადგენილება, ასეთი კი დიონ კასიოსის შესახებ არაა ცნობილი. შეად. Т. Моммзен, История Рима, т. III, гл. 17—18.

⁴ Dio Cass., LXXVI, 16,4.

⁵ იქვე, LXXVII, 17,18.

⁶ იქვე, LXXIX, 7,4; LXXIX, 18,3.

განსაკუთრებულ სამსახურებრივ წარმატებას აღწევს დიონ კასიოსი სწორედ ალექსანდრე სევერუსის დროს (222—235). ალექსანდრესაგან მიიღო მან აფრიკის პროკონსულის თანამდებობა, ხოლო შემდეგ საიმპერატორო პროვინციების — დალმაციისა და ზემო პანონიის პროკონსულობა¹. 229 წელს დიონ კასიოსი უკვე კონსულად და თვით იმპერატორის კოლეგად იქნა არჩეული, მაგრამ, როგორც ჩანს, რომში მას მაინცა და მაინც დიდი პოპულარობა ვერ მოუპოვებია და პრეტორიანული გვარდიის სიძულვილიც დაუმსახურებია, იმდენად, რომ მისი მოკვლაც კი განუზრახავთ. თვითონ დიონ კასიოსი ამას თავისი სიმკაცრითა და დისციპლინის მოყვარულობით ხსნის². ამ გარემოების გამო დიონ კასიოსი იძულებული გამხდარა კონსულობის დროსაც კი რომის ფარგლებს გარეთ ეცხოვრა, ხოლო შემდეგ საერთოდ ჩამოსცილებოდა პოლიტიკურ ცხოვრებას და მშობლიურ ბითინიაში გადასახლებულიყო³.

როდის გარდაიცვალა დიონ კასიოსი, ცნობილი არ არის. სამეცნიერო ლიტერატურაში მისი სიკვდილის თარიღად ჩვეულებრივ მიღებულია 235 წელი, ალექსანდრე სევერუსის გარდაცვალების თარიღი; ეს აინსნება იმით, რომ ამის შემდეგ მის ნაწარმოებში არავითარი ცნობები აღარ ჩანს⁴. ამას ისიც უნდა დავუმატოთ, რომ თავის შრომაში დიონ კასიუსი აღნიშნავს, რომ მას მიზნად აქვს დასახული თხრობა მიიყვანოს ალექსანდრე სევერუსის სიკვდილამდე⁵, ე. ი. ამ უკანასკნელის გარდაცვალების ჟამს იგი ჯერ კიდევ ცოცხალი ყოფილა, მაგრამ რამდენადაც იგი ამ დაპირებას ვერ ასრულებს და ნაშრომს 229 წლით ამთავრებს, უნდა ვიფიქროთ, რომ ის მართლაც ალექსანდრეს შემდეგ მალე გარდაცვლილა.

ამრიგად, დიონ კასიოსი უმაღლესი სენატორული წოდების წარმომადგენელია, თუმცა ძირძველი რომაელი მოქალაქე არ არის და ეკუთვნის პროვინციულ არისტოკრატიას, რომელმაც ამ დროისათვის უკვე საკმაოდ მყარი ადგილი დაიჭირა რომის ნობილიტეტში. იგი საიმპერატორო კართან დაახლოებული და სახელმწიფოებრივ მოღვაწეობაში გაწაფული პირია.

რაც შეეხება დიონ კასიოსის სამწერლო მოღვაწეობას, მის შესახებ ზოგიერთი მონაცემი თვითონ მას მოეპოვება. გარდა ამისა,

¹ Dio Cass., LXXX, 1; XLIX, 36, 4.

² იქვე, LXXX, 5.

³ იქვე.

⁴ L. Tafel, op. c., გვ. 16; F. Schoell, ციტ. ნაშრ., გვ. 432; ს. ყაუხჩიშვილი, ციტ. ნაშრ., გვ. 204.

⁵ Dio Cass., LXXX, 5.

მისი ნაშრომები დასახელებული აქვს სვიდას. სვიდას ცნობით, დიონ კასიოსს დაწერილი ჰქონია „რომის ისტორია“ („Ῥωμαίων ἱστορίαι“), 80 წიგნად, „პერსიკა“ (Περσικά), „გეტიკა“ („Γετικά“), „ენოღია“ („Ἐνωβία“); „ტრაიანეს ცხოვრება“, („Τὴ ζωὴ τῶν Τραϊανῶν“), და ფილოსოფოს არიანეს ცხოვრება („Βίον Ἀρίστου τοῦ φιλοσόφου“)¹.

სვიდას ეს ცნობა, როგორც ირკვევა, სწორი არ არის. როგორც გამორკვეული აქვს ე. შვარცს, არც „პერსიკა“ და არც „გეტიკა“ დიონ კასიოსს არ ეკუთვნის; პირველი დიონ ქრიზოსტომს დაუწერია, ხოლო მეორე დიონ კალოფონელს². ე. შვარცის აზრით საეჭვოა, რომ დიონ კასიოსს დაწერილი ჰქონოდა ტრაიანეს ბიოგრაფიაც, რადგან ამის შესახებ არც დიონ კასიოსი არაფერს ამბობს და არც ტრაიანეს ეპოქის აღწერას „რომის ისტორიაში“ ეტყობა ამ ხანის დიონ კასიოსისაგან სპეციალურად შესწავლის რაიმე კვალი³. რაც შეეხება „ენოღიას“, მის შესახებ სპეციალისტები საერთოდ არაფერს ამბობენ რადგან გაურკვეველია ამ ნაწარმოების სათაურიც კი. უფრო დასაშვებად მიაჩნია ე. შვარცს დიონ კასიოსის მიერ არიანეს ბიოგრაფიის დაწერა⁴. ე. შვარცის ეს შეხედულებანი საყოველთაოდ მიღებულია სამეცნიერო ლიტერატურაში. გარდა ამისა, სვიდას გამორჩენილი აქვს ერთი ნაწარმოები, რომლის შესახებ თვითონ დიონ კასიოსი გვაწვდის ცნობას. ესაა წიგნი „სიზმრებისა და წინასწარმეტყველებათა შესახებ“. ამავე დროს დიონ კასიოსს დაუწერია აგრეთვე „კომოდის მმართველობის ისტორია“⁵. მაგრამ დიონ კასიოსის ნაწარმოებები, გარდა „რომის ისტორიისა“, ჩვენამდე არ მოღწეულა და არც სხვა ავტორებს აქვთ რაიმე მითითება მათ შესახებ.

როგორც ისტორიკოსმა დიონ კასიოსმა მოლდაწეობა. შედარებით გვიან, იმპერატორის კომოდის სიკვდილის შემდეგ (193 წ.) დაიწყო. ამის შესახებ იგი თვითონ მოგვითხრობს შემდეგს: დიონ კასიოსს ჰქონდა დაწერილი და გამოცემული წიგნი „სიზმრებისა და წინასწარმეტყველებათა შესახებ“, რომელიც მას იმპერატორ სებტიმიუს სევერუსისათვის მიუერთმეგია. იმპერატორს საგანგებო წერილში ბევრი ქება მიუწერია ავტორისათვის. ამ ქებისა და სიზ-

¹ Suidae Lexicon..., s. v.

² Schwartz, Cassius Dio Cocceianus, RE, III Bd., გვ. 1685.

³ იქვე, გვ. 1685.

⁴ იქვე, გვ. 1685—86.

⁵ Dio Cass., LXII, 23.

მრის შთავონებით დიონ კასიოსს გადაუწყვეტია აღეწერა იმპერატორ კომოდის მეფობა და შემდგომი ამბები. ამ შრომასაც მოწონება დაუმსახურებია და მაშინ მწერალს მიზნად დაუსახავს მთელი რომის ისტორია აღეწერა დასაბამიდან იმ დრომდე, სადამდისაც მას ბედი მისცემდა საშუალებას და მისი თანამედროვე ამბები მოეცა არა განცალკევებით, არამედ რომის დანარჩენ ისტორიასთან დაკავშირებით. ამ მიზნით, აღნიშნავს დიონ კასიოსი, „მე ვაგროვებდი ათი წლის მანძილზე მთელ ისტორიულ მასალას რომის დაარსებიდან სევერუსის სიკვდილამდე და შემდეგი 12 წლის განმავლობაში გადაეამუშავე იგი ნამდვილ ისტორიად. გაგრძელებას (ე. ი. ალექსანდრე სევერუსის სიკვდილის შემდეგ) დაეწერ მანამდე, სანამდეც მივალწევ“¹.

ასე შეუქმნია დიონ კასიოსს თავისი ძირითადი ნაწარმოები „რომის ისტორია“.

✓ 3) დიონ კასიოსის „რომის ისტორიის“ სამართო დახასიათება

დიონ კასიოსის „რომის ისტორია“ (Ῥωμαϊκὴ ἱστορίαι) მოიცავს ხანას რომის დაფუძნებიდან (ლეგენდარული ენეასის დროიდან) ვიდრე 229 წლამდე². იგი 80 წიგნისაგან შედგება და სვიდან გამომცემით ტრადიციულ დეკადებად იყო დაყოფილი³. თვითონ დიონ კასიოსის სიტყვით, მისი ნაშრომი შინაარსის მიხედვით სამ ნაწილად იყოფა: პირველი ნაწილი შეიცავს 51 წიგნს და ეხება რომის ისტორიას დასაბამიდან იმპერიის შექმნამდე, ე. ი. ავგუსტუსის ხანამდე; მეორე ნაწილი მოიცავს ისტორიას ავგუსტუსიდან მარკუს ავრელიუსის სიკვდილამდე და მესამე — მარკუსის გარდაცვალებიდან ბოლომდე⁴.

თავისი ხასიათის მიხედვით „რომის ისტორია“ შეიძლება ორ ძირითად ნაწილად გავეყოთ: პირველი ნაწილი — დასაწყისიდან ვიდრე ზე-72 წიგნამდე — შედგენილია წინადროინდელ მწერალთა და სხვა ხასიათის წყაროების მიხედვით და წარმოადგენს ერთგვარ შიშობილვითი ხასიათის კომპენდიუმს. მეორე ნაწილში — მე-72 წიგნიდან ბოლომდე — ავტორი გვევლინება მის მიერ აღწერილი ამბების თანამედროვედ და თვითმხილველად; ამიტომ მისი თხრობა უფრო დაწვრილებითსა და ზუსტ ხასიათს ატარებს.

¹ Dio Cass., LXXII, 23.

² იქვე, LXXX, 5.

³ Suidae Lexicon., s. v

⁴ Dio Cass., LXXI, 4,2.

დიონ კასიოსი რომაული ისტორიოგრაფიის ტიპიური წარმომადგენელია და მის ნაშრომს ყოველთვის ეტყობა ავტორის პოლიტიკური მრწამსი და რომაელი მოქალაქის სიამაყე. მისთვის რომის ყოველი ღონისძიება, რომაელი პოლიტიკური მოღვაწისა თუ მხედართმთავრის ყოველგვარი მოქმედება ყოველთვის გამართლებულია და ქების ღირსი, მით უფრო, თუ იგი მიმართულია არა-რომაელის, „ბარბაროსის“ წინააღმდეგ.

დიონ კასიოსის იდეალს ძველი რესპუბლიკური წყობილება წარმოადგენდა, მაგრამ მონარქიაზე გადასვლასაც იგი გარდაუვალ აუცილებლობად აღიარებდა. იგი გვევლინება სენატის მიერ არჩეული იმპერატორის მმართველობის მომხრედ, მხოლოდ იმ პირობით, რომ სენატს კვლავ დარჩენოდა იმპერიაში უმაღლესი ორგანოს საპატიო როლი¹.

„რომის ისტორია“ ფაქტიურად სამხედრო ისტორიაა, რომელშიაც ავტორი უმთავრესად რომის ომებისა და გარეპოლიტიკური ურთიერთობის აღწერას იძლევა. იქაც, სადაც დიონ კასიოსი სამოქალაქო ომების, ან სახელმწიფოს საშინაო ცხოვრებაში მომხდარ სხვა ფაქტებს აღწერს, იგი სრულიადაც არ ცდილობს მოვლენათა შინაგანი არსისა და მიზეზების ახსნას და გადმოგვცემს მხოლოდ ფაქტიურ მხარეს.

მოვლენათა გადმოცემისას დიონ კასიოსი ქრონოლოგიურ პრინციპს მიჰყვება და ამდენად მისი ნაშრომი ანალისტების შრომებთან იწინააღმდეგება. ე. შვარცის სიტყვით, დიონ კასიოსის ნაშრომი უფრო მეტად წარმოადგენს „ანალებს“ ვიდრე „ისტორიას“ ამ სიტყვის ნამდვილი გაგებით². ძვ. წ. 31 წლამდე ამბების დათარიღება კონსულების მმართველობის წლების მიხედვით ხდება, ხოლო შემდეგ იმპერატორთა ზეობის ინდიკტიონებით. მიუხედავად თხრობის აგების ასეთი მეთოდისა და რომაელი ანალისტების სხვა მხრივი გავლენისა, დიონ კასიოსი მაინც არ შეიძლება მთლიანად მიეკუთვნოს ანალისტების წრეს, რადგანაც ქრონოლოგიურ-ანალისტურ მეთოდს ის ზოგჯერ მოვლენების პრაგმატულ-გეოგრაფიულ გადმოცემას უთავსებს. იგი ხანდახან ამა თუ იმ ფაქტის შესახებ თხრობისას, მასთან ერთად გადმოგვცემს ისეთ ამბებსაც, რომლებიც ამ ფაქტთან დაკავშირებულნი არიან ან ტერიტორიულად, ან თავისი ხასიათით, მაგრამ ქრონოლოგიურად-კი მასთან საკმაოდ დაშორე-

¹ Н. А. М а ш к и н, История древнего Рима, М., 1948, гл. 23; История греческой литературы, гл. 200.

² S c h w a r t z, RE, III Bd., 1687.

ბულნი არიან. ამრიგად ის ზოგჯერ არღვევს თავის ქრონოლოგიურ ჩარჩოებს, რის შედეგადაც ხშირად ძნელდება ამათუიშ ისტორიული ფაქტის დათარიღება. ამ სიძნელემ თავისი დალი დასავა „რომის ისტორიის“ ექსცერპტორთა (ქსიფილინე, ზონარა, კონსტანტინე პორფიროგენეტი) შრომებსაც, სადაც ამბების ქრონოლოგიური თანამიმდევრობა ზოგჯერ არეულია და დამახინჯებული¹.

მხედველობაშია მისაღები ის ფაქტიც, რომ დიონ კასიოსის შრომის დიდი ნაწილი შედგენილია სხვადასხვა დროისა და სხვადასხვა ხასიათის წყაროების საფუძველზე. სანდო წყაროებისა და გამოჩენილ ისტორიკოსთა გვერდით დიონ კასიოსი იყენებს შედარებით ნაკლებ სანდო და უმნიშვნელო წყაროებსაც, რის გამოც მისი აღწერილობა ყოველთვის დამაჯერებელი და ზუსტი არ არის და ხშირად შეიცავს შეცდომებს, მნიშვნელოვანი ფაქტების უგულვებელყოფას და მეორეხარისხოვანი მოვლენების წინ წამოწევისა და გაზვიადებას².

აღნიშნული მხარეები უდავოდ ამცირებენ დიონ კასიოსის ნაშრომის ღირებულებას, როგორც ისტორიული წყაროსი და მკვლევარს ავალებენ მისი ცნობებისადმი ფრთხილსა და კრიტიკულ მიდგომას; მაგრამ მიუხედავად ამისა, მთელი რიგი მოვლენების შესწავლისათვის, განსაკუთრებით რომის საგარეო პოლიტიკის ფაქტობრივი მომენტების დადგენისათვის „რომის ისტორია“ უდავოდ მნიშვნელოვანი წყაროა. ავტორი დაწვრილებით და საკმაოდ ზუსტად გადმოგვცემს ომებისა და რომაელთა დაპყრობების, მეზობელ ქვეყნებთან ურთიერთობისა და სასახლის ინტრიგების ისტორიას. ამ მხრივ მისი შრომა ზოგჯერ უფრო ზუსტ ცნობებს იძლევა, ვიდრე თავისთავად უფრო ღრმა და მაღალხარისხოვანი ნაშრომები ისეთი ისტორიკოსებისა, როგორიცაა აპიანე ალექსანდრიელი, ტაციტუსი და სხვ. ამ ცნობების სათანადო კრიტიკული შესწავლა და შედარება-შეჯერება სხვა წყაროებთან ბევრ საინტერესო ფაქტს ჰქენს შუქს და ამიტომ რომის ისტორიის ვერც ერთი მკვლევარი ვერ აუვლის გვერდს დიონ კასიოსის ნაწარმოებს.

დიონ კასიოსის შრომის ღირსება ისიც არის, — წერს ს. ყაუხჩი-შვილი — „რომ მისი ძველი საუკუნეების შემკველი ნაწილი დაწერილია წინააღობინდელ ისტორიკოსთა თხზულებების მიხედვით, რომელთაგან ბევრი ჩვენამდე არ მოღწეულა და, ამრიგად, კასიოსმა გადაგვირჩინა ძველი წყაროები... ძველ ისტორიკოსთა ნაშრომები-

¹ Schwartz, RE, III, 1657—88.

² იქვე, გვ. 1688.

დან კასიოსი კეთილსინდისიერად იღებდა ცალკეულ ადგილებსა და თავებს, ხოლო მათ მხატვრულად აყალიბებდა. მხატვრული ენით გამართული და ძველს სანდო წყაროებზე დამყარებული „რომის ისტორია“ საუკეთესო სახელმძღვანელოდ იყო მიჩნეული საშუალო საუკუნეებში“¹.

როგორც აღნიშნავს უ. ვილამოვიც-მელენდორფი, იმპერიის ხანის ანალიტიკის დაცემის პირობებში, მისი უშინაარსობისა და ულახათობის ფონზე, დიონ კასიოსი ბევრად უკეთესად გამოიყურება, ვიდრე ამ დროის სხვა მწერლები (მაგ. ჰეროდოანე, დექსიპე და სხვ.); დიონ კასიოსი „ლაპარაკობს, როგორც კეთილსინდისიერი და ფრიად მცოდნე ისტორიკოსი“².

დიონ კასიოსის ნაშრომის პოპულარობას შუა საუკუნეებში განსაკუთრებით უწყობდა ხელს მისი თხრობის მიმზიდველობა. სხარტი და ლაკონიური სტილი, ბერძნული კლასიკური ენის ნორმების ზუსტი დაცვა, მის თხზულებას სასიამოვნო საკითხავად ხდიდა; თავისი მანერითა და ენით დიონ კასიუსი ჰბაძავდა კლასიკური ხანის ბერძნული ისტორიოგრაფიის უდიდეს წარმომადგენლებს, პირველ რიგში, თუკიდიდეს, რომელთანაც მას ბევრი რამე აახლოვებს³.

თავისი შრომის მე-36-^ა და მე-37-^ე წიგნებში დიონ კასიოსი მოგვითხრობს რომაელთა ბრძოლას მითრიდატე ევპატორთან, ლუკულუსისა და პომპეუსის ამიერ-კავკასიაში. ლაშქრობებისა და რომის აქ დამკვიდრების შესახებ. ეს ცნობები მეტად ძვირფასი წყაროა ამიერკავკასიის ქვეყნების და რომის ურთიერთობის ამ საწყისი ეტაპის ისტორიისათვის, რადგან დიონ კასიოსის აღწერილობა საკმაოდ ვრცელია და შედარებით უფრო ზუსტი, ვიდრე ვთქვათ აპიანესი ან პლუტარქესი. ამ წიგნებში დიონ კასიოსს შეტანილი აქვს ძვირფასი ცნობები კერძოდ საქართველოს შესახებაც. აქ დაწვრილებით არის აღწერილი რომაელთა შემოსვლა იბერიასა და კოლხეთში, ქართველ ხალხის ბრძოლა რომაელთა ექსპანსიის წინააღმდეგ და რომის სახელმწიფოსთან ქართულ სამეფოთა ურთიერთობის შესახებ. ამ მოვლენებისათვის დიონ კასიოსი ყველაზე ვრცელი, დაწვრილებითი და ზუსტი წყაროა. მართალია, დიონ კასიუსი არაფერს ამბობს ქართული სახელმწიფოების პოლიტიკური

¹ ს. ყაუხჩიშვილი, ბერძნული ლიტერატურის ისტორია, ტ. II, გვ. 235.

² U. von Wilamowitz-Moellendorf, K. Krumbacher und andere, Die griechische und lateinische Litteratur und Sprache. Leipzig-Berlin, 1912, გვ. 247.

³ იქვე, გვ. 248.

და სოციალური წყობის, ან ეკონომიური ვითარების შესახებ და კმაყოფილდება მხოლოდ საგარეო ურთიერთობისა და ბრძოლების აღწერით, მაგრამ ზოგიერთი მისი მონაცემის სათანადო გააზრების შემდეგ შესაძლებელი ხდება საკმაოდ მნიშვნელოვანი დასკვნების გაკეთება აღნიშნულ საკითხებზედაც¹.

„რომის ისტორიის“ შემდგომი წიგნები ჩვენამდე მოღწეულია ნაწილობრივ ცალკეული ფრაგმენტების, ნაწილობრივ კი მერმინდელ ავტორთა მოკლე ექსცერპტების სახით. მაგრამ ამ ნაწყვეტებსა და ექსცერპტებშიაც ბევრ ისეთ ცნობას ვხვდებით, რომლებიც უსათუოდ გასათვალისწინებელია საქართველოს ისტორიის ძველი პერიოდის შესწავლისას, ხოლო ზოგიერთი ფაქტისათვის ეს ცნობები ერთადერთ წყაროს წარმოადგენს.

ზემოაღნიშნულიდან აშკარა უნდა იყოს, რომ დიონ კასიუსის „რომის ისტორია“ ისეთ ნაწარმოებს წარმოადგენს რომლის უგულვებელყოფა არ შეიძლება არც საკუთრივ რომის ისტორიის შესწავლის და არც ამიერკავკასიის ხალხების ძველი ისტორიის შესწავლის დროს.

ბ) დიონ კასიუსის „რომის ისტორიის“ წყაროების საკითხისათვის

დიონ კასიუსის „რომის ისტორიის“ წყაროების დადგენა მეტად რთული და დღემდე ჯერ კიდევ სუსტად შესწავლილი საკითხია. საქმეს დიდად ართულებს ის გარემოება, რომ დიონ კასიუსი, რომელიც თავის ნაშრომს, განსაკუთრებით მის პირველ ნაწილს, სხვადასხვა მწერალთა ნაწარმოებების მიხედვით წერდა, არსად არ ასახელებს თავის წყაროს. ამავე დროს, დიონის შრომის საკმაოდ დიდი ნაწილი მხოლოდ ფრაგმენტების სახით არის შემორჩენილი, ან კიდევ გვიანდელ ექსცერპტორთაგან შემოკლებული და გადამუშავებული. ეს ცხადია კიდევ უფრო აძნელებს წყაროთა დადგენას. დღეს შესაძლებელი ხდება მხოლოდ ზოგიერთი წყაროს მოძებნა და ზოგიერთი სავარაუდო მოსაზრების გამოთქმა ამ საკითხზე. სამეცნიერო ლიტერატურაში დიონ კასიუსის წყაროების საკითხი არაერთხელ ყოფილა დასმული, მაგრამ ამავე დროს მრავალი სხვა და სხვა აზრია გამოთქმული, რომელთა ურთიერთშეჯერება საკმაოდ ძნელი საქმეა.

ყველაზე სრული და მეცნიერულად გამართული გამოკვლევა დიონ კასიუსის წყაროების შესახებ ეკუთვნის ე. შვარცს, რომელ-

¹ ამ ცნობების გარჩევა იხილე ტექსტზე ჯართულ სათანადო კომენტარებში.

მაც დიონ კასიოსის შესახებ პაული-ვისოვას „Realenzyklopädie“-ში დაბეჭდილ სპეციალურ სტატიაში დაწვრილებით განიხილა ეს პრობლემა, დიდძალი საილუსტრაციო მასალა მოიტანა და წარმოადგინა დასკვნები, რომლებიც დღესაც არ არის უარყოფილი¹. სადღეისოდაც ე. შვარცის გამოკვლევა საუკეთესოდ არის მიჩნეული სპეციალისტთა მიერ.

როგორც ე. შვარცის მიერ ჩატარებული კვლევებიდან ჩანს, დიონ კასიოსის ნაშრომის პირველი 17 წიგნი ძირითადად დაფუძნებულია რომაელ ანალისტთა ნაწარმოებებზე და აქ ჩვენი ავტორი სრულიად არ იყენებს არც ტიტე ლივიუსს და არც პოლიბიოსს. თავის დროს H. Peter-ს და U. Boissevain-ს ჰქონდათ გამოთქმული აზრი, რომ რომის პიროსთან ბრძოლის (წიგნები IX—X) და განსაკუთრებით მეორე პუნიკური ომის (წიგნები XIII—XVII) აღწერისას დიონ კასიოსი იყენებდა ტიტე ლივიუსისა და პოლიბიოსის ნაწარმოებებს². მაგრამ ე. შვარცმა დამაჯერებლად აჩვენა, რომ ამ ორი ავტორის გამოყენებაზე ლაპარაკი ამ წიგნებისათვის სრულიად უსაფუძვლოა. დიონ კასიოსთან სრულებით არ ჩანს ტიტე ლივიუსისათვის დამახასიათებელი „პარტიულობა“ მოვლენათა გადმოცემისას და არც პოლიბიოსის მისწრაფება მოვლენების არსს ჩასწვდეს. ამ ადგილებში დიონ კასიოსი მთლიანად უმცროს ანალისტთა პრაგმატული მეთოდის გავლენის ქვეშ არის მოქცეული³. ამავე დროს ე. შვარცი აღიარებს, რომ ცალკეულ შემთხვევაში ჩანს დიონ კასიოსისა და პოლიბიოსის ერთგვარი მსგავსება, მაგრამ მსგავსება შეტად ზოგადი, რაც უნდა აიხსნას იმ გარემოებით, რომ დიონ კასიოსი აქაც ეყრდნობა იმ ანალისტთა შრომებს, რომლებიც პოლიბიოსის გავლენის ქვეშ წერდნენ⁴.

შემდგომი ოთხი წიგნი (XVIII—XXI) უკვე სავსებით აშკარად ატარებს პოლიბიოსის „მსოფლიო ისტორიის“ გავლენის კვალს. ეს გავლენა იმდენად ცხადია, რომ ზოგჯერ პოლიბიოსის ნაკლებ

¹ Pauly - Wissowa - Kroll, Realencyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft, Band III, გვ. 1684—1722; ე. შვარცის ეს სტატია შევიდა მთლიანად 1959 წელს გამოცემულ მის ნაშრომთა კრებულში: E. Schwartz, Griechische Geschichtsschreiber, 1959, გვ. 394—450. ჩვენ სიმოკლისათვის ყველგან უთითებთ — „RE“.

² H. Peter, Die geschichtliche Litteratur über die römische Kaiserzeit. II Bd., Lpz., 1897, გვ. 84—101; Cassii Dionis Cocceiani Historiarum Romanorum quae supersunt, ed. U. Boissevain.

³ RE, III, გვ. 1995.

⁴ იქვე, გვ. 1995—96.

ადგილებს დიონ კასიოსის „რომის ისტორიის“ სათანადო ფრაგმენტებით აღადგენენ და ავსებენ. მაგრამ, მიუხედავად ამ აშკარა სიახლოვისა, ზოგიერთი ადგილები დიონ კასიოსს ისე აქვს შეცვლილი და განვრცობილი, რომ ე. შვარცი ექვსაც კი გამოსთქვამს, იყენებდა თუ არა დიონ კასიოსი პოლიბიოსს უშუალოდ¹. ყოველ შემთხვევაში, აშკარაა, რომ პოლიბიოსის გვერდით დიონ კასიოსი ამ წიგნების შედგენისას სხვა წყაროებსაც იყენებდა და აჯერებდა მათ პოლიბიოსის მონაცემებთან.

XXII—XXXV წიგნები იმდენად ნაკლული და ფრაგმენტული სახით არის მოღწეული, რომ მათი წყაროების მოძებნა ჯერჯერობით შეუძლებელი ჩანს და სამეცნიერო ლიტერატურაში ეს საკითხი საერთოდ ღიად არის დატოვებული.

XXXVI წიგნიდან (რომელიც ლუციუს ლუქულუსის აღმოსავლეთში ლაშქრობით იწყება) ვიდრე იულიუს კეისარის სიკვდილამდე თხრობა ძირითადად ტიტე ლივიუსის „ეპიტომეს“ მიჰყვება. განსაკუთრებით აშკარად ჩანს ლივიუსის გავლენა იულიუს კეისარისა და პომპეუსის სამოქალაქო ომის აღწერისას. ე. შვარცს მოტანილი აქვს აუარებელი ამონაწერები ლივიუსის „ეპიტომესა“ და დიონ კასიოსის „რომის ისტორიიდან“, რომლებიდანაც კარგად ჩანს თითქმის აბსოლუტური მსგავსება². მაგრამ ამ წიგნებისთვისაც ლივიუსი არ უნდა იყოს ერთადერთი წყარო, რადგან იგივე ე. შვარცს მოაქვს აგრეთვე ისეთი ადგილებიც, სადაც დიონ კასიოსი და ლივიუსი ერთმანეთს არ ეთანხმებიან. მართალია, ასეთი ადგილები ცოტაა, მაგრამ საკმარისია მაინც იმისათვის, რომ ვივარაუდოთ ლივიუსის გვერდით სხვა წყაროების გამოყენებაც. სამწუხაროდ ამ დამატებით წყაროთა დადგენა ძალზე ძნელდება.

რესპუბლიკის ხანის დასასრულისათვის, კერძოდ XXXVI—XXXVIII წიგნებისათვის ზოგიერთი მეცნიერი ვარაუდობს აგრეთვე გაიუს სალუსტიუს კრისპეს გავლენას დიონ კასიოსზე³. ეს საკითხი და, საერთოდ, XXXVI და შემდგომი წიგნების წყაროების დადგენა ჩვენთვის განსაკუთრებით საინტერესოა, რამდენადაც სწორედ ამ წიგნებშია მოცემული რომაელთა აღმოსავლეთის ქვეყნებთან ურთიერთობის, მითრიდატესთან ომებისა და საერთოდ ამიერ-კავკასიასთან დაკავშირებული ამბების თხრობა. როგორც ცნობილია გაიუს სალუსტიუსს თავის „ისტორიებში“ (Historiae) ჰქონდა მითრიდა-

¹ RE, III, 83. 1997.

² იქვე, 83. 1997.

³ H. Peter, Die geschichtliche Litteratur..., 98—190.

ტესთან ომების საკმაოდ დაწვრილებითი აღწერილობა. სალუსტიუსის ეს ნაშრომი დაედო საფუძვლად კერძოდ აპიანე ალექსანდრიელის „მითრიდატიკას“, ხოლო არა ყოველთვის უშუალოდ, არამედ ზოგიერთ შემთხვევაში სხვა მწერალთა (მაგ. ნიკოლოზ დამასკელის) მეშვეობით¹.

სამწუხაროდ სალუსტიუსის „ისტორიები“ დღეს ჩვენამდე მხოლოდ მცირე ფრაგმენტების სახითაა მოღწეული და ამიტომ მათი შედარება დიონ კასიოსის შრომასთან ძნელდება. ე. შვარცი ორი მაგალითის საფუძველზე სავესებით უარყოფს დიონის მიერ სალუსტიუსის გამოყენებას. ეს მაგალითები შემდეგია:

1. სალუსტიუსი (Hist., V, fr. 10) ამბობს, რომ ლუკულუსის წინააღმდეგ მისი ჯარის უკმაყოფილება დაიწყო ჯერ კიდევ კიზიკსა და ამისოსთან ზამთრის ბანაკებში გატარების გამო, ე. ი. მითრიდატეს წინააღმდეგ კამპანიის დასაწყისშივე. დიონ კასიოსის მიხედვით უკმაყოფილება ბევრად უფრო გვიან დაიწყო, როდესაც ჯარი მესობოტამიაში, ქალაქ ნიზიბინთან იდგა, ე. ი. კამპანიის ბოლოს (Cass. Dio, XXXVI, 14,3).

2. სალუსტიუსი (Hist., IV, 69; მითრიდატეს წერილი ფრაატ III-თან) წერს, რომ ლუკულუსის არმენიაზე ლაშქრობის წინ ტიგრან II-სა და ფრაატ III-ს შორის გამწვავებული ურთიერთობა იყო მანამდე მათი შეტაკების გამო. დიონ კასიოსით კი, პირიქით, ლუკულუსთან ომის წინ მითრიდატემ და ტიგრანმა მიიმხრეს ფრაატი იმით, რომ ტიგრან II-მ დასტოვა პართიასთან საკამათოდ ქცეული ოლქები (Cass. Dio, XXXVI, 1,2).

მართალია ეს ორი ადგილი, რომელიც მხოლოდ პატარა ნაწყვეტების სახითაა შემორჩენილი, მაინცა და მაინც სერიოზულ საბუთს არ წარმოადგენს დიონ კასიოსის მიერ სალუსტიუსის გამოყენების წინააღმდეგ, მაგრამ ჩვენ არც ე. შვარცის აზრის უარსაყოფი მონაცემები მოგვეპოვება. მეორე მხრივ, დიონ კასიოსის „რომის ისტორიის“ და აპიანე ალექსანდრიელის „მითრიდატიკას“ შედარება, ჩვენი აზრით, ცხადყოფს, რომ ამ ორ მწერალს სხვადასხვა წყაროები მოეპოვებოდათ მითრიდატესთან მესამე ომის აღწერისათვის. ლუკულუსის ლაშქრობანი აპიანეს აშკარად უფრო ვრცლად და დაწვრილებით აქვს აღწერილი, ვიდრე დიონ კასიოსს. აქ აპიანე, როგორც ჩანს, საკმაოდ კარგი წყაროთი სარგებლობს და მისი

¹ О. И. Севастьянова, Аппиан и его „Римская история“. ВДИ, 1950, № 2, გვ. 258—262; თ. ყაუხჩიშვილი, აპიანე, მითრიდატეს ომების ისტორია, თბილისი, 1959, გვ. 14—15.

გადმოცემა ცალკეულ დეტალებშიაც განსხვავდება დიონ კასიოსის თხრობისაგან¹. სამაგიეროდ პომპეუსის მითრიდატესთან ბრძოლის, არმენიაში შექრისა და ამიერკავკასიაში ლაშქრობის ეპიზოდები დიონ კასიოსს უფრო დაწვრილებით და დამაჯერებლად აქვს მოთხრობილი². განსაკუთრებით აშკარაა ეს განსხვავება პომპეუსის იბერია-ალბანეთში ლაშქრობის აღწერაში. აპიანე აშკარად ურევს მოვლენებს, ალბანელებთან ზამთრის შეტაკებას და იბერიაზე გაზაფხულის ლაშქრობას, როგორც ერთ ეპიზოდს მოგვითხრობს და საერთოდ სრულიად განსხვავებულად გადმოგვცემს მთელ ამ მოვლენებს³. დიონ კასიოსის ცნობები კი ამ შემთხვევაში უფრო სრულ, ზუსტა და დამაჯერებელ შთაბეჭდილებას ახდენენ და დადასტურებას პოულობენ პლუტარქესთანაც⁴.

რამდენადაც აპიანე ალექსანდრიელის წყაროს მითრიდატესთან მესამე ომის აღწერისათვის, როგორც აღნიშნული იყო, ძირითადად სალუსტიუსი წარმოადგენდა, დიონ კასიოსისა და აპიანეს შედარებაც ამტკიცებს, რომ პირველს სალუსტიუსი გამოყენებული არ უნდა ჰქონოდა.

უფრო მეტ სიახლოვეს იჩენს დიონ კასიოსი პლუტარქესთან. ამ უკანასკნელს პომპეუსის ბიოგრაფიაში მითრიდატესთან ბრძოლა, არმენიაში, იბერიაში და კოლხეთში ლაშქრობა, ალბანელებთან ორგზისი შეტაკება ძირითადში ისევე აქვს აღწერილი, როგორც დიონ კასიოსს. ამ ბრძოლების ცალკეული ეპიზოდებიც (მაგ. ლამის ბრძოლა მითრიდატესთან, მითრიდატეს გაქცევა არმენიაში, აქედან კი კოლხეთში და მერე ბოსფორში, პომპეუსის ურთიერთობა ტიგრან II-თან და მის ვაჟთან ტიგრან უმცროსთან, ალბანელებთან ბრძოლა მტკვრის ნაპირას და სხვ.) მსგავსად აქვს მოთხრობილი ორივე ავტორს⁵. ეს მსგავსება შესაძლოა დიონ კასიოსის მიერ პლუტარქეს „პარალელური ბიოგრაფიების“ გამოყენებაზე მიუთითებდეს, თუმცა ცალკეული ადგილების მეტ-ნაკლები სიზუსტით გადმოცემაში, თხრობის დეტალურობაში დიონ კასიოსსა და პლუტარქეს შორის მაინც ჩანს განსხვავება, რაც შესაძლოა მოწმობდეს, რომ დიონ კასიოსი უშუალოდ პლუტარქეს კი არ მისდევს, არა-

¹ იხ. A p p. Mithr., § 69—91.

² Cass., Dio, XXXVI, 1—2.

³ Appian, Mithr., § 103; შეად. ა. წერეთელი, ძველი რომი, ნაწ. II, თბილისი, 1961, გვ. 298—299.

⁴ Cass. Dio, XXXVI, 50—54; XXXVII, 1—3; Plut., Pomp., § 34—36.

⁵ Plut., Pomp., §§ 32, 33, 34, 35; Cass., Dio, XXXVI, 49, 50, 51; XXXVII, 1, 2.

მედ მათ რაღაც საერთო წყარო აქვთ გამოყენებული. ყოველ შემთხვევაში, როგორადაც არ უნდა გადაწყდეს ეს საკითხი, ერთი რამ აშკარაა: დიონ კასიოსი პლუტარქეს (თუ მის წყაროს) გარდა სხვა წყაროებითაც სარგებლობდა პომპეუსის აღმოსავლეთში ლაშქრობის აღწერისას. ეს უმთავრესად ითქმის სამხედრო მოქმედებათა უფრო დეტალურად გადმოცემაზე, ვიდრე პლუტარქეს აქვს¹. აშკარაა, რომ დიონ კასიოსი აქ ისეთ წყაროს იყენებს, რომელსაც პომპეუსის საბრძოლო ეპიზოდები დაწერილებით ჰქონდა აღწერილი. თუ გავითვალისწინებთ დიონ კასიოსის მდგომარეობას სამხედრო-ტორო კარზე, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ მისთვის ხელმისაწვდომი იქნებოდა პომპეუსის ოფიციალური ანგარიშები და მის თანმხლებთა დეტალური აღწერები, რომელთაც იგი ეყრდნობოდა და რითაც ის პლუტარქეს და სხვა ავტორთა ცნობებს ავსებდა.

შემდგომი ხანისათვის, ზოგიერთ მეცნიერთა აზრით, დიონ კასიოსი იყენებს იულიუს-კეისარის—„კომენტარებს“. ისტორიკოსი Jelgersmann-ის და G. Columbia-ს აზრით დიონ კასიოსი თითქმის 'უცვლელად იწერს კეისარის ცნობებს გალიის ომების შესახებ². მაგრამ, როგორც ე. შვარცმა აჩვენა, ასეთ უშუალო გადმოწერაზე ლაპარაკი სრულიად დაუსაბუთებელია და თუ-კი დიონი იყენებს იულიუს კეისარის „კომენტარებს“, იგი მათ საფუძვლიანად ავსებს ლივიუსის ცნობებით და აგრეთვე სხვა, ჩვენთვის უცნობი წყაროებით³.

პომპეუსის და იულიუს კეისარის სამოქალაქო ომების გადმოცემისას დიონ კასიოსი ყველაზე უხვად ისევ ტიტე ლივიუსის „ეპიტომეს“ იყენებს, თუმცა ცალკეული დეტალები მოწმობენ, რომ ამ შემთხვევაშიაც „ეპიტომე“ სხვა მწერალთა მონაცემებით არის შევსებული.

ახ. წ. I საუკუნის აღმოსავლეთის ამბების აღწერილობაში დიონ კასიოსის „რომის ისტორია“ დიდ სიახლოვეს იჩენს ტაციტუსის „ანალებთან“. მიუხედავად აშკარა მსგავსებისა, ე. შვარცის აზრით, დიონ კასიოსის მიერ ტაციტუსის უშუალო გამოყენებაზე ლაპარაკი მაინც საფრთხილია; შესაძლოა აქ ისევ საერთო წყაროსთან გვექონდეს საქმე⁴.

¹ Cass. Dio, XXXVI, 49; XXXVII, 1—2.

² Jelgersmann, De fide et auctoritate Dionis Cassii Cocceiani. Leyden, 1879; G. M. Columbia, Cassio Dione e le guerre gallische di Cesare. Accad di archeologia, lettere e belle arti, XXII, № 2, 1905, 1—62.

³ RE, III, 1714.

⁴ იქვე, გვ. 1714.

ტაციტუსისა და დიონ კასიოსის ურთიერთდამოკიდებულების საკითხს სპეციალურად შეეხო ე. ეგლი. იგი ეხება ახ. წ. 41—63 წლების რომაელთა ლაშქრობებს არმენიაში და ცდილობს დაადგინოს ამ აღწერილობის წყაროები. აღარებს რა ურთიერთს დიონ კასიოსისა და ტაციტუსის ცნობებს, ე. ეგლი მიდის შემდეგ დასკვნებამდე:

1. დიონ კასიოსს არაფერი აქვს ისეთი თავის „რომის ისტორიაში“, რაც მას არ შეეძლო აეღო ტაციტუსის ნაშრომიდან. არც ერთი ფაქტი არ აქვს დიონ კასიოსს სხვაგვარ თანამიმდევრობაში აღწერილი ვიდრე ტაციტუსს.

2. ყველა ფაქტი დიონ კასიოსს მოთხრობილი აქვს ისეთი გამოთქმებით, რომლებიც ან უშუალოდ ტაციტუსიდან თარგმანს, ან ამ უკანასკნელის ცნობათა შემოკლებულ რედაქციას წარმოადგენენ. მისი არც ერთი ეპიზოდის გადმოცემა ორიგინალურობის კვალს არ ატარებს.

3. დიონ კასიოსი იმეორებს მხოლოდ ტაციტუსის უმთავრეს, ძირითად ცნობებს. მეორეხარისხოვანი მონაცემები მას გამოტოვებული ან ძალზე მოკლედ აქვს გადმოცემული, რის გამოც დიონ კასიოსის თხრობა უფრო მოკლეა და სხარტი.

4. ტაციტუსის „ანალები“ წარმოადგენს დიონ კასიოსის უმთავრეს წყაროს კორბულონის არმენიაში ლაშქრობების აღწერისათვის¹.

ე. ეგლის აღნიშნული დასკვნები პოულობენ გარკვეულ დადასტურებას ზოგიერთი სხვა ისტორიული ფაქტის მაგალითზედაც. ასე, მაგალითად, ახ. წ. 35 წ. იბერთა მეფის ფარსმანის ძმის მითრიდატეს არმენიაში გამეფება და მასთან დაკავშირებული მოვლენები, მოთხრობილი ტაციტუსისა და დიონ კასიოსის ნაშრომებში, საფუძველს გვაძლევს ვივარაუდოთ, რომ დიონ კასიოსმა ეს ფაქტები აღწერა ტაციტუსის მიხედვით, ოღონდ შემოკლებულად და ერთგვარი ლიტერატურული გადამუშავებით².

სხვაგვარად უდგება ამ საკითხს ა. გერკე. იგი აღიარებს, რომ კორბულონის არმენიაში ლაშქრობის აღწერაში დიონ კასიოსსა და ტაციტუსს შორის მართლაც დიდი მსგავსება ჩანს; ორივე ავტორს აშკარად ემჩნევა პროკორბულონური განწყობილება, მაგრამ ამავე

¹ E. Egli, *Feldzüge in Armenien von 41—63 n. Chr.*, Ein Beitrag zur Kritik des Tacitus; Untersuchungen zur Römischen Kaisergeschichte, herausgegeben von Dr. Max Büdinger, I Bd., Leipzig, 1868, 83. 335—336.

² Cass. Dio, LVIII, 26; Tacitus, *Annales*, VI, 32—33.

დროს, დიონ კასიოსის ნაშრომში შეიმჩნევა კორბულონის ზედმეტად გაზვიადებული შეფასება და განსაკუთრებული სიძულვილი ნერონის მიმართ, რასაც ტაციტუსზე ვერ ვიტყვი. ამდენად, დიონ კასიოსს უნდა ჰქონდეს ხელთ ისეთი წყარო, რომელიც ტაციტუსთან ახლოს იდგა ფაქტობრივი მასალის გადმოცემის მხრივ, მაგრამ ნერონისადმი განსაკუთრებით ოპოზიციურად განწყობილ პირს ეკუთვნოდა. ასეაად გერკეს პლინიუსი მიაჩნია¹.

გერკესთვის შეხედულება გაიზიარა და დააზუსტა აგრეთვე ვ. შურმა. ვ. შურის აზრით, ტაციტუსისა და დიონ კასიოსის მიერ კორბულონის ლაშქრობათა და მის ღონისძიებათა აღწერილობას საფუძველად უდევს თვით კორბულონის ანგარიშები და მოხსენებები იმპერატორისადმი. მაგრამ ტაციტუსი ამ ანგარიშებს ავსებს ნერონის კარის ოფიციალური ისტორიოგრაფიით (კერძოდ, კლუვიუს რუფუსის ნაწარმოების ცნობებით), რის გამოც ტაციტუსს, კორბულონისადმი კეთილი დამოკიდებულების მიუხედავად, მაინც აქვს ზოგიერთი ადგილი, სადაც კორბულონის ესა თუ ის ღონისძიება გაკრიტიკებულია. საერთოდაც, ტაციტუსის აღწერილობა უფრო საქმიანი და თავშეკავებულია². რაც შეეხება დიონ კასიოსს, მისი მოთხრობა ნამდვილ პანეგირიკს წარმოადგენს კორბულონის მიმართ და იგი ყველგან უპირისპირებს კორბულონის უშეცდომო და იდეალურ ქცევასა და მოქმედებას ნერონის უნიათობას, სიმკაცრეს და საერთო ბოროტებას. დიონ კასიოსისათვის არმენიაში ლაშქრობის აღწერა არის მხოლოდ საბაზი დიდი პიროვნების — კორბულონის დაპირისპირებისათვის უარყოფით კეისართან. დიონ კასიოსის ცნობების ეს დამახასიათებელი მხარე საფუძველს აძლევს ვ. შურს დაასკვნას, რომ დიონ კასიოსს უშუალოდ არც კორბულონის ანგარიშები და არც ტაციტუსის „ანალები“ არ გამოუყენებია და მას საფუძველად ედო ისეთი წყარო, რომლის ავტორი ეყრდნობა რა კორბულონის ანგარიშებსა და პატაკებს, ამუშავებს მათ თავისი პოლიტიკური შეხედულებების, მძაფრი, რაფინირებული ანტინერონული განწყობილების საფუძველზე³. ასეთ წყაროდ ვ. შურს, გერკესთან ერთად, მიაჩნია პლინიუსის ისტორიული ნაშრომი, რომელ-

¹ A. Gerke, Seneca-Studien, „Philologus“, Suppl., XXII, 1895, გვ. 159—230; შუად. H. Christensen, De fontibus a Cassio Dione in vita Neronis onarranda adhibitis, Berl. 1871, გვ. 63—73.

² W. Schur, Untersuchungen zur Geschichte der Kriege Corbulos, „Klio“, Bd. 19, Heft 1, 1923, 77, 79—91.

³ იქვე. გვ. 77—81.

შიაც, როგორც ჩანს, ასეთი ტენდენციები იყო გატარებული¹. ამ მოსაზრებას იზიარებს აგრეთვე ო. კუდრიავცევი². პლინიუსის ანტი-ნერონული ტენდენციები კარგად მჟღავნდება მის „ბუნების ისტორიაში“, მაგრამ განსაკუთრებით მკვეთრად უნდა ყოფილიყო ისინი გატარებული იმ ისტორიულ ნაშრომში, რომელიც ჩვენამდე არ არის მოღწეული, მაგრამ რომელსაც ხშირად ახსენებენ თვით პლინიუსი და ტაციტუსი³. სწორედ ეს, მკვეთრი ანტინერონული პოზიციებიდან დაწერილი ნაშრომი უნდა გამოეყენებინა თავის წყაროდ დიონ კასიოსს⁴.

ამრიგად, ტაციტუსის უშუალო გამოყენება დიონ კასიოსის მიერ, ყოველ შემთხვევაში კორბულონის ლაშქრობათა აღწერისას, კითხვის ქვეშაა დაყენებული.

დიონ კასიოსის სხვა წყაროთა შესახებ ჩვენ რაიმე გარკვეული ცნობა არა გვაქვს და საერთოდაც ეს საკითხი ჯერ კიდევ ხანგრძლივსა და ღრმა კვლევა-ძიებას მოითხოვს.

რადგანაც დიონ კასიოსი რამდენიმე წლის განმავლობაში მალაღსამოხელეო თანამდებობებზე იმყოფებოდა, ჩვეულებრივ, მას ექნებოდა ოფიციალური დოკუმენტების—მოხელეთა და მხედართმთავართა ანგარიშების, პატაკების, ელჩობათა ანგარიშების, მიწერ-მოწერისა და სხვათა გამოყენების საშუალება. ე. შვარცის დაკვირვებით, ავგუსტუსისა და ზოგიერთი სხვა იმპერატორის მმართველობის გადმოსაცემად დიონ კასიოსი იმპერატორთა პირად მემუარებს, წერილებსა და ოფიციალურ დოკუმენტებს იყენებდა⁵. ბევრ ადგილას საომარ ოპერაციათა ზედმიწევნითი და დაწვრილებითი აღწერილობა, როგორიც სხვა ავტორებთან არ გვხვდება, დიპლომატიურ ურთიერთობათა ზუსტი გადმოცემა და სხვა ფაქტები ჩვენ ვერაუდს უფრო ამტკიცებენ⁶.

¹ W. Schur, *Klio*, Bd. 19, Heft 1, S. 96.

² О. В. Кудрявцев, *Источники Корнелия Тацита и Кассия Диюна по истории походов Корбулона в Армению*, ВДИ, 1954, № 2, S. 137—142.

³ P l i n., NH, praef., 20; Epp. III, 5; Epp. I, 1, 5; Tacit. Ann., XIII, 20, 2; XV, 53, 3; Hist., III, 26.

⁴ О. В. Кудрявцев, *დასახ. ნაშრ.*, S. 132—133; J. G. Anderson, *The Eastern Frontier from Tiberius to Nero*, CAH, X, 1934, S. 777.

⁵ RE, III Bd., S. 1705.

⁶ იხ. მაგ. პომპეუსის ამიერკავკასიაში ლაშქრობის (XXXVI—XXXVII), პომპეუსისა და პართიის მეფის ფრაატის მიწერმოწერისა და პართიასთან დიპლომატიური ურთიერთობის აღწერა (XXXVII, 5—7) და სხვა ადგილები.

დვ. წ. I საუკუნის 60-იანი წლებიდან ძველ ქართულ სახელმწიფოებს მკიდრო ურთიერთობა ჰქონდათ რომის სახელმწიფოსთან. ამ ურთიერთობის შესწავლა ქართული ისტორიოგრაფიის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი პრობლემაა, ვინაიდან მან უარესად დიდი გავლენა მოახდინა არა მარტო ამ სახელმწიფოთა პოლიტიკურ ისტორიაზე, არამედ მათ სოციალურ და ეკონომიურ ვითარებაზე და კულტურაზედაც. მრავალსაუკუნოვანი ურთიერთობა რომსა და საქართველოს შორის თავის ასახვას პოულობს ქართულ წყაროებშიაც (ლეონტი მროველი, „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“ და სხვ.), მაგრამ განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება ამ მხრივ რომაულ ისტორიოგრაფიას. პლუტარქე, აპიანე, სტრაბონი, ტაციტუსი, ტიტე ლივიუსი, არიანე და სხვ. ბევრ საინტერესო და მნიშვნელოვან მონაცემს გადმოგვცემენ ძველ ქართულ სახელმწიფოთა და რომთან მათი ურთიერთობის შესახებ. იმ მწერალთა შორის, რომლებიც საქართველოს შესახებ მოგვითხრობენ, დიონ კასიოსს უდავოდ ერთ-ერთი საპატიო ადგილი უჭირავს.

დიონ კასიოსის ცნობები უმთავრესად პოლიტიკურ ისტორიას და კერძოდ საქართველოსა და რომის ურთიერთობის ისტორიას შეეხება, მაგრამ მათში მოიპოვება აგრეთვე ისეთი მონაცემებიც, რომლებსაც გარკვეული ფასი ენიჭება ძველი საქართველოს პოლიტიკური წყობის, სოციალური ვითარების და სხვა მხარეთა შესწავლისათვის.

უპირველეს ყოვლისა ჩვენ ყურადღებას იპყრობს დიონ კასიოსის ნაშრომის ის თავები, რომლებშიაც რომაელთა ამიერკავკასიის ქვეყნებში ექსპანსიის საწყისი ეტაპია აღწერილი. დიონ კასიოსი დიდ ადგილს უთმობს მითრიდატესთან მესამე ომის, ლუკულუსისა და პომპეუსის ამიერკავკასიაში ლაშქრობების აღწერას. ეს ფაქტობრივად დიონ კასიოსის განსაკუთრებით დაწვრილებით და საქმის კარგი ცოდნით აქვს გადმოცემული. ჩვენთვის პირველ რიგში მნიშვნელობა აქვს პომპეუსის იბერიასა და კოლხეთში ლაშქრობის შესახებ დიონ კასიოსთან შენახულ ცნობებს. ამ ლაშქრობის შესახებ ცნობები მოეპოვებათ სხვა ავტორებსაც (პლუტარქე, აპიანე), მაგრამ დიონ კასიოსის მოთხრობა უფრო დაწვრილებითია, მწყობრივად და როგორც ჩანს სანდო წყაროზე დამყარებული. პომპეუსის იბერიაში ლაშქრობის მარშრუტი, იბერიის მეფესთან ბრძოლა, ამ ბრძოლის ყველა ეტაპი და დიპლომატიური ურთიერთობა ყველაზე სრულად და თვალსაჩინოდ სწორედ დიონ კასიოსს აქვს გადმოცე-

მული (იხ. წიგნი XXXVII, თავი 1—2). პომპეუსის იბერია-კოლხეთში ლაშქრობის, ალბანელებთან პირველი შეტაკებისა და შემდეგ მათთან მეორე ბრძოლის დიონ კასიოსისეული აღწერილობა საშუალებას გვაძლევს გარკვეული კორექტივი შევიტანოთ სხვა მწერალთა ცნობებში ამ მოვლენათა შესახებ (იხ. ქვევით, კომენტარები XXXVI და XXXVII წიგნებისადმი).

ამავე დროს, დიდი მნიშვნელობა აქვს ჩვენთვის დიონ კასიოსის ნაშრომის იმ ადგილებსაც, რომლებიც მართალია უშუალოდ საქართველოს არ შეეხება, მაგრამ გადმოგვცემს რომისა და პონტოს ბრძოლას, რომისა და არმენიის, რომისა და პართიის დიპლომატიურ ურთიერთობას. ეს ადგილები ბევრ საინტერესო დეტალს შეიცავს და სხვა მწერალთა ცნობებთან ერთად გვებმარება იმ საერთო პოლიტიკური სიტუაციის გარკვევა-გათვალისწინებაში, რომელიც იმ პერიოდში მახლობელ აღმოსავლეთში იყო შექმნილი და რომელიც დიდ გავლენას ახდენდა ქართულ სახელმწიფოებზე და რომთან თუ სხვა პოლიტიკურ ძალებთან მათ ურთიერთობაზე. ამ მხრივ ჩვენს ყურადღებას განსაკუთრებით იპყრობს პომპეუსისა და პართიის მეფის ფრაატის ურთიერთდამოკიდებულება რომაელთა ამიერკავკასიაში ლაშქრობის შემდეგ (იხ. წიგნი XXXVII, თავი 5—7). დიონ კასიოსი საკმაოდ დაწვრილებით გადმოგვცემს პომპეუსის ორქოფულ მოქმედებას პართიის მიმართ მითრიდატესთან წარმატებული ბრძოლის შემდეგ, იმ წინააღმდეგობებს, რომლებიც რაჭმსა და პართიას შორის ამ პერიოდშივე წამოიჭრა და რომლებმაც დასაბამი მისცა ამ ორი სახელმწიფოს ურთიერთქიშობას შემდგომ ხანებში. საინტერესოა დიონ კასიოსის შრომის ის ადგილი, სადაც მოთხრობილია პომპეუსის მიერ ფრაატსა და ტიგრანს შორის არსებული დავის გადასაწყვეტად შუამავალთა გამოყოფის შესახებ. შუამავალთა გადაწყვეტილება მოდავეთა მიერ კანონიერად იქნა ცნობილი და ისინი მორიგებულან. დიონ კასიოსი წერს: „ტიგრანი იმიტომ (შეურიგდა ფრაატეს. — ნ. ლ.), რომ გაბრაზებული იყო, რადგან პომპეუსი არ დაეხმარა მას, ხოლო ფრაატეს სურდა, რომ არმენიის მფლობელი დაეცვა განადგურებისაგან, რადგან ოდესმე, საკიროების შემთხვევაში, შეიძლებოდა მოკაეშირედ გამოსდგომოდა რომაელთა წინააღმდეგ. ორივემ კარგად იცოდა, რომ რომელი მათგანიც მეორეს დაამარცხებდა, ამ გზით რომაელებს გააძლიერებდა და თვითონაც მათგან ადვილად დამარცხდებოდა. ამის გამო მორიგდნენ ისინი“ (XXXVII, 7,4). აქ კარგად არის გადმოცემული ის მიზეზები, რომელთაც განაპირობებს შემდგომ პართიისა და არმენიის დაახლოება, არმენიაში ძლიერი პროპართული ორიენტაციის

მეონე პარტიის გაჩენა და ის ბრძოლა, რომელიც რომს დასჭირდა ამ „ბუფერულ სამეფოში“ თავისი გავლენის შესანარჩუნებლად. ამ ბრძოლაში კი, როგორც ცნობილია, აქტიურად მონაწილეობდა იბერიაც და ანდენად აღნიშნული ვითარების გათვალისწინებას იბერიის ისტორიისთვისაც აქვს მნიშვნელობა.

XLII წიგნის შე:45¹ თავში დიონ კასიოსი მოგვითხრობს მითრიდატე VI ვაჟის ფარნაკის გამოსვლის შესახებ იულიუს კეისარის წინააღმდეგ. დიონ კასიოსის ამ მონათხრობს ჩვენთვის ის მნიშვნელობა აქვს, რომ ეს არის ერთადერთი წყარო, რომელიც აღნიშნავს, რომ ფარნაკმა სხვა მხარეებთან ერთად „ადვილად დაიპყრო მთელი კოლხიდა“ (XLII, 45,3). ამ ცნობის სათანადო ინტერპრეტაციას შესაძლოა გარკვეული მნიშვნელობა მიენიჭოს რომაელთა კოლხეთში ფეხის მოკიდების შემდეგ აქ შექმნილი ვითარების გასარკვევად. შესაძლოა ვივარაუდოთ, რომ კოლხეთის ადვილად დაპყრობა ფარნაკის მიერ გამოწვეული იყო თვით კოლხეთში არსებული უკმაყოფილებით რომისაგან დამოკიდებულების გამო.

მკვლევართა ყურადღება კარგა ხანია მიიპყრო დიონ კასიოსის XLIX წიგნის შე:24² თავის ერთმა ფრაგმენტმა, სადაც მოხსენებულია ანტონიუსის ერთ-ერთი მხედართმთავრის პუბლიუს კანიდიუს კრასუსის ლაშქრობა იბერთა და ალბანელთა წინააღმდეგ ძვ. წ. 36 წ. ამ ლაშქრობის შესახებ მოკლე ცნობები აქვს სტრაბონსაც და პლუტარქესაც³, მაგრამ დიონ კასიოსის ცნობა უფრო ზუსტიცაა და გარდა ამისა იმ მხრივაცაა მნიშვნელოვანი, რომ ზუსტი თარიღით გვისახელებს სხვა წყაროებისათვის უცნობ იბერიის მეფეს ფარნაპაზეს (ფარნავაზს). ამ მეფის სახელის ხსენება დიონ კასიოსის ნაშრომში მნიშვნელოვანია იბერიის მეფეთა ნუსხის შედგენისათვის. საამისო ცდა გაკეთებულიც აქვს პ. ინგოროყვას, რომელიც აიგივებს ამ ფარნავაზს „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“-ს ბრაცმანთან (პ. ინგოროყვას კონიექტურით — ბარაცმანთან) და „ქართლის ცხოვრების“ ბარტომთან⁴. ასეთავე მნიშვნელობა აქვს დიონ კასიოსის ცნობას ახ. წ. 35 წლის მოვლენებთან დაკავშირებული იბერიის მეფის ფარსმან I-ის მამის მითრიდატეს შესახებ (LVIII, 26). სხვა წყაროებისათვის ფარსმანის მამის სახელი ცნობილი არ არის და დიონ კასიოსის ამ ცნობის წყალობით ხერხდება ანტიკური იბერიის კიდევ ერთი მეფის სახელის დადგენა.

¹ Strabo, XI. 3,5; Plut., Anton., 34.

² პ. ინგოროყვა, ქართული ლიტერატურის ისტორიის მოკლე მიმოხილვა. „მნათობი“, 1939, № 10—11, გვ. 261.

აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ ვ. ლატიშევის „Scythica et Caucasica“-ში კანიდიუსის ამიერკავკასიაში ლაშქრობის შემცველ ფრაგმენტს უშუალოდ მოსდევს LIV წიგნიდან ამოღებული ფრაგმენტი, რომელშიაც ლაპარაკია ძვ. წ. 15 წ. ხანმოკლე აჯანყებებზე დამაციასა და იბერიაში¹. ამ ფრაგმენტის შეტანამ ლატიშევისეულ კრებულში, როგორც ჩანს, შეცდომაში შეიყვანა მკვლევართა ნაწილი და მათ თავის შრომებში აღნიშნული აქვთ, რომ ძვ. წ. 15 წ. ქართლში ადგილი ჰქონდა აჯანყებას რომაელთა წინააღმდეგ და რომ, რაკი აჯანყება საჭირო იყო, ე. ო. ქართლი ამ ხანებში რომის მიერ დამორჩილებული იყო². მაგრამ თუ ჩვენ დიონ კასიოსის ტექსტს მიემართავთ, აშკარა გახდება, რომ ამ შემთხვევაში სიტყვები „*τὰ ἐν τῇ Ἰβηρίᾳ*“ ეხება არა კავკასიის იბერიას (ქართლს), არამედ ესპანეთს. საქმე ისაა, რომ არა მარტო ამ პარაგრაფში, არამედ მთელ LIV წიგნში, რომელსაც ეკუთვნის ეს ცნობა, დიონ კასიოსი სრულიად არაფერს ლაპარაკობს არა მარტო ამიერკავკასიის, არამედ საერთოდ აზიის შესახებ. მთელი წიგნი დათმობილია ან რომის საშინაო ამბებისადმი, ან ევროპის მოვლენებისადმი. ასეთ პირობებში შეუძლებელია ამ ადგილას იბერიის ქვეშ ქართლი იგულისხმებოდეს და არა ესპანეთი. დიონ კასიოსი არასოდეს არ მოგვითხრობს ერთად სხვადასხვა ქვეყნების, მით უფრო აღმოსავლეთის და დასავლეთის შესახებ, ჩვეულებრივ დასავლეთის ამბებს ცალკე წიგნი, ან ყოველშემთხვევაში პარაგრაფი აქვს დათმობილი, ხოლო აღმოსავლეთისას კი ცალკე. ამას გარდა, სახელწოდებას „იბერია“ ან „იბერები“ ყოველგვარი განმარტების გარეშე დიონ კასიოსი ჩვეულებრივ ხმარობს ან ესპანეთის აღსანიშნავად³, ან ქართლის მიმართ, იმ შემთხვევაში, თუ მთელი კონტექსტი ექვს არ იწვევს, რომ აქ სწორედ ქართლზეა ლაპარაკი⁴. ხოლო როდესაც კონტექსტი უშუალოდ არ მიუთითებს, რომელ იბერიაზეა ლაპარაკი და დიონი კი კავკასიის იბერიას გულისხმობს, ის ყოველთვის უმატებს განმარტებას „აზიის იბერია“ (*τῆς Ἰβηρίας τῆς Ἀσιατικῆς*)⁵.

¹ ВДИ, 1948, № 2, გვ. 275.

² ს. გორგაძე, საქართველოს ძველი ისტორია, ქუთაისი, 1920, გვ. 63; ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, წ. I, 1951, გვ. 166—167; ნ. ბერძენიშვილი, ი. ჯავახიშვილი. ს. ჯანაშია, საქართველოს ისტორია, ნაწ. I, 1946, გვ. 77; საქართველოს ისტორია, დამხმარე სახელმძღვანელო, 1950, გვ. 66.

³ Cass., Dio, XII, 48; XIII, 8,21; XIV, 9,1; XVIII, 9,17; XXXIX, 33,2.

⁴ იქვე, XXXVII, 1,1; LVIII, 26,3; LXIX, 15,3.

⁵ იქვე, XXXVIII, 38,4; XLIX, 24,1.

ზემოაღნიშნულს ისიც უნდა დაემატოს, რომ, როგორც ამას ყურადღება გ. მელიქიშვილმა მიაქცია, სტრაბონის ცნობით კანიდიუს კრასუსის შემდეგ რომაელები აღარ შემოსულან იბერიაში¹. აღსანიშნავია, რომ დიონ კასიოსის ტექსტის გამომცემლებს ფ. ბუასევენსა და ი. მელბერს და მთარგმნელებსაც ო. ტაფელსა და ე. კერის სწორედ ესპანეთი ესმით ამ იბერიის ქვეშ: ბუასევენი და მელბერი საძიებელში უმატებენ განმარტებას Hispania ან Hispani², ტაფელი თარგმნის Ispanien, ხოლო კერი — Spain³.

ყოველივე ზემოაღნიშნულის გამო ეს ფრაგმენტი არ შეგვიტანია ჩვენს თარგმანში.

არ შეგვიტანია თარგმანში აგრეთვე LX წიგნის მე-28 თავის მე-7 პარაგრაფი, სადაც ნახსენებია იბერიის მეფე მითრიდატე (Μιθριδάτης ὁ τῶν Ἰβήρων βασιλεύς), რადგან, როგორც ეს აშკარად ჩანს ამ ცნობის ტაციტუსის „ანალებთან“ შედარებიდან, აქ დიონ კასიოსს შეცდომა აქვს დაშვებული და თხრობა ეხება არა იბერიის მეფეს, არამედ ბოსფორის მეფე მითრიდატეს (ახ. წ. I საუკუნის 50-იანი წლები⁴).

დიონ კასიოსი დამატებით წყაროს წარმოადგენს იბერიის სამეფოს ისტორიის იმ მნიშვნელოვანი პერიოდის შესწავლისათვის, როდესაც ქართლი ძლიერდება და აქტიურ მონაწილეობას ღებულობს არმენიის ტახტისათვის ატეხილ ბრძოლაში. მართალია, მეფე ფარსმან I-ის, მისი ძმის მითრიდატეს და ვაჟის რადამისტის ამბები ტაციტუსს უფრო ფართოდ და დაწვრილებით აქვს მოთხრობილი, ვიდრე ეს დიონ კასიოსის შემორჩენილ ფრაგმენტებშია მოცემული, მაგრამ უკანასკნელები მაინც ავსებენ და აკონკრეტებენ ტაციტუსის სათანადო აღვილებს.

საკმაოდ დაწვრილებით მოგვეთხრობს დიონ კასიოსი იმპერატორ ნერონის დროინდელ ბრძოლას არმენიისათვის, რომელსაც მხედართმთავარი კორბულონი მეთაურობდა. ამ მოვლენებისათვის დიონ კასიოსი საუკეთესო და შედარებით მიუდგომელ ისტორიკოსად ითვლება. მართალია, კორბულონის ლაშქრობები უშუალოდ

¹ Г. А. Мелкишвили, К истории древней Грузии, Тбилиси, 1959 გვ. 336.

² იხ. ბუასევენის გამოცემა, ტ. II, Index historius, s. v.; მელბერის გამოცემა, ტ. III, Indices, s. v.

³ Cassius Dio's Römische Geschichte, übersetzt von Dr. L. Tafel, V Bd., 83, 43; Dio's Roman History, by E. Cary, III, 279.

⁴ Tacit., Ann., XII, 15, 1—21; იხ. Dio's Roman History by E. Cary, 279, 441; О. В. Кудрявцев, დასახ. ნაშრ., გვ. 141.

საქართველოს არ შეხებია, მაგრამ იბერიისა და არმენიის ისტორიული ვითარება ამ ხანებში იმდენად მკიდროდ იყო ურთიერთთან დაკავშირებული, რომ არმენიის ამდროინდელი მდგომარეობისა და მისთვის პართია-რომს შორის ბრძოლის მიმდინარეობის გათვალისწინების გარეშე შეუძლებელი იქნება იბერიის როლისა და მნიშვნელობის გაგება მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიულ ასპარეზზე.

საინტერესოა აგრეთვე მოკლე ცნობა ნერონის მიერ განზრახული ლაშქრობის შესახებ კასპიის კარისაკენ. მართალია, დიონ კასიოსის ამ ფრაგმენტიდან ძნელია დასკვნის გამოტანა ლაშქრობის მიზნის შესახებ, მაგრამ მისი მიმართულების გასარკვევად მას უდავოდ ერთგვარი ფასი აქვს. კასპიის კარის დასახელება დიონ კასიოსის მიერ, ჩვენი აზრით, ამაგრებს იმ მეცნიერთა აზრს, რომლებიც ლაშქრობის მიზნად აღანებს და არა ალბანიას გულისხმობენ; ხოლო რამდენადაც კასპიის კარი, როგორც ჩანს, დარიალის ვიწრობებს უნდა ეწოდებოდეს, ნერონის კავკასიური ლაშქრობის მიზნისა და მიმართულების დადგენა მკიდროდ უკავშირდება ახ. წ. I საუკუნის იბერიის ისტორიას¹.

— ძალზე მნიშვნელოვანია დიონ კასიოსის ორი ფრაგმენტი (წიგნი LXVIII, 19, 1—2 და LXXI, 14, 2), რომლებშიაც ნახსენებია 2-ქენიოხთა მეფე ანქიალე. ეს ფრაგმენტები იმით არის საყურადღებო, რომ გვაძნობენ დასავლეთ საქართველოს ერთ-ერთი სამეფოს — მაკრონ-ჰენიოხთა მეფის მონაწილეობას რომაელთა ლაშქრობებში. ეს ფაქტი ერთ-ერთი კონკრეტული ილუსტრაციაა იმ ვალდებულებისა, რომელიც ეკისრებოდა რომისაგან დამოკიდებულ პოლიტიკურ ერთეულებს: რომაელთა ლაშქრობებში მონაწილეობის მიღება.

ახ. წ. II საუკუნეში იბერიის ხვედრითი წონა მახლობელ აღმოსავლეთში მნიშვნელოვნად გაიზარდა. იბერიის მეფე ფარსმან II არ ერიდება დამოუკიდებელ, ხშირად რომის ინტერესთა საწინააღმდეგო პოლიტიკურ ნაბიჯებსაც. რომის ხელისუფლება იძულებულია ანგარიში გაუწიოს იბერიის გაზრდილ მნიშვნელობას და საჩუქრებითა და დახმარებით მოიგოს იბერიის მეფის გული, შეინარჩუნოს მისი მოკავშირეობა. ამის შესახებ საკმაოდ ბევრი ცნობა აქვთ შენახული რომაელ მწერლებს, ე. წ. „ავგუსტუსების ისტორიკოსებს“ (Scriptores Historiae Augustae), მაგრამ მათ მონაცემებს მნიშვნელოვნად ავსებს დიონ კასიოსის რამდენიმე ფრაგ-

¹ იხ. ქვევთ, LXIII წიგნის კომენტარები.

მენტი, რომლებშიაც მოთხრობილია ფარსმანის მიერ ალანთა გამოყვანა და რომის ხელქვეით პროვინციებისა და მოკავშირე სამეფოებისათვის შესევა, ფარსმანისა და მის თანმხლებ პირთა რომში სტუმრობა და მისი განსაკუთრებულის პატივით მიღება იმპერატორის მიერ. დიონ კასიოსის ეს ფრაგმენტები გვეხმარება უკეთ გავიგოთ იბერიის იმდროინდელი როლი და მნიშვნელობა.

საქართველოს ძველი ისტორიის შესწავლისათვის გარკვეული მნიშვნელობა აქვს აგრეთვე დიონ კასიოსის ცალკეულ ცნობებს. ასე მაგალითად, იბერიის დედაქალაქის „აკროპოლისის“ სახელწოდებით მოხსენიება საინტერესოა ძველი მცხეთისა და მისი ციხის—არმაზციხის ურთიერთმიმართების გარკვევის თვალსაზრისით (იხ. ქვევით, კომენტარები XXXVII წიგნისათვის № 4).

დიონ კასიოსის ცნობა იმის შესახებ, რომ პომპეუსმა არტაგთან ზავის პირობად მოითხოვა მისი შვილების მძევლად მიცემა, მიუთითებს, როგორც აღნიშნავს ა. ჯანაშია, არტაგის მონარქიულ უფლებებზე¹ და დამატებითი საბუთია იბერიაში ამ ხანებისათვის განვითარებული სახელმწიფოებრივი წყობილების არსებობისა და მეფის უფლებათა გასარკვევად.

ზოგიერთ ცნობას, მაგალითად ალბანეთში პომპეუსის ლაშქრობის აღწერილობას, შეუძლია დახმარება აღმოგვიჩინოს ამიერკავკასიის პოლიტიკურ ერთეულთა საზღვრების გარკვევაში² და ა. შ.

ყოველივე ზემოაღნიშნული აშკარას უნდა ხდიდეს, რომ დიონ კასიოსის „რომის ისტორია“ უალრესად მნიშვნელოვანი წყაროა ანტიკური საქართველოს ისტორიისათვის და მის ცნობებს სათანადო მეცნიერული შესწავლა-ინტერპრეტირება აუცილებლად სჭირდება.

2) დიონ კასიოსის „რომის ისტორიის“ ხელნაწერთა და გამოცემათა საკითხისათვის

დიონ კასიოსის „რომის ისტორია“ ჩვენამდე ძალზე ნაკლები სახითაა მოღწეული. მთლიანად, მაგრამ ისიც მცირეოდენი ხარვეზებით, შენახულია მარტო XXXVI—LXXX წიგნები. დანარჩენი წიგნებიდან დარჩენილია მარტო ცალკეული ფრაგმენტები. XII საუ-

¹ ს. ჯანაშია, ფეოდალური ურთიერთობის წარმოშობისათვის საქართველოში, „შრომები“, ტ. II, 1952, გვ. 158.

² ნ. ლომოური, იბერიის (ქართლის) სამეფოს საზღვრების საკითხისათვის ანტიკურ ხანაში, „სახუმის სახ. პედ. ინსტიტუტის შრომები“, ტ. VII, 1955, გვ. 3—7.

კუნეში ჯერ კიდევ არსებობდა I—XXI წიგნებიც. მაგრამ ხელნაწერებში ისინი ეხლა აღარ გვხვდება და მათი ანოტაცია მერმონდელ ექსცერპტორთა მიერ არის შენახული. განსაკუთრებით ნაკლულია XXII—XXXI წიგნები, რომლებიც, როგორც ჩანს, აღრვევ დაკარგულა, ყოველ შემთხვევაში, XII საუკუნეში ისინი უკვე აღარ ჩანს¹. დიონ კასიოსის ნაწარმოების გადარჩენის საქმეში დიდი როლი შეასრულეს ბიზანტიელმა ექსცერპტორებმა, რომლებსაც „რომის ისტორიის“ მთელი რიგი ადგილების ანოტირება ნოუბდენიანთ და დღეს მათი წყალობით ხერხდება იმ წიგნების შეგვცნა, რომლებიც ხელნაწერებში ან სულ არ გვხვდება, ან ნაკლული სახით არის წარმოდგენილი.

„რომის ისტორიის“ XXXVI—LXXX წიგნები XI საუკუნეში ბიზანტიის იმპერატორის მიხეილ VII დუკას (1071—1078) დავალებით გადაუმუშავებია იოანე ქსიფილინოსს და თავის „ეკლოგებში“ ამ წიგნების შემოკლებული რედაქციები შეუტანია².

ასეთივე სასარგებლო საქმე გააკეთა XII საუკუნეში მეორე გამოჩენილმა ექსცერპტორმა-მწერალმა იოანე ზონარამ, რომელმაც თავის მოკლე „ისტორიის სახელმძღვანელოში“ (Ἐπιτομή Ἱστοριῶν) „რომის ისტორიის“ გარკვეული თავები დიონ კასიოსის შრომის I—XXI და XLIV—LXXX წიგნების მიხედვით შეადგინა³.

ბიზანტიელ ქრონიკთაგან, რომლებიც დიონს იყენებდნენ, განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს იოანე ანტიოქიელს, რომელმაც ჯერ კიდევ VII საუკუნეში შეადგინა მსოფლიო ისტორია და უზვად გამოიყენა დიონ კასიოსი⁴.

„რომის ისტორიის“ ცალკეული ნაწყვეტები შეტანილია აგრეთვე კონსტანტინე პორფიროგენეტის (912—959) ექსცერპტების კრებულებში. განსაკუთრებით ბევრია ასეთი ნაწყვეტები კრებულებში „ხალხთა ელჩობების შესახებ რომაელებთან“ (Περὶ πρεσβύων ἐμφορῶν πρὸς Ῥωμαίους) და „რომაელთა ელჩობების შესახებ ხალხებთან“ (Περὶ πρεσβύων Ῥωμαίων πρὸς ἐμφορῶν); ეს კრებულები შემდეგ საერთო სათაურით „ელჩობათა შესახებ“ (De legationibus) გამოსცა ურსინიმ⁵. ამას გარდა რიგი ფრაგმენტებისა შევიდა კრი-

¹ E. Schwartz, Cassius Dio Cocceianus, RE, III, გვ. 1720.

² RE, III, გვ. 1720; Fr. Schöell, Geschichte..., გვ. 432.

³ H. Peter, Die geschichtliche Litteratur..., გვ. 98—100.

⁴ O. Кудрявцев, დასახ. ნაშრ., გვ. 137,3.

⁵ Dio's Roman History, by E. Cary, გვ. XVIII—XX.

ბულებში „სიკეთისა და ბოროტების შესახებ“ (De virtutibus et vitiiis) და „ბრძნული აზრების შესახებ“ (De sententiis)¹.

უშუალოდ ხელნაწერებში, როგორც აღნიშნული იყო, შენახულია მხოლოდ „რომის ისტორიის“ ცალკეული თავები ან მათი ფრაგმენტები.

უძველესი ხელნაწერი, რომლის მხოლოდ ცალკეული, დაზიანებული ფურცლებია მოღწეული, არის ვატიკანის ბიბლიოთეკის ბერძნული ხელნაწერი (Vaticanus Graecus 1288), რომელიც V¹ თუ VI საუკუნეს ეკუთვნის და შეიცავს ნაწყვეტს LXXVIII წიგნის II თავის II პარაგრაფიდან ვიდრე LXXIX წიგნის VIII თავის III პარაგრაფამდე. ეს ხელნაწერი გამოსცა თავის ექსცერპტთა კრებულში ურსინიმ².

უურო უკეთ არის შენახული 11 ხელნაწერი, რომლებიც შეიცავენ XXXVI—LXX წიგნების დიდ ნაწილს. ამ ხელნაწერებიდან განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ე. წ. Laurentianus (ან Medicus) 70,8 (L), რომელიც შეიცავს XXXVI წიგნის XVIII თავის I პარაგრაფიდან L წიგნის VI თავის II პარაგრაფამდე და Marcianus (ან Venetus) 395 (M), რომელშიაც შესულია XLVI, 35,4—LX, 28,3. ორივე ხელნაწერი XI საუკუნისაა, ხოლო მეორეს აკლია მთელი გვერდები.

სამი ხელნაწერი ეკუთვნის XV საუკუნეს და შედარებით უფრო გრცელ ნაწყვეტებს შეიცავს. ესენია:

1. Vaticanus Graecus 144 (V), მასში შედის XXXVI—LIV წიგნები.

2. Parisinus 1689 (P), — შეიცავს XXXVI—LX წიგნებს,

3. Laurentianus (ან Medicus) 70,10 (L'); მასში შენახულია XLII—LX წიგნები.

როგორც თავის დროს უ. ბუასევენმა დაამტკიცა, დანარჩენი ექვსი ხელნაწერი არაფერს სპეციფიკურს არ შეიცავს და ერთ-ერთი ზემოდასახელებული ხელნაწერის ვარიაციას წარმოადგენს. ჩამოთვლილი ხელნაწერებიდან ძირითადია L და M ხელნაწერები. V ხელნაწერი წარმოადგენს ზუსტ კოპიოს L-ისას, მხოლოდ გადმოწერილს იმ დროს, როდესაც უკანასკნელი უფრო სრული იყო, ვიდრე ამჟამად. ხელნაწერი L' გადმოწერილია M-იდან და შეესე-

¹ ბუასევენის შესავალი დიონ კასიოსის ტექსტის გამოცემისადმი, წ. I, გვ. I—XV; *Excerpta historica iussu imperatoris Constantini Porphyrogeneti confecta*, Berolini, 1903—1906, 1—IV.

² *Excerpta Ursiniana*, Berolini, 1582.

ბულია იგივე L ხელნაწერიდან. ხელნაწერი P შედგენილია ორი მანუსკრიპტიდან (L და L') გადმოწერის გზით; პირველი ნაწილი გადმოღებულია L-იდან, მეორე კი — L'-იდან. რამდენადაც აღნიშნული ხელნაწერები ამჟამად დაზიანებული სახით არის დაცული, დიონ კასიოსის ტექსტის ხელნაწერებიდან აღდგენისათვის საჭირო ხდება მათი შევსება ურთიერთის დახმარებით¹.

რამდენიმე აატარა ნაწყვეტი დიონ კასიოსის შრომისა აღმოჩნდა ფურცლების ხუთ პატარა ფრაგმენტზე, რომლებითაც დაწებულ იყო სტრაბონის „გეოგრაფიის“ ერთ-ერთი ხელნაწერი (Parisinus 1397). ისინი აშკარად ეკუთვნიან დიონ კასიოსის „რომის ისტორიის“ XI საუკუნის ხელნაწერს და შეიცავენ ძვ. წ. 207—200 წლების ამბებს².

ამრიგად, დიონ კასიოსის „რომის ისტორიის“ ტექსტის დადგენისათვის საჭიროა დასახელებულ ხელნაწერთა ურთიერთშეჯერება და მათი შევსება მერმინდელ ექსცერპტორთა ნაშრომებიდან.

დიონ კასიოსის „რომის ისტორია“ პირველად გამოცემული იყო 1548 წ. პარიზში Robert Stephanns-ის მიერ. ამ გამოცემაში შევიდა მხოლოდ XXXVI—LX წიგნები. პუბლიკაციას საფუძვლად ედო მხოლოდ ერთი ხელნაწერი (Parisinus 1689) და ამდენად ხელნაწერის ხარვეზები შეუვსებელი დარჩა. 1558 წ. შესრულებული იყო მეორე გამოცემა Wilhelm Holzmann-ის მიერ; იგი ბევრით არ ჯობდა პირველს. ამ გამოცემას მოჰყვა კიდევ რიგი ნაკლები, უპარატო გამოცემათა, რომლებიც ჩვეულებრივ ერთ რომელიმე ხელნაწერს ეყრდნობოდა და ამდენად არ შეიძლებოდა სრული ყოფილიყო.

1751 წ. დიონ კასიოსის ტექსტზე მუშაობა დაიწყო ცნობილმა გამომცემელმა J. A. Fabricius-მა, მაგრამ სიკვდილის გამო მან ეს სამუშაო ვერ დაასრულა და მისი საქმე გააგრძელა H. S. Reimar-მა, რომელმაც 1750—1752 წლებში, ჰამბურგში, ორ ტომად გამოსცა კიდევ ბერძნული ტექსტი, პარალელური ლათინური თარგმანითა და ვრცელი, ჩინებულად შედგენილი კომენტარებით; პუბლიკაციას წინ უძღვის დიონ კასიოსის ბიოგრაფია. რაიმარსევე ეკუთვნის ტექსტის დანაწილება თავებად და პარაგრაფებად. რაიმარი ეყრდნობოდა უმთავრესად ორ ძირითად ხელნაწერს (Laurentianus 70 და Marcianus 395).

¹ იხ. ბუასევენის გამოცემის შესავალი, გვ. XII—XV.

² Dio's Roman History, by E. Cary, გვ. XXVI.

3. რაიმარის გამოცემაზე დამყარებით 1824—25 წლებში გამოსცა დიონ კასიოსის ნაშრომი Sturz-მა (8 წიგნად), ხოლო 1849 წელს გამოქვეყნდა Bekker-ის პუბლიკაცია საკმაოდ დაწვრილებითი კომენტარებით.

1863—65 წლებში Lud. Dindorf-მა განახორციელა აგრეთვე საკმაოდ სრული გამოცემა ხუთ ტომად, უმთავრესი ხელნაწერების გათვალისწინებით.

1890—94 წლებში გამოდის Melber-ის გამოცემა (I და II წიგნი, ხოლო 1928 წელს მისივე III წიგნი). მეღბერმა პირველმა შეიტანა თავის გამოცემაში იოანე ზონარას ექსცერპტები და დაუკავშირა ისინი ხელნაწერებში შენახულ ფრაგმენტებს.

დიონ კასიოსის ტექსტის საუკეთესო გამოცემად სადღეისოდ თვლიან U. Ph. Boissevain-ის პუბლიკაციას¹. მან პირველმა გამოიყენა ყველა არსებული ხელნაწერი და ექსცერპტები, მოგვცა ტექსტის ახალი დაყოფა თავებად და პარაგრაფებად, დაურთო ტექსტს კრიტიკული აპარატი, რომელშიაც აისახა ხელნაწერთა ყველა კითხვასხვაობა. გამოცემას ახლავს ვრცელი მეცნიერული გამოკვლევა, რომელშიაც შესულია ხელნაწერთა სრული აღწერილობა, დიონ კასიოსის ბიოგრაფია, მისი შრომის ზოგადი დახასიათება და წყაროთმცოდნეობითი გამოკვლევა.

უკანასკნელს ჩვენთვის ცნობილ პუბლიკაციას წარმოადგენს J. Loeb-ის სერიაში (The Loeb Classical Library) შესული გამოცემა. დიონ კასიოსის „რომის ისტორია“ ამ სერიაში გამოქვეყნებულია 9 წიგნად; გამოცემა ემყარება დიონ კასიოსის ტექსტის საუკეთესო პუბლიკაციებს; მას ახლავს E. Cary-ს მიერ შესრულებული ინგლისური თარგმანი, ტექსტს დართული აქვს კრიტიკული აპარატი. გამოცემას წამძღვარებული აქვს მოკლე შესავალი წერილი და ძირითადი ბიბლიოგრაფია².

* * *

დიონ კასიოსის ტექსტის თარგმნისას ჩვენ უმთავრესად ბუასევენის გამოცემას ვეყრდნობოდით. გარდა ამისა გამოყენებული გვაქვს აგრეთვე მეღბერისა და ლინდორფის გამოცემები. გათვალისწინებული გვაქვს კერძო გამოცემაც. მართალია, ჩვენ არ გვქო-

¹ Cassii Dionis Cocceiani Historiarum Romanorum quae supersunt, edidit Ursulus Philippus Boissevain, Berolini, 1895—1901.

² Dio's Roman History, with an English translation by Ernest Cary, London-Cambridge-Massachusetts, 1954—1955.

ნია საშუალება დიონ კასიოსის ხელნაწერები უშუალოდ გვენახა, მაგრამ მიზანშეწონილად დავინახეთ ტექსტისათვის დაგვერთო კრიტიკული აპარატი, რომელშიაც შევიტანეთ ის კითხვასხვაობები, რომლებიც ზევით დასახელებულ გამოცემებში არის მითითებული. ტექსტის თავებად და პარაგრაფებად დაყოფაში მიყვებით კერის გამოცემას.

ბმატის კომენტარებში მიღებული შემოკლებაანი

- A** — Cod. Parisinus 1715.
B — Cod. Vindobonensis 16.
Bk. — I. Bekker, Anecdota Graeca, vol. I.
Bs — U. Ph. Boissevain (დიონ კასიოსის გამოცემა 1895—1901 წ.).
C — Cod. Colberteus sive Parisinus 1717.
Cod. Peir. — Codex Peirescianus.
Dind. — L. Dindorf (დიონ კასიოსის გამოცემა 1863—65 წ.).
Fabr. — J. A. Fabricius (მისი ჩანაწერებით ისარგებლა ჰ. რაი-მარმა).
v. Gutsch. — A. von Gutschmid, Kleine Schriften, 1894.
v. Herw. — A. von Herwerden, Spicilegium Vaticanum, Lugduni—Batavorum, 1860.
L — Cod. Laurentianus (Medicus) 70,8.
Leuncl. — Leunclavius, — Excerpta Ursiniana—გამომცემელი.
M — Cod. Marcianus (Venetus) 395.
P — Cod. Parisinus 1689.
Reim. — H. S. Reimar (დიონ კასიოსის გამოცემა 1750—1752 წ.).
Rk. — I. J. Reiski (Reimar-ის გამოცემის კომენტარების ავტორი).
H. Steph. — H. Stephanus (დიონ კასიოსის გამოცემა 1590 წ.).
R. Steph. — R. Stephanns (დიონ კასიოსის გამოცემა 1548 წ.).
St. — F. G. Sturz (დიონ კასიოსის გამოცემა 1824--25 წ.).
U^G — De Legationibus, Περὶ πρέσβευ ἑθνητικῶν πρὸς Ῥωμαίους.
U^R — De Legationibus, Περὶ πρέσβευ Ῥωμαίων πρὸς ἑθνητικῶν.
Urs. — Excerpta Ursiniana, 1582.
V — Codex Vaticanus Graecus 144.
Xyl. — Xylander=G. Holtzman, l' Histoire de Dion Cassius, Bale, 1558.
Zon. — Zonaras, Epitome, ed. L. Dindorf, BT, Lipsiae, 1868 — 1875.

ΡΩΜΑΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

BIBAION A C'

Κεφαλὴ α'α

„რომის ისტორია“

წიგნი XXXVI

თავი I^ა

[1] Λούκουλλος δὲ Λούκιος κατὰ τοὺς καιροὺς τούτους τοὺς τῆς Ἀσίας δυνάστας Μιθριδάτην τε καὶ Τιγράνην τὸν Ἀρμένιον πολέμῳ νικήσας καὶ φυγομαχεῖν ἀναγκάσας τὰ Τιγράνονεργα ἐπολιόρκει. καὶ αὐτὸν οἱ βάρβαροι τῆ τε τοξείᾳ καὶ τῆ νάφθα κατὰ τῶν μηχανῶν χρομένη ὀεινῶς ἐκάκωσαν. [2] ἀσφαλτῶδες δὲ τὸ θάριμακον τοῦτο, καὶ διαπυρον οὕτως ᾤσθη ὅσοις ἄν προσμύξῃ, πάντως αὐτὰ κατακαίειν, οὐδ' ἀποσβέννυται: ἢπ' οὐθενὸς ἕγροϋ βῆδῶς. ἐκ τούτου δὲ ὁ Τιγράνης ἀναθαρρήσας τσσαύτη χειρὶ στρατοῦ ἤλασεν ᾧστε καὶ τῶν Ῥωμαίων τῶν ἐκεῖσε παρόντων καταγελάσαι: λέγεται: ὁ οὖν εἶπειν ὡς εἰ μὲν πολεμήσοντες ἦκοιεν, ὀλίγοι, εἰ δὲ πρესβεύσοντες, πολλοὶ παρῆεν. [3] οὐ μὲντοι καὶ ἐπὶ πολὺ ἦσθη, ἀλλ' εὐθύς ἐξέμαθεν ὅσον ἦ τε ἀρετῇ καὶ ἡ τέχνη παντὸς δμίλου κρα-

✓ 1. ამავე დროს¹ ლუციუს ლუქულუსმა² ბრძოლაში დაამარცხა აზიის დინასტიები მიტირიდიატე³ და ტიგრანანანტიმენიელი⁴ და მას შემდეგ, რაც ისინი აიძულა ბრძოლაზე უარი ეთქვათ, ტიგრანოკერტას⁵ ალყა შემოარტყა. მაგრამ ბარბაროსებმა საგრძნობი ზიანი მიყენეს ისრებითა და ნავთით⁶, რომელსაც ისინი მანქანებით სტყორცნიდნენ. [2] ეს ნივთიერება კუბრითაა სავსე და იმდენად ცეცხლოვანია, რომ რასაც კი შეეხება აუცილებლად დასწვავს და ვერავითარი სითხე ვერ ჩააქრობს. ბოლოს ტიგრანმა კვლავ მხნეობა მოიკრიბა და ისეთი ძლიერი ჯარით წამოვიდა, რომ რომაელებს შექმნილი ვითარების გამო დასცინოდა კიდევაც. ამბობენ მან შეამჩნია, რომ სალაშქროდ ისინი ცოტანი მოდიოდნენ, ხოლო ელჩებად კი ბევრნი. [3] მაგრამ მის მხიარუ-

ταί. Φυγόντος δὲ αὐτοῦ τὴν τιά-
ραν τό τε ἀνάδημα τὸ περὶ αὐτὴν
εὐρόνφες οἱ στρατιῶται τῷ Λου-
κὸν ἄλλω ἔδωκαν· δείσας γὰρ μὴ
γνωσθεὶς ἀπ' αὐτῶν ἄλλῳ, περι-
εσπᾶσατο αὐτὰ καὶ ἀπέριψεν.

ტოარა და თავსახვევი იპოვეს და
რომ [ამ სამკაულთა] გამო არ ეცნოთ და არ დაეტყვევებინათ, მან ისინი მოიგლიჯა და გადაყარა.

ლებას მოკლე დრო ეწერა, რად-
გან მაშინვე მისთვის გასაგებო
გახდა თუ რამდენად სჯობდა
მამაცობა და მოხერხება რაოდენ-
ობას. მისი (ტიგრანის. — 5. ლ.)

გაქცევის შემდეგ ჯარისკაცებმა
ლუკულუსს მიუტანეს; იმის შიშით,
რომ [ამ სამკაულთა] გამო არ ეცნოთ და არ დაეტყვევებინათ, მან ისინი მოიგლიჯა და გადაყარა.

Κεφαλή α'

თავი I

[1] ...καὶ οὐκ ἰσχυρὰ τῇ τύχῃ
ἐπ' ἀμφοτέρα ἐκέχρητο, ἐπέτρε-
ψεν ἡττηθεὶς τε γὰρ πολλὰ καὶ
κρατήσας οὐκ ἐλάττω καὶ στρα-
τηγιώτερος ἀπ' αὐτῶν ἐπεπισ-
τευτο γεγονέναι. αὐτοὶ τε οὖν ὡς
καὶ τότε πρῶτον ἀρχόμενοι τοῦ
πολέμου παρεσκευάζοντο, καὶ πρὸς
τοὺς περιχώρους, τοὺς τε ἄλλους
καὶ Ἀρσάκην τὸν Πάρθιον, καί-
περ ἐχθρὸν τῷ Τιγράνῃ δια χώ-
ραν τιὰ ἀμφισβητήσιμον ὄντα,
ἐπρεσβεύοντο, καὶ τούτης τε αὐτῷ
ἀφίσταντο, [2] καὶ τοὺς Ῥωμαίους
διέββαλλον λέγοντες ὅτι, ἂν μονω-
θέντων σφῶν κρατήσῃσι, καὶ ἐπ'
ἐκεῖνον εὐθὺς ἐπιστρατεύσουσι.
φύσει τε γὰρ πᾶν τὸ νικῶν ἀπλησ-
τον τῆς εὐπραγίας εἶναι καὶ μη-
δὲνα ὄρον τῆς πλεονεξίας ποιεῖσ-
θαι, καὶ τούτους, ἄτε καὶ ἐν
κράτει πολλῶν δὴ γεγονότας, οὐκ
ἐμειλίσειν αὐτοῦ ἀποσχέσθαι.

ყოველი გამარჯვებული ბუნებით ისეთთა, რომ ვერ ძლება წარმა-
ტებით და მის სიხარბეს საზღვარი არა აქვს; ამიტომ [რომაელები],
რომელთაც ბევრი სხვაც დაიმორჩილეს, არც მას დასტოვებენ
დამოუკიდებლად.

[1] ...და რადგან [ტიგრანმა]
განიცადა ბედის ორმხრივი უკი-
დურესობა, მან გადასცა [მით-
რიდატეს უმაღლესი ძალაუფლე-
ბა] ¹; რადგან მრავალი დამარც-
ხებისა და არანაკლები გამარჯვე-
ბის შემდეგ ყველას სჯეროდა,
რომ [მითრიდატე] უკეთ გაიწაფა
სამხედრო ხელოვნებაში. წისინი
არა მარტო ომისათვის მზადებას
შეუდგნენ, არამედ ელჩებიც გა-
უგზავნეს მეზობლებს, მათ მო-
რის პართელ არსაკესაც ²,
თუმცა ოგი ემტერებოდა ტიგ-
რანს რომელიღაც სადავო ოლ-
ქის გამო; [2] [მითრიდატემ და
ტიგრანმა] ეხლა ეს ოლქი შესთა-
ვაზეს მას, თანაც ცილს სწამებდ-
ნენ რომაელებს, თითქოს ეს უკა-
ნასკენლნი იმ შემთხვევაში, თუ
ომს მოუგებდნენ მათ მარტო-
მყოფთ. მაშინვე გაილაშქრებდ-
ნენ მის წინააღმდეგაც, რადგან

რომ ვერ ძლება წარმა-
ტებით და მის სიხარბეს საზღვარი არა აქვს; ამიტომ [რომაელები],
რომელთაც ბევრი სხვაც დაიმორჩილეს, არც მას დასტოვებენ
დამოუკიდებლად.

[1] Καὶ οἱ μὲν ταῦτ' ἔπραττον, Λούκουλλος δὲ Τιγράνην μὲν οὐκ ἐπεδίωξεν ἀλλὰ καὶ πάνυ κατὰ σχολὴν σωθῆναι εἶασε, καὶ ἀπ' αὐτοῦ καὶ αἰτίαν ὡς οὐκ ἐθελήσας τὸν πόλεμον, ὅπως ἐπὶ πλείον ἄρχῃ, καταλῦσαι παρὰ τοῖς ἄλλοις καὶ παρὰ τοῖς πολιταῖς ἔσχε· [2] καὶ διὰ τοῦτο τότε τε ἔς τοὺς στρατηγοὺς τὴν ἀρχὴν τῆς Ἀσίας ἐπανήγαγον, καὶ μετὰ ταῦθ', ὡς καὶ αὐθις τὸ αὐτὸ τοῦτο πεποιηκέναι ἔδοξε, τὸν ὑπατον αὐτῷ τὸν κατ' ἐκείνον τὸν χρόνον ὄντα διὰδοχον ἐπεμψαν. [3] τὰ δὲ δὴ Τιγρανόκερτα στασιασάντων πρὸς τοὺς Ἀρμενίους τῶν ξένων τῶν συνοικούντων αὐτοῖς εἶλε. Κίλικές τε γὰρ οἱ πλείους αὐτῶν ἦσαν ἀνάσπαστοί ποτε γεγονότες, καὶ ἐσήγαγον εἴσω νυκτὸς τοὺς Ῥωμαίους. [4] καὶ ἐκ τούτου τὰ μὲν ἄλλα διηρηπάσθη πλὴν τῶν ἐκείνους ὑπαρχόντων, τὰς δὲ δὴ γυναικῶν τῶν δυνατωτάτων πολλὰς ἀλούσας ἀνευ ὑβρισμοῦ δ Λούκουλλος ἐφύλαξε, καὶ ἀπ' αὐτοῦ καὶ τοὺς ἀνδρας σφῶν προσεποιήσατο. [5] τὸν τε τῆς Κομμαγηνῆς βασιλέα Ἀντιόχον (ἣ δὲ δὴ χώρα αὕτη τῆς Συρίας πρὸς τε τῷ Εὐφράτῃ καὶ πρὸς τῷ Ταύρω ἐστὶ) καὶ τινα Ἀράβιον δυνάστην Ἀλγαυδόνιον ἄλλους τε ἐπικερνευσσαμένους οἱ ἐδέξατο.

[1] როდესაც მათ [მითრიღატემ და ტიგრანმა — 6. ლ.] ეს მოიბოქმედეს, ლუკულუსმა აღარ გააგრძელა ტიგრანის დევნა და საშუალება მისცა მას ხიფათს გასცლოდა. იმის გამო, რომ მან არ დააბოლოვა ომი, რათა გაეხანგრძლივებინა თავისი უფლებამოსილება, მოქალაქეებმა, ისევე როგორც სხვებმა, ბრალი დასდეს. [2] ამიტომ მათ გადასცეს აზიის პროვინცია მხედართმთავრებს⁹, ხოლო შემდეგ კი, როცა ის დარწმუნდა, რომ შეუძლია ძველებურად იმოქმედოს, გაუგზავნეს მას იმ წლის კონსული მის შესაცვლელად. [3] მიუხედავად ამისა. მან დაიპყრო ტიგრანოკერტა¹⁰, როცა ამ ქალაქში მცხოვრები უცხოელები აუჯანყდნენ არმენიელებს; მათი უმრავლესობა კილიკიელები იყვნენ, რომლებიც მათი სამშობლოდან წამოეყვანათ და მათ შემოუშვეს ღამით რომაელები. [4] მათ (რომაელებმა — 6. ლ.) ყველაფერი გაძარცვეს გარდა იმისა, რაც კილიკიელებს ეკუთვნოდა, მაგრამ ლუკულუსმა თავკაცების ტყვედ ჩავარდნილი ცოლები ძალმომრეობისაგან დაიცვა და ამით მათი ქმრები მიიმხრო. [5] შემდგომად ამისა, ლუკულუსმა მიიღო ანტიოქე, კომანგენეს მეფე (ეს არის სირიის ნაწილი ევფრატისა და ტავროსის მახლობლად)¹¹,

ერთი არაბული ტომის ბელადი ალხაუდონიონი¹² და სხვები, რომლებიც მასთან მოსალაპარაკებლად მივიდნენ.

Κεφαλή γ'

თავი 3

[1] Καὶ μαθὼν παρ' αὐτῶν τὴν πρεσβείαν τὴν ὑπὸ τε τοῦ Τιγράνου καὶ τοῦ Μιθριδάτου πρὸς τὸν Ἀρσάκην πεμφθεῖσαν, ἀνταπέστειλέ τινας ἐκ τῶν συμμάχων ἀπειλάς τε ἅμα αὐτῷ, ἂν ἐκείνοις ἐπικουρήσῃ, καὶ ὑποσχέσεις, ἂν τὰ σφέτερα ἀνθέλῃται, φέροντας. [2] ὁ οὖν Ἀρσάκης τότε μὲν (ἔτι γὰρ τῷ τε Τιγράνῃ ὄργην εἶχε καὶ τοὺς Ῥωμαίους οὐδὲν ὑπόπτει) πρέσβεις τέ σ' ἀντέπεμψε καὶ φίλιαν τε καὶ συμμαχίαν ἐσπέισατο¹ ὕστερον δὲ τὸν Σηκίλιον ἐλθόντα πρὸς ἑαυτὸν ἰδὼν ὑπετόπησε κατὰσκοπον τῆς χώρας καὶ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ παρεῖναι. [3] (τούτου γὰρ ἔνεκα, ἀλλ' οὐ τῆς ὁμολογίας ἦδη γεγεννημένης, ἀνδρα ἐπιφανῆ τὰ πολεμικὰ πεμφθῆναι), καὶ οὐδεμίαν ἔτ' αὐτῷ² βοήθειαν ἐποίησατο. οὐ μὲν οὐδ' ἠγαντιώμῃ τι, ἀλλ' ἐκ μέσου ἀμφοῖν ἔστη, μηδετέρους, ὥσπερ εἰκόσ, ἐμέλῃσας ἀνῆξσαι¹ τὸν γὰρ πόλεμον αὐτῶν ἰσοκαλῆθντα ἀσφάλειάν οἱ μεγίστην οἴσειν ἐνόμιζεν.

რომელიმე მხარე გაძლიერებულიყო, რადგან ფიქრობდა, რომ თანასწორ ძალთა შორის ბრძოლა ყველაზე მეტად ხისნიდა მას საფრთხისაგან.

[1] როცა ლუკულუსმა გაიგო, რომ ტიგრანსა და მითრიდატეს ელჩები გაუგზავნიათ არსაკესთან, მანაც გაგზავნა რამდენიმე მოკავშირე მუქარით, თუ-კი იგი მტერს დაეხმარებოდა და დაპირებებით, თუ ის მათ ინტერესების დაცვას არჩევდა. [2] არსაკემ (რომელიც ჯერ კიდევ ბრახობდა ტიგრანზე და რომაელებში-კი ექვი არ ეპარებოდა) წარჩინებულნი გაუგზავნა [რომაელებს] სანაცვლოდ და მეგობრობისა და მოკავშირეობის პირობა დასდო მათთან. შემდეგ კი, როცა მან სეკილიუსი¹² იხილა, რომელიც მასთან მივიდა, იფიქრა ჩემს ქვეყანას და ძლიერებას ხომ არ ზვერავესო [3] (ეს იმის გამო, რომ მისი აზრით, ეს კაცი გამოგზავნილი იყო არა უკვე ჩატარებული მოლაპარაკების გამო, არამედ სამხედრო მიზნებით). ამის შემდეგ იგი აღარ დახმარებია [ლუკულუსს]. მეორე მხრივ, იგი არავის არ ეწინააღმდეგებოდა, ორივე მხარეს შუა იღვა და ბუნებრივია, არ სურდა, რომ

¹ αὐτῷ — H. Steph., αὐτῶν — VP.

[1] Τούτω μὲν δὴ τῷ ἔτει ταυθ' ὁ Λούκουλλος ἔπραξε, καὶ τῆς Ἀρμενίας συχνὰ προσηγάγετο· ἐπὶ δὲ δὴ Κυΐντου Μαρξίου (οὗτος γάρ, καίπερ οὐ μόνος ἀποδειχθεὶς, μόνος ὑπάτευσεν· ὃ τε γὰρ σὺν αὐτῷ χειροτονηθεὶς Λούκιος Μέτελλος ἐν ἀρχῇ τοῦ ἔτους ἀπέθανε, καὶ ὁ ἐφαιρεθεὶς¹ πρὶν ἐπιβῆναι τῆς ἀρχῆς μετήλλαξε, καὶ διὰ τοῦτ' οὐδείς ἄλλος ἀποδείχθη) [2] — ἐν οὖν τῷ ἔτει τούτῳ ὁ Λούκουλλος μεσοῦντος ἤδη τοῦ θέρους (ὑπὸ γὰρ τοῦ ψύχους ἀδύνατος ἦν ἦρι ἐς τὴν πολεμίαν γῆν ἐσβαλεῖν) στρατεύσας τινὰ τε τῆς γῆς ἐπόρθησεν, ὅπως ἀμύνοντας αὐτῇ² τοὺς βαρβάρους ἐς μάχην ὑπαγάγηται, καὶ ὡς οὐδὲν μᾶλλον ἐκινούντο, ἐπ' αὐτοὺς ἄρμησε.

ბარბაროსებს ჩაითრევდა ბრძოლაში მიწის დასაცავად, მაგრამ როცა არაფერი გამოვიდა, დაიძრა მათ წინააღმდეგ.

[1] გარდა აღნიშნულისა, ლუკულუსმა ამ წელს არმენიის მრავალი [მხარე] დაიმორჩილა. კ ვ ი ნ ტ უ ს მ ა რ ც ი უ ს ი ს¹⁴ კონსულობის წელი (ამ წელს მარტო მას ეკავა თანამდებობა, თუმცა ის არ იყო მარტო არჩეული კონსულად, რადგან ლ უ ც ი უ ს მ ე ტ ე ლ უ ს ი¹⁵, მასთან ერთად არჩეული, გარდაიცვალა წლის დასაწყისში, ხოლო ის კი, ვინც მის ნაცვლად აირჩიეს, მოკვდა, სანამ თანამდებობას დაიკავებდა, რის მერეც აღარავინ აუჩრევიათ) [2] — ეს ის წელი იყო, როცა ლუკულუსი სალაშქროდ გაემგზავრა შუა ზაფხულში (რადგან გაზაფხულზე სიცივის გამო შეუძლებელი იყო მტრის ქვეყნის დაპყრობა); მან ქვეყნის ნაწილი ააოხრა იმ მიზნით, რომ

[1] Κὰν τούτω τοῖς μὲν ἰππεῦσι τῶν Ῥωμαίων χαλεποὶ οἱ τῶν ἐναντίων ἰππῆς ἐγίγνοντο, τῷ δὲ πεζῷ οὐδείς αὐτῶν ἐς χειρας ἦει, ἀλλ' ὁπότε ἡ ἀσπίς τοῦ Λουκούλλου τῇ ἰππῳ προσβοηθήσειεν, ἐτρέποντο. οὐ μέντοι καὶ δεινόν τι ἔπασχον, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐπιδιώκοντάς σφας ἐς τοῦπίσω

[1] მაშინ რომაელ ცხენოსნებს დიდ სიძველეს უქმნიდნენ მოწინააღმდეგის ცხენოსნები, მაგრამ არ ეკარებოდნენ ქვეითაჯარს; მართლაც, როცა ლუკულუსის ქვეითნი ცხენოსნებს წამოეშველნენ, [მოწინააღმდეგე] გაიქცა. ისინი (არმენიელი ცხენოსნები. — ნ. ლ.) ისრებს ეს-

¹ ἐφαιρεθεὶς — Dind., ἀφιερωθεὶς — V, ἀφιερωθῆεις — P.

² αὐτῇ — Rk., αὐτῆς — VP.

τοξεύοντες πολλούς μὲν παραχρημα ἀπεκτίγγουσιν, καμπληθεὶς δὲ ἐτίτρωσκον. [2] καὶ ἦν τὰ τραύματα χαλεπὰ καὶ δυσίατα· ταῖς τε γὰρ ἀκίσαι διπλαῖς ἐχρῶντο, καὶ προσέτι καὶ ἐφάρμοττον¹ αὐτάς, ὥστε τὰ βέλη, εἴτε ἐμμένοι² πῆ τοῖς σώμασιν εἴτε καὶ ἐξέλκοιτο, τάχιστα αὐτὰ διολλύουσι· τὸ γὰρ ἕτερον³ σιδηρίον ἔνδον, ἅτε μηδεμίαν ἀνθολκὴν ἔχον, ἐγκατελείπετο.

წვერი, რომელიც სუსტად იყო დამაგრებული, კრილობაში რჩებოდა.

Κ ε φ α λ ή ς'

თ ა ვ ი 6

[1] Ὁ οὖν Δούκουλλος, ἐπειδὴ τε πολλοὶ ἐτραυματίζοντο, καὶ οἱ μὲν ξίθησκον, οἱ δ' ἀνάπηροι γοῦν ἐγίγνοντο, καὶ ἅμα καὶ τὰ ἐπιτήδεια αὐτοὺς ἐπέλιπεν, ἐκείθεν τε ἀπεχώρησε καὶ ἐπὶ Νίσιβιν ὤρμησεν. [2] ἡ δὲ δὴ πύλις αὕτη ἐν τῇ Μεσοποταμίᾳ καλουμένη πεπόλισται (οὕτω γὰρ πᾶν τὸ μεταξὺ τοῦ τε Τίγριδος καὶ τοῦ Εὐφράτου ὀνομάζεται) καὶ νῦν μὲν ἡμετέρα ἐστὶ καὶ ἄποιος ἡμῶν νομίζεται, τότε δὲ ὁ Τυγράνης τῶν Πάρθων αὐτὴν ἀφελόμενος τοὺς τε θησαυροὺς ἐν αὐτῇ καὶ⁴ τὰ πλεῖστα τῶν λοιπῶν ἀπετέθειτο⁵, φύλακὰ οἱ τὸν ἀδελφὸν προστάξας. [3] πρὸς οὖν ταύ-

[1] ვინაიდან ძალიან ბევრი დაიჭრა და მათგან ზოგი მოკვდა კიდეც, ხოლო სხვები კი დასახიჩრდნენ და ამავე დროს სურსათ-სანოვავაც შემოეღია, ლუკულუსმა ეს ადგილები მიატოვა და ნიზიბინის წინააღმდეგ გაემართა¹⁶. [2] ეს ქალაქი აგებულია მესოპოტამიად წოდებულ ადგილას (ეს სახელწოდება მთელ მხარეს ეწოდება ტიგროსსა და ეფრატს შორის). ეხლა [ეს მხარე] ჩვენ გვეკუთვნის, რადგან ჩვენ კოლონიად ითვლება. იმ დროისთვის ტიგრანმა, რომელმაც [ნიზიბინი] პართელებს წაართვა, აქ განძეული და ბევრი რამ მისი ქონებიდან შეინახა და

¹ ἐφάρμοττον — Rk., ἐφήρμοττον — VP.

² ἐμμένοι — St., ἐμμένει — V, ἐμμένει — P.

³ τὸ γὰρ ἕτερον — Bk., τὸ γὰρ ἕτερον τὸ δεύτερον — VP.

⁴ καὶ — Rk., καὶ τὰ ἄλλα — VP.

⁵ ἀπετέθειτο — Rk., ἀπετίθειτο — VP.

την ὁ Λούκουλλος ελθὼν ἐν μὲν
 τῷ θέρει, καίπερ μὴ παρέργας
 τὰς προσβολὰς ποιησάμενος, οὐδὲν
 ἐπέρανε· τὰ γὰρ τείχη καὶ διπλά
 καὶ πλίνθινα ὄντα, τὴν τε παχύ-
 τητα πολλὴν ἔχοντα καὶ τάφρω
 βαθεῖα διελημμένα, οὔτε κατα-
 σεισθήναι πῆ οὔτε διορυχθῆναι
 ἠδυσνήθη, διόπερ οὐδ' ὁ Ἰγέρανης
 ἐπήμυνέ σφισιν.
 ვერც სადმე ძირის გამტობრა შესძლო, ამიტომ ტიგრანი ეხმარე-
 ბოდა [ალყაშემმორტყმულებს].

Κ ε φ α λ ῆ ζ'

თ ა ვ ი 7

[1] Ὡς δ' ὁ τε χειμῶν ἐνέστη
 καὶ οἱ βάρβαροι ῥαθυμότερον¹,
 ἄτε ἐπικρατοῦντες² τοὺς τε Ῥω-
 μαίους ὅσον οὐκ ἀπαναστήσεσθαι
 προσδοκῶντες, διτήγον, ἐτήρησε
 νύκτα ἀσέληνον καὶ ὑετῷ λάβρω
 βρονταῖς τε χειμέριον, [2] ὥστε
 μήτε τι προιδέσθαι μήτε τι ἐπα-
 κοῦσαι αὐτοὺς ἔχοντας τὸν τε
 ἕξω περιβόλον πλὴν ὀλίγων καὶ
 τὴν ἐν τῷ μέσῳ τάφρον ἐκλιπεῖν,
 καὶ προσέμιξε πολλαχῆ τῷ τεί-
 χει, καὶ ἐκείνου τε οὐ χαλεπῶς
 ἀπὸ τῶν χαυμάτων ἐπέβη, καὶ
 τοὺς φρουροὺς τοὺς ἐγκαταληφ-
 θέντας ἐν αὐτῷ ῥαδίως ἄτε μὴ
 πολλοὺς ὄντας ἀπέκτεινε. [3] καὶ
 οὕτω τῆς τε τάφρου μέρος τι
 [τὰς γὰρ γεφύρας οἱ βάρβαροι
 προκατέρρηξαν³] συνέχασεν (οὔτε

[1] მაგრამ, როცა ზამთარი
 დადგა, გაუფრთხილებელი ბარ-
 ბაროსები, რაკი რომაელებზე
 უპირატესობა ჰქონდათ მოპოვე-
 ბული, იმას-ლა ელოდნენ, რომ
 რომაელები წავიდოდნენ. [2] [ლუ-
 კულუსი] დაელოდა ერთ უმთვა-
 რო ლამეს, ძლიერი წვიმითა და
 ქექაქუხილიანი ქარიშხლით, ისე
 რომ [მტერმა], რომელიც ვერ
 ხედავდა ვერაფერს მის წინ და
 არც ესმოდა არაფერი, დასტოვა
 გარეთა სიმაგრეები, ზოგიერთის
 გარდა და შუაში მდებარე თბრი-
 ლი. მაშინ [ლუკულუსი] მიუახ-
 ლოვდა რამდენიმე ადგილას
 გალავანს, ავიდა მასზე სიძნელის
 გარეშე მიწაყრილის საშუალებით
 და ადვილად დახოცა შეპყ-
 რობილი მცველები, რომლებიც

¹ ῥαθυμότερον — Xyl. ἀθυμότερον — VP.

² ἐπικρατοῦντες — H. Steph.. ἐπικρατοῦντας — VP.

³ προκατέρρηξαν — Xyl.. προσκατέρρηξαν — VP.

γὰρ τῆ τοξεία οὐτ' ἀπὸ τῶ πυρι
 λυπεῖσθαι: ἐν τῶ πολλῶ ἕτερῶ
 ἔδυνατο), καὶ διαβὰς αὐτὴν τὰ
 μὲν ἄλλα, οὐ πᾶν ἰσχυροῦ τοῦ
 ἔνδοσ ἀκλίου πίστει τῶν ἔξωθεν
 αὐτοῦ προβεβλημένων¹ ὄντος,
 εὐθύς εἶπε, τοὺς δὲ ἐς τὴν ἄκραν
 ἀναφυγόντας, [4] ἄλλους τε καὶ
 τὸν ἀδελφὸν τοῦ Τιγράνου, μετὰ
 τοῦτο κατ' ὁμολογίαν παρεστή-
 σατο, καὶ χρήματὰ τε πολλὰ
 ἔλαβε καὶ ἐκεῖ διεχείμασε.

სიმავრეს შეათარა თავი, მათ
 [ლუკულუსმა] ისინიც აიძულა,
 იგლო აგრეთვე ბევრი სიმლიღრე

ცოტანი იყვნენ. [3] თხრილის
 ნაწილი ამოავსო, რადგან ბარ-
 ბარონებს წინასწარ აეყარათ ხი-
 ლები; ვერც ისრები და ვერც
 ცეცხლი ვერათერს უშავებდა მათ
 ამ ძლიერ წვიმაში. [ლუკულუსმა]
 მაშინვე ხელთ იგლო თითქმის
 ყველაფერი, რადგან შიდა წრე
 [სიმაგრეებისა] არც ისე მძლავრი
 იყო, ვინაიდან ყველას ძალიან
 სწამდა გარეთა სიმაგრის სიძ-
 ლიერე. [4] ზოგიერთმა ციხე-
 შორის ტიგრანის ძმამაც. შემდეგ
 რომ დამორჩილებოდნენ, ხელთ
 და იქვე დაიზამთრა.

Κ ε φ α λ ή η'

თ ა ვ ი 8

[1] Τὴν μὲν οὖν Νίσιβιν οὕτως
 ἔχειρῶσατο, τῆς δὲ Ἀρμενίας
 τῶν τε ἄλλων τῶν περὶ τὸν Πόν-
 τον συχρὰ ἀπέβαλεν. ὁ γὰρ Τιγ-
 ράνης ἐκεῖνη μὲν ὡς οὐκ ἂν
 ἀלוῦσθι οὐκ ἐπεκούρησε, πρὸς δὲ
 τὰ προειρημένα ἄρμησεν, εἰ πως
 ἀσχόλου περὶ τὴν Νίσιβιν αὐτοῦ
 ὄντος φθάσειεν αὐτὰ κομισάμε-
 νος. [2] καὶ Μιθριδάτην μὲν πρὸς
 τὴν οἰκείαν ἀπέστειλεν, αὐτὸς δὲ
 ἐς τὴν ἑαυτοῦ Ἀρμενίαν ἦλθε,
 κἀνταῦθα Λούκιον Φάβνιον, ἀντι-
 στάντα οἱ ἀπολαβῶν ἐπολιόρχει,
 μέχρις οὐ ὁ Λούκουλλος αἰσθί-
 μενος τοῦτο ἐπεβοήθησεν αὐτῷ.

შომამწყვდია, სანამ ლუკულუსმა არ შეიტყო ეს ამბავი და მაშეილო
 არ გამოუგზავნა.

[1] ამრიგად ნიზიბინი ასე
 დაიმორჩილა, მაგრამ დაკარგა
 არმენიისა და პონტოს გარშემო
 მდებარე ქვეყნების [ადრე დაპყ-
 რობილი] ოლქები. რადგან ტიგ-
 რანი [ნიზიბინს] არ მიეშველა,
 რაკი მას აუღებლად თვლიდა, ის
 გაემართა აღნიშნული ადგილე-
 ბისაკენ, რათა რაიმე საშუალე-
 ბით ნიზიბინთან შეფერხებული
 [ლუკულუსისათვის] დაესწრო მა-
 თი გამაგრება. [2] მითრიდატე
 სახლში დააბრუნა, თვითონ კი
 არმენიაში შევიდა, სადაც მას
 წინ აღუდგა ლუკიუს ფანი-
 უსი¹⁷, რომელიც მან ალყაში

¹ პრობეβλημένων — Leuncl., პროსβεβλημένον — VP.

[1] 'Ἐν ᾧ δὲ ταῦτ' ἐτίγνυτο, Μιθριδάτης ἕς τε τὴν ἑτέραν Ἀρμενίαν καὶ ἕς τὰ ἄλλα ἐσβαλὼν πολλοὺς τῶν Ῥωμαίων τοὺς μὲν ἀνά τὴν χώραν πλανωμένους ἀπροσδόκητὸς σφίσι προσπεσῶν ἔφθειρε, τοὺς δὲ καὶ ἐκ μάχης κατέκοψε, κἂν τούτῳ καὶ τῶν χωρῶν τὰ πλείω διὰ ταχέων ἀνεκτήσατο. [2] οἱ γὰρ ἀνθρῶποι ἐκείνου τε εὐνοίαν ἔκ τε τοῦ ὀμοφύλου καὶ ἐκ τῆς πατρῴου βασιλείας καὶ τῶν Ῥωμαίων μίσσος διὰ τε τὸ θύγειον καὶ διὰ τὸ ὑπὸ τῶν ἐφεστηκότων σφίσι κακουχεῖσθαι ἔχοντες, προσεχάρησαν τε αὐτῷ, [3] καὶ μετὰ τοῦτο τὸν ἄρχοντα τῶν ἐκεῖ Ῥωμαίων Μάρκον Φάβιον ἐνίκησαν.

ნული ცულად ეპყრობოდა. ამიტომ ისინი [მითრიდატეს] მიემხრნენ. [3] ამის შემდეგ მან დაამარცხა აქ მდგომი რომაელების სარდალი მარკუს ფაბიუსი¹⁹.

[1] ...Καὶ μετὰ τοῦτ' ἕς τὰ Κάβειρα κατακλεισθεῖς ἐπολιορκήθη μὲν, ἐσώθη δὲ ὑπὸ τοῦ Τριαρίου...

[1] ...შემდგომად ამისა [ფაბიუსი] კაბეირაში²⁰ მოამწყვდია [მითრიდატემ], მაგრამ იგი ტრიარისმა²¹ განათავისუფლა...

[შემდეგ აღწერილია ტრიარიუსისა და მითრიდატეს ბრძოლა. კაპადოკიის ერთერთ ოლქში — კომანაში, ტრიარიუსის წარმატება და ზამთრის გამო ბრძოლის შეწყვეტა]

[1] ...Τῷ δὲ ἐπιγυνομένῳ ἔτει, ἐπὶ τε Μανίου Ἀκίλιου καὶ

[1] ...შემდეგ წელს, მანიუს აცილიუსისა და გაიუს

ἐπὶ Γαίου Πίσωνος ὑπάτων, ἐ-
 μὲν Μιθριδάτης τῷ Τριαρίῳ πρὸς
 Γαζιούροις ἀντεκάθητο, προκα-
 λούμενός τε ἄμα αὐτὸν ἐς μάχην
 καὶ ἐξοργίζων [2] (τά τε γὰρ
 ἄλλα καὶ ἐν τῇ ἐπόψει τῇ τῶν
 Ῥωμαίων αὐτός τε ἦσκει καὶ
 τοῦ στρατοῦ γυμνασίας ἐποιεῖτο),
 ἕπως πρὶν τὸν Λούκουλλον ἐπελ-
 θεῖν ἐκείνῳ τε συμβαλῶν, ὥσπερ
 ἦλπισε, κρατήσῃ καὶ τὰ λοιπὰ
 τῆς ἀρχῆς ἀνασώσῃται. ἐπεὶ δ'
 οὐκ ἐκινεῖτο, πέμπει τινὰς πρὸς
 Δάδασα φρούριον, ἐν ᾧ τὰ σκεῦ-
 τὰς Ῥωμαίοις ἀπέκειτο, ἐν' ἐκεί-
 νοις γε ἐπαμύνοντα αὐτὸν ἐς χει-
 ρας ὑπαγάγῃται. [3] καὶ ἔσχεν
 οὕτως. ὁ γὰρ Τριάριος τέως μὲν
 τό τε πλήθος τοῦ Μιθριδάτου
 φοβούμενος καὶ τὸν Λούκουλλον
 (μετεπέπεμπτο¹ γὰρ αὐτόν) προσ-
 δεχόμενος ἡσυχίαν εἶχεν· ὡς δὲ
 τὰ τε Δάδασα πολιορκούμενα
 ἐπύθεται, καὶ οἱ στρατιῶται δεί-
 σαντες περὶ αὐτοῖς ἐταράττοντο,
 καὶ ἐπηλείουν, εἴ σφας μῆδεις
 ἐξάγοι, καὶ αὐτοκέλευστοι βοηθῆ-
 σειν σφίσι, καὶ ἄκων ἐξανέστη.
 [4] καὶ αὐτῷ οἱ βάρβαροι προχω-
 ροῦντι ἤδη προσπεσόντες τοὺς
 μὲν ἐν χειρσὶ τῷ τε πλήθει σφῶν
 περισχόν καὶ κατειργάσαντο,
 τοὺς δὲ καὶ ἐς τὸ πεδίον ἐκφυ-
 γόντας ἀγνοῖα τοῦ τὸν ποταμὸν
 ἐς αὐτὸ ἐκτετράφθαι περιελαύ-
 νοντες ἔκτεινον.

ვინც ხელთ იგდეს, მრავალს გარს

პიზონის კონსულოდაში²², მი-
 თრიდატე ტრიარიუსის პირდა-
 პირ დაბანაკდა გაძიურას²³
 მახლობლად, ამავდროს აღი-
 ზიანებდა მათ, [2] (იგი არა მარ-
 ტო თვითონ ვარჯიშობდა, არა-
 მედ ჯარსაც ავარჯიშებდა რო-
 მაელთა თვალწინ). რათა ლუკუ-
 ლუსის მოსვლამდე ბრძოლაში
 გამოეწვია, რადგან იმედოვნებდა,
 რომ დაამარცხებდა და სამეთოს
 დანარჩენ ნაწილსაც დაიბრუნებ-
 და. მაგრამ რადგან [ტრიარიუსი]
 არ იძვროდა, [მითრიდატემ] გაგ-
 ზავნა [მეომრების] ნაწილი ციხე-
 სიმაგრე და დასაშო²⁴, სადაც
 რომაელთა ალაფი იყო შენახუ-
 ლი, რათა მის დასაცავად [წამო-
 სულეები] ისინი ბრძოლაში ჩაება.
 [3] ასეც მოხდა. ტრიარიუსი მა-
 ნამდე სიმშვიდეს ინახავდა, რად-
 გან მითრიდატეს ჯარის სიმრავ-
 ლისა ეშინოდა და ლუკულუსს
 (რომელსაც კაცი გაუგზავნა)
 ელოდებოდა. მაგრამ როდესაც
 დადასას გარემოცვის ამბავი მო-
 ვიდა და ჯარისკაცები თავისი
 [ქონების დაკარგვის] შიშით
 აღელვებულნი დაემუქრნენ, რომ
 თუ არავინ არ გაუძღვებოდა,
 საკუთარი სურვილით წავიდოდ-
 ნენ თავისი [ქონების] გადასარ-
 ჩენად, [ტრიარიუსი] იძულებული
 გახდა ჯარი დაეძრა. [4] რო-
 გორც კი გაემართა, ბარბაროსე-
 ბი მაშინვე თავს დაესხნენ და
 შემოერტყნენ და გათელეს; ხოლო

¹ μετεπέπεμπτο — Собет, метепемпето — VP.

ვინც დაბლობს მიაშურა, რადგან არ იცოდა, რომ [ბარბაროსებმა] მდინარე გადმოუშვეს, აგრეთვე შემოერთებენ და დახოცეს.

Κ ε φ α λ ή ι γ'

თ ა ვ ი 13

[1] Καὶ πασσοῦν ἂν σφας διέφθειραν, εἰ μὴ τῶν Ῥωμαίων τις πλασάμενος ὥς καὶ ἐκ τῆς τοῦ Μιθριδάτου συμμαχίδος ἂν (ἐν γὰρ τῷ αὐτῷ αὐτοῖς τρόπῳ συστρατευομένους, ὥσπερ εἶπον, οὐκ ὀλίγους εἶχε) προσηλίθῃ τέ οἱ ὥς καὶ εἰπεῖν τι βουλόμενος, καὶ ἔτρωσεν αὐτόν. οὕτω γὰρ ἐκεῖνος μὲν συλληφθεὶς ἀπεσφάγη, ταραχθέντων δὲ πρὸς τοῦτο τῶν βαρβάρων συχνοὶ τῶν Ῥωμαίων διέφυγον.

გამო ისე შეშინდნენ ბარბაროსები, რომ ბევრმა რომაელმა თავს უშველა...

[1] ისინი ყველას გაანადგურებდნენ, რომ ერთი [რომაელი] ჯარისკაცი, რომელმაც თავი ისე მოაჩვენა, თითქოს მითრიდატეს მოკავშირეთაგანი იყო (რადგან, როგორც აღვნიშნე, თავის თანამებრძოლებში მას რომაელებსავით შეიარაღებული ბევრი ჰყავდა), არ მიახლოვებოდა [მითრიდატეს], თითქოს რაღაცის შესატყობინებლად და არ დაეჭრა იგი. ის ცხადია, მაშინვე შეიპყრეს და მოჰკლეს, მაგრამ ამის

გამო ისე შეშინდნენ ბარბაროსები, რომ ბევრმა რომაელმა თავს უშველა...

Κ ε φ α λ ή ι δ'

თ ა ვ ი 14

[1] Κὰν τοῦτω ὁ Δούκουλλος ἐπελθὼν δόξαν μὲν τισι παρέσχεν ὥς καὶ ἐκείνου βῆδῶς κρατήσων καὶ πάντα τὰ προειμένα δι' ὀλίγου κομισόμενος, οὐ μὲντοι καὶ κατεπραξέ τι. [2] ὁ τε γὰρ Μιθριδάτης ἐς τὰ μετέωρα τὰ πρὸς Ταλαύροις ὄντα ἰδρῦθει οὐκ ἀντεπήγει αὐτῷ, καὶ ὁ Μιθριδάτης ὁ ἕτερος ὁ ἐκ Μηδίας γαμβρὸς τοῦ Τιγράνου ἐσχεδασμένοις τοῖς Ῥωμαίοις ἐξαίφνης προσπεσὼν συχνοὺς ἀπέκτεινεν, ὁ τε Τιγράνης αὐτὸς προσίων ἠγγέλθη, καὶ τὸ στράτευμα ἐστασίασεν.

მაელებს] ამცნეს თვით ტიგრანის თებამ [იფეთქა].

[1] ამ დროს ლუკულუსიც მოვიდა; მას ისე ეჭირა თავი, თითქოს (მითრიდატეს) აღვილად დაამარცხებდა და ყველაფერი რაც [რომაელებმა] დაქარგეს, სწრაფად უკან დაუბრუნდებოდათ, მაგრამ ვერაფერს ვერ მიაღწია. [2] მითრიდატე ტალაურა¹⁵ მახლობლად მალლოზზე იყო განლაგებული და არ გამოდიოდა მტრის წინააღმდეგ, ხოლო მეორე მითრიდატე კი, მიდიელი სიძე ტიგრანისა¹⁶, გაფანტულ რომაელებს უეცრივ თავს დაესხა და ერთიანად დახოცა. ამავე დროს [რომაელებმაც და ჯარში აღშფოთ-

[შემდეგ აღწერილია ჯარისკაცთა უკმაყოფილება. მათი ურჩობა ლუკულუსის მიმართ და ბოლოს ლეგიონთა მიერ ბრძოლის ასპარეზის მიტოვება].

Κ ε φ α λ ή ιζ'

თ ა ვ ი 17

[1] ... 'Ως δ' οὖν τοῦθ' οἱ στρατιῶται ἐπραξάν, πᾶσάν τε ὀλίγου την ἀρχὴν δ Μιθριδᾶτης ἀνεκτῆσατο καὶ τὴν Καππαδοκίαν ἰσχυρῶς ἔλυμήνατο, μήτε Λουκούλλου, προφάσει τοῦ τὸν Ἄκίλιον ἐγγὺς εἶναι, μήτε ἐκείνου προσαμύνοντος αὐτῆ. ἐπειγόμενος γὰρ πρότερον ὡς καὶ τὴν τοῦ Δουκούλλου νίκην ὑφαρπάσων, τότε, ἐπειδὴ τῶν γεγονότων ἤσθητο, οὔτε πρὸς τὰ στρατόπεδα ἤλθε καὶ ἐν τῇ Βιθυνίᾳ ἐχρόνισε...

[1] ...ჯარისკაცთა ამ საეციოების შემდეგ მითრიდატემ სწრაფად დაიბრუნა მთელი თავისი საჩეფო და კაპადოკია ძლიერ ააოხრა, რადგან მას არც ლუკულუსი იცავდა და არც აცილიუსი, თუმცა იგი ახლოს იყო. უკანასკნელი თუ ჩქარობდა, მხოლოდ იმიტომ, რომ წაერთმია ლუკულუსისათვის გამარჯვება, ეხლა კი, როცა შეიტყო რაც მოხდა, აღარ მივიდა ლუკულუსთან ბანაკში და ბითვინიაში²⁷ შეჩერდა...

Κ ε φ α λ ή μ ε'

თ ა ვ ი 45

[1] Πομπήιος δὲ τὸ μὲν πρῶτον ὡς καὶ ἐπὶ τὴν Κρήτην τὸν τε Μέτελλον πλευσόμενος ἤτοιμάζετο, μαθὼν δὲ τὰ δεδογμένα προσεποιεῖτο μὲν ἄχθεσθαι ὡς καὶ πρότερον, καὶ τοῖς ἀνιστάσιώταις ὡς καὶ πράγματα ἀεὶ ποτε αὐτῷ, τοῦ¹ καὶ πταῖσαι τι, παρέχουσιν ἐπεκάλει, [2] ἀσμεναίτατα δὲ αὐτὰ ἀναδεξάμενος Κρήτην μὲν καὶ² τᾶλλα τὰ ἐν τῇ θαλάσσῃ, εἴ ποῦ τι ἀδυσίκτητον κατελέλειπτο, παρ' οὐδὲν ἔτ'

[1] თავდაპირველად პომპეუსი²⁸ კრეტაზე მეტელუსთან გამგზავრებისათვის ემზადებოდა²⁹, მაგრამ, როდესაც გაიგო დადგენილების შესახებ, როგორც წინათაც, უკმაყოფილოდ მოაჩვენა თავი³⁰. იგი უჩიოდა თავის მოწინააღმდეგეებს, რომ ისინი მას მუდამ ახალ საქმეებს ჰკიდებენ, რათა მცდარი ნაბიჯი გადაადგმევინონ; [2] სინამდვილეში კი უაღრესად გახარებული იყო; კრეტისა და სხვა

¹ τοῦ — Rk., τὸ — L.

² καὶ — Rk., ἢ — L.

ἴγαγε. πρὸς δὲ δὴ τὸν τῶν βαρ-
 βάρων πόλεμον παρεσκευάζετο.
 Κὰν τοῦτω βουληθεὶς τῆς τοῦ
 Μιθριδάτου διανοίας πειρασθαι,
 πέμπει τὸν Μητροφάνη φίλους¹
 αὐτῷ λόγους φέροντα. [3] καὶ
 ὅς τότε μὲν ἐν ὀλιγωρίᾳ αὐτὸν
 ἐποίησατο (τοῦ γὰρ Ἀρσάκου
 τοῦ τῶν Πάρθων βασιλέως ἀπο-
 θιανόντος ἐν τῷ χρόνῳ τοῦτω
 φηράτην τὸν διάδοχον αὐτοῦ
 προσεδόκησεν οἰκειώσασθαι), ἐπεὶ
 δ' ἔ- Πομπήιος τὴν φιλίαν τῷ
 φηράτῃ διὰ ταχέων ἐπὶ τοῖς
 αὐτοῖς προσυνέθετο καὶ ἐς τὴν
 Ἀρμενίαν αὐτὸν τὴν τοῦ Τιγρά-
 νου προεμβάλειν ἀνέπεισε, πυθό-
 μενος τοῦτο κατέδεισε, καὶ πρεσ-
 βευσάμενος εὐθύς σύμβασιν ἔπρατ-
 τε. [4] κελύσαντος δὲ αὐτῷ τοῦ
 Πομπηίου τά τε ὄπλα κατατίθεσ-
 θαι καὶ τοὺς αὐτομόλους ἐκδοῦ-
 ναι οὐκ ἔσχε καιρὸν βουλευσασ-
 θαι· ἀκούσαντες γὰρ ταῦτα οἱ ἐν
 τῷ στρατοπέδῳ αὐτοῦ ὄντες, καὶ
 φοβηθέντες οἱ τε αὐτόμολοι (πολ-
 λοι δὲ ἦσαν) μὴ ἐκδοθῶσι, καὶ
 οἱ βάρβαροι μὴ ἄνευ ἐκείνων
 πολεμεῖν ἀναγκασθῶσιν, ἐθού-
 ρησαν². [5] καὶ ἐξείργασαντὸ τι
 τὸν Μιθριδάτην, εἰ μὴ ψευσάμε-
 νος ὅτι οὐκ ἐπὶ σπονδαῖς ἀλλ'
 ἐπὶ κατασκοπῇ τῆς τῶν Ῥωμαίων
 παρασκευῆς τοὺς πρέσβεις ἔπεμ-
 ψε, μόλις αὐτοὺς κατέσχευ.

[5] აღუღრდნენ და მითრიდატესაც კი რაიმეს შეამთხვევდნენ, მას

საზღვაო [საქმეები], რომლებიც
 მოუწესრიგებელი რჩებოდა, არა-
 ფრად ჩააგდო და ემზადებოდა
 ბარბაროსების წინააღმდეგ ომი-
 სათვის. ამასობაში გადასწყვეტს
 მითრიდატეს ზრახვები გაიგოს
 და გზავნის მასთან მიტროფან-
 ეს მეგობრული წინადადებე-
 ბით.¹ [3] [მითრიდატე] ამჯერად |
 ქედმაღლურად იქცევა (რადგან
 პართიის მეფის არსაკეს სიკვდი-
 ლის გამო, იმედოვნებს მისი მემ-
 კვიდრის ფრაატეს² თავის
 მხარეზე გადმობირებას). მაგრამ,
 რადგანაც პომპეუსმა ფრაატეს-
 თან სასწრაფოდ ორივესთვის
 სასარგებლო პირობებზე მეგობ-
 რობის ხელშეკრულება დასდო
 და უკანასკნელს ტიგრანისეულ
 არმენიაში შექრას სთხოვდა,
 [მითრიდატემ] მთელი გამბედაო-
 ბა დაჰკარგა და ელჩების პირობით
 დაზავებას სთავაზობდა. | [4] პომ-
 პეუსმა მოითხოვა მისგან, რომ
 იარაღი დაეყარა, ხოლო მის მხა-
 რეზე გადასულები გაეცა; მაგრამ
 მითრიდატეს არ დააცალეს ამის
 გადაწყვეტა, როდესაც ამის შე-
 სახებ მისმა ჯარისკაცებმა გაი-
 გეს, ხოლო თავიანთი გაცემის
 შესახებ კი ლტოლვილებმა (რომ-
 ლებიც იქ ბევრი იყვნენ); რად-
 გან ბარბაროსებს უნიშათოდ (ე. ი.
 ლტოლვილ რომაელთა გარეშე—
 6. ლ.) ბრძოლისა ემინოდათ,

¹ φίλους — Rk., φίλους — L.

² ἐθούρησαν — v. Herw., ἐθούρησθησαν — LV.

რომ მოგონილი განცხადებით, თითქოს ელჩები ზავის დასადგებად
ჰი არა, არამედ რომაელთა მზადების დასაზვერად ვაგზავნა, ისინი
არ დაემშვიდებინა.

Κεφαλή μζ'

თ ა ვ ი 46

[1] Ὁ οὖν Πομπήιος ἐπειδὴ
πολεμητέα οἱ ἔγνω εἶναι, τὰ τε
ἄλλα παρεσκευάσατο καὶ τοὺς
Ὀυάλευριεῖους προσκατελέξατο. καὶ
αὐτῷ ἐν τῇ Γαλατία ἦδη ὄντι ὁ
Λούκουλλος ἀπαντήσας διαπεπο-
λεμησθαι τε πάντα ἔφη καὶ μη-
δὲν ἔτι στρατείας δεῖσθαι, καὶ
διὰ τοῦτο καὶ τοὺς ἀνδρας τοὺς
ὑπὸ τῆς βουλῆς πρὸς τὴν διοίκη-
σιν αὐτῶν πεμφθέντας ἦδη πα-
ρεῖναι. [2] ὡς δ' οὐκ ἐπέισθη
ἐπαναχωρήσαι, πρὸς λοιδορίας
ἐτρέπετο, τὰ τε ἄλλα καὶ πολυ-
πράγμονα καὶ φιλοπόλεμον καὶ
φιλαρχοῦντα αὐτὸν ἀποκαλῶν. ὁ
οὖν Πομπήιος βραχὺ αὐτοσ φρον-
τίσας ἀπέιπε μηδένα ἔτ' αὐτῷ
πειθαρχῆσαι, καὶ ἐπὶ τὸν Μιθρι-
δάτην ἠπέχθη, σπουδῆν ἔχων
ὅτι τάχιστα εἰ συμμῖξαι.
მისი ბრძანებების შესრულება და
ტეს წინააღმდეგ, რათა რაც შეიძლება ჩქარა ბრძოლაზე დაეყოლე-
ბინა ოგი.

[1] პომპეუსმა დაინახა, რომ
ბრძოლის გარეშე ვერაფერს გა-
ხდებოდა, ყველაფერი მოამზადა
და შემოიერთა ვალერიანე-
ლებიც³³. ის უკვე გალა-
ტიიისაკენ³⁴ მიდიოდა, როდეს-
აც შეხვდა ლუკულუსი და აცნო-
ბა თითქოს ომი უკვე დამთავრე-
ბული იყოს და ამიტომ სრულიად
ალარ არის საჭირო ლაშქრობა,
ხოლო დაპყრობილი ქვეყნების
სამმართველოდ სენატის მიერ
გამოგზავნილი პირები უკვე ჩამო-
სულნი არიან. [2] მაგრამ, რად-
განაც [პომპეუსი] უკან დაბრუ-
ნებაზე ვერ დაიყოლია, [ლუკუ-
ლუსმა] ლანძღვას მიჰყო ხელი
და აბრალებდა პომპეუსს ყველა-
ფერში ჩარევას, ომისა და პატი-
ვის მოყვარეობას. პომპეუსი კი
ცოტას ზრუნავდა მასზე, აკრძალა

სასწრაფოდ გაემართა მითრიდა-
ტის წინააღმდეგ, რათა რაც შეიძლება ჩქარა ბრძოლაზე დაეყოლე-
ბინა ოგი.

Κεφαλή μζ'

თ ა ვ ი 47

[1] Καὶ δὲ τῶς μὲν ἔφευγε
(ταῖς γὰρ δυνάμεσιν ἡλαττοῦτο)
καὶ τὴν τε ἐν ποσὶν ἀεὶ ἔχειρε,
καὶ ἐπλάνα τε αὐτὸν¹ ἄμα καὶ

[1] [მითრიდატე] გაურბოდა
(თავის სისუსტის გამო), ანად-
გურებდა ყოველივეს, აძულებდა
[რომაელებს] აქეთ-იქით ეხეტია-

¹ αὐτόν — Xyl., εαυτόν — L.

επιδεισθαι τῶν ἐπιτηδῶν ἐπολεῖ·
 ἐπεὶ δὲ ἐκείνος ἐς τὴν Ἀρμενίαν
 διὰ τε τοῦτο καὶ ὡς ἐρήμην
 αὐτὴν αἰρήσων ἐνέβαλεν, οὕτω
 δὴ δείσας μὴ προκαταληφθῆ
 ἦλθέ τε ἐς αὐτὴν, [2] καὶ λόφον
 ἀντικαταλαβῶν ὄχυρον τῷ μὲν
 παντὶ στρατῷ ἡσύχαζεν, ἐλπίζων
 τοὺς μὲν Ῥωμαίους ἀπορίᾳ τῶν
 τροφῶν ἐκτροχάσειν (αὐτὸς γὰρ
 αἶτε ἐν ὑπηκόῳ χώρᾳ πολλαχό-
 φεν αὐτῶν εὐπόρει), τῶν δὲ δὴ
 ἰσπέων αἰεὶ τινὰς ἐς τὸ πεδίον
 ψιλὸν ὄν καταπέμπων τοὺς τε
 προστυγχάνοντάς σφισιν ἐκάκου,
 καὶ ἐξαυτομολοῦντας ἐπὶ τούτῳ
 συχοῦς ἐδέχετο. [3] ὁ οὖν Πομ-
 πῆιος ἐνταῦθα μὲν οὐκ ἐθάραση-
 σεν αὐτοῖς σύμβαιεῖν, μεταστρα-
 τοπεδευσάμενος δὲ ἐτέρωσε, θύεν
 ἰλῶδους τοῦ πέριξ χωρίου ὄντος
 ἤττον ὑπὸ τε τοῦ ἰππικοῦ καὶ
 ὑπὸ τοῦ τοξικοῦ τοῦ τῶν ἐναν-
 τίων λυπηθῆσεσθαι ἔμελλεν, ἐλό-
 χισεν ἢ καιρὸς ἦν, [4] καὶ ὀλί-
 γοις τισὶν ἐκ τοῦ προφανοῦς τῷ
 στρατοπέδῳ τῶν βαρβάρων προσ-
 μιξας ἐτάραξέ τε αὐτούς, καὶ
 ὑπαγαγὼν ἐς δ ἔβούλετο¹ πολ-
 λούς ἀπέκτεινε. Θαρσῆσας τε ἐκ
 τούτου καὶ κατὰ τὴν χώραν
 ἄλλους ἄλλη ἐπὶ τὰ ἐπιτήδεια
 ἔπεμπεν.

დაეხსნა ბარბაროსების ლაშქარს და როდესაც შეიტყუა იქითკენ,
 საითაც უნდოდა, მრავალი დახოცა. ამის მერე გათამამებული, იგი
 გზავნის რაზმებს სხვა და სხვა მხრივ სურსათის საშოვნელად.

ლათ და უქმნიდა სურსათის ნაკ-
 ლებობას. მას შემდეგ კი რაც
 [პომპეუსი] სურსათის საშოვნე-
 ლად არ მენია³⁶ შეიჭრა,
 რომლის დაპყრობას, მისი სრუ-
 ლი დაუცველობის გამო, იგი
 ადვილად ფიქრობდა, [მითრიდა-
 ტეს] შეეშინდა, რომ ის დაასწ-
 რებდა და იქითკენ გაემართა.
 [2] მან თავის მხრივ დაიკავა
 კარგად გამაგრებული გორა და
 მშვილად იყო აქ მთელი თავისი
 ჯარით, დაიმედებული, რომ რო-
 მაელებს უსურსათოდ ამოსწყვეტ-
 და (რადგან თავის ხელქვეით-
 ქვეყანაში მას ადვილად შეეძლო
 თავისთვის სურსათი შეეგროვე-
 ბინა). ამავე დროს, იგი გამუდ-
 მებით გზავნიდა ცხენოსნებს ქვე-
 ვით გაშლილ მინდორზე, წინ
 შემხვედრ [რომაელებს] ანადგუ-
 რებდა და მიაღწია იმას, რომ
 ბევრნი ნებაყოფლობით ვადა-
 დიოდონენ მის მხარეზე. [3] ამრი-
 გად პომპეუსი ვერ ბედავდა აქ
 დასხმოდა თავს [მითრიდატეს]
 და სხვა ადგილას მოაწყო თავი-
 სი ბანაკი, სადაც გარშემო ტყე
 ეკრა და მტრის ცხენოსნებისა
 და მშვილდოსნებისაგან. ნაკლები
 შიში ჰქონდა; [4] [მერე] ჩაუსა-
 ფრდა მოხერხებულ ადგილას,
 პატარა რაზმით აშკარად თავს

¹ ἐβούλετο — Reim., ἐβουλεύετο — L.

[1] Ὁ οὖν Μιθριδάτης, ἐπειδὴ ταῦτά τε ἀσφαλῶς ἐπορίζετο, καὶ τὴν Ἀναίτιν¹ χώραν τῆς τε Ἀρμενίας οὖσαν καὶ φεθ̄ τινι: ἐπωνύμφῃ ἀνακειμένην διὰ τινων ἐχειρώσατο, [2] καὶ αὐτοῦ καὶ ἄλλοι συχνοὶ πρὸς αὐτὸν ἀπέκλινον, καὶ αὐτῷ καὶ οἱ τοῦ Μαρξίου στρατιῶται προσεγένοντο, ἐφοβήθη καὶ οὐκέτι κατὰ χώραν ἔμεινεν, ἀλλ' αὐτίκα τε τῆς νυκτὸς ἄρας ἔλαθε, καὶ μετὰ ταῦτα νυκτοπορῶν ἐς τὴν τοῦ Τιγράνου Ἀρμενίαν προῆει. [3] καὶ οἱ ὁ Πομπήιος ἐπηκολούθει μὲν ἐπιθυμῶν διὰ μάχης ἔλθειν, οὐ μέντοι καὶ πρότερον οὔτε μεθ' ἡμέραν (οὐ γὰρ ἐξήεσαν ἐκ τοῦ στρατοπέδου) οὔτε νύκτωρ ἐτόλμησε τοῦτο ποιῆσαι (τὴν γὰρ ἀγνωσίαν τῶν χωρίων ἐδεοῖει) πρὶν σφας πρὸς τῇ μεθορίᾳ γενέσθαι· τότε γὰρ εἰδὼς αὐτοὺς διαφύγειν μέλλοντας ἠναγκάσθη νυκτομαχῆσαι. [4] γνοὺς οὖν τοῦτο προαπήρε μεσημβριάζοντας· καὶ ἐντυχῶν τινι χωρίῳ κοίλῳ μεταξὺ γηλόφων τινῶν ὄντι, ἐνταῦθα τό τε στράτευμα ἐπὶ τὰ μετέωρα ἀνεβίβασε καὶ τοὺς πολεμίους ὑπέμεινεν. [5] ἐπειδὴ τε ἐκείνοι μετὰ τε ἀδείας καὶ ἀνευ προφυλακῆς, αἶε. μήτε² ἔμπροσθε δεινὸν τι πεπονθότες καὶ τότε ἐς τὸ

[1] როდესაც [პომპეუსი] სრულიად ხელშეუხებლად შოულობდა თავისთვის სურსათს, დაიპყრო აგრეთვე არმენიის ოლქი ანაიტილია¹, რომელიც ამავდესახელის ქალღმერთისადმი იყო შეწირული; [2] სხვებიც დიდი რაოდენობით გადადიოდნენ მის მხარეზე და მარკუსის² ჯარიც მას შეუერთდა, მაშინ მითრიდატე უიმედო პირობებში აღმოჩნდა; მან გადასწყვიტა ამ ადგილს გასცლოდა, აყარა თარულად იმ ღამეს თავისი ბანაკი, იარა მთელი ღამის განმავლობაში და წავიდა არმენიისაკენ, რომელიც ტიგრანს ეკუთვნოდა. [3] პომპეუსი მაშინვე უკან დაედევნა, რადგანაც მას არაფერი ისე ძალიან არ სურდა, როგორც ბრძოლა; მიუხედავად ამისა, მან ვერ გაბედა შებმოდა მტერს ვერც დღისით (როცა [მტერი] ბანაკიდან არ გამოდიოდა), ვერც ღამით (რადგან მას მდებარეობის უცოდინარობა აშინებდა), სანამ საზღვარს არ მიიღწია. აქ [პომპეუსმა] შეამჩნია, რომ [მითრიდატეს] უნდა გაექცეს და დაიხახა, რომ იძულებული შეიქნა ღამე იბრძოლოს. [4] ამის გამო, იგი დაიძრა ისე, რომ შუადღისას დასასვენებლად მჯდომმა ბარბაროსებმა ეს ვერ შეამჩნიეს,

¹ Ἀναίτιν—Fabr., *μανάτιν* — L.

² *μήτε* — Bk., *μηδὲ* — L.

ἀταλάξ ἦδη προχωροῦντες ὥστε
 μὴδὲ ἐφέψεται! σφισιν ἔτι τοῦς
 Ἰωμαίους ἐλπίζουσιν, ἐς τὸ κοίλον
 ἐσθλῆθον. ἐπέμειτο αὐτοῖς ἐν τῷ
 σκότει. οὔτε γὰρ ἄλλο τι φῶς
 εἶχον οὔτε ἐκ τοῦ ἰσραῶν τὴν
 ἔλαμπεν.

შემოვიდნენ ისინი (ბარბაროსები — ნ. ლ.) ვიწრობებში, რადგან მათ არავითარი უბედურება არ შეხვდათ და ეხლა, მიზანთან ასე ახლოს მყოფთ, უკვე აღარ ეშინოდათ რომელიღაც შემდგომი დევნისა; და აქ დაესხა მათ [პომპეუსი] სიბნელეში; არსაიდან არ ჩანდა სინათლე, ციდანაც კი არათფერი ანათებდა.

[შემდეგ — მე-49 თავში აღწერილია ლამის ბრძოლა, რომელშიაც რომაელებმა სრულ გამარჯვებას მიაღწიეს, მითრიდატემ მცირე რაზმის თანხლებით გაქცევით უშველა თავს] *ყოფილად?*

Κ ε φ α λ ἴ γ '

თ ა ვ ი 50

[1] Καὶ τότε μὲν πρὸς τὸν
 Τιγράνην ἠπεύχεται· ἐπεὶ δὲ προ-
 πέμφας πρὸς αὐτὸν οὐδὲν φῶς
 εὔρετο, ὅτι τοῦ σίεος αὐτῷ Τιγ-
 ράνου στασιάζοντος ἐκείνον μὲν
 πάμπαν αὐτὸν ὄντα αἰτιον τῆς
 διαφορᾶς ὑπετόπησε γεγονέναι,
 καὶ διὰ τοῦτο οὐχ ὅπως αὐτὸν
 ἐβόησεν, ἀλλὰ καὶ τοὺς προ-
 πεμφθέντας ἢπ' αὐτοῦ συνέλαβε
 καὶ κατέδησε. διαμαρτῶν ὧν¹
 ἦλπισεν ἕς τε τὴν Κολχίδα ἀπε-
 τράπετο, [2] καὶ ἐκείθεν περὶ
 πρὸς τε τὴν Μαιώτιν καὶ πρὸς
 τὸν Βόσπορον, τοὺς μὲν περὶ τῶν,
 τοὺς δὲ καὶ βιάζόμενος, ἀφίκετο,
 καὶ τὴν τε χῶραν ἐκομίσαστο,
 τὸν Μαχάργην τὸν παιῖδα τὸν τᾶ
 τῶν Ἰωμαίων ἀνυελόμενον καὶ

[1] მაშინ [მითრიდატე] სწრა-
 ვად გაემართა ტიგრანისაკენ,
 მაგრამ მისი წარგზავნილი მოწი-
 ნავენი არ იყვნენ თანაგრძნობით
 მიღებული, [რადგან [ტიგრანს]
 ექვი ჰქონდა, რომ მისი ვაჟის—
 ტიგრანის მიერ დაწყებული აჯან-
 ყების დროს³⁸, [მითრიდატე],
 რომელიც უკანასკნელის პაპა იყო,
 აგულაინებდა მას; ამიტომ მან
 არამცთუ არ მიიღო მითრიდატე,
 არამედ ბრძანა შეეპყროთ და
 ბორკილებში ჩაესვათ მისი მოწი-
 ნავენი³⁹] [2] თავის იმედებში
 მოტყუებული მითრიდატე გაე-
 მართა კოლხეთისაკენ⁴⁰
 ხოლო აქედან ხმელეთის გზით
 მივიდა მეოტისთან და ბოს-
 ფორში⁴¹; მოქმედებდა რა

¹ ὧν — Reim., οὐν ὧν — L.

τότε αὐτῆς κρατοῦντα καταπλή-
ξας ὥστε μηδὲ ἐς ἕψιν αὐτῶ
ἐλθεῖν, καὶ ἐκείνον διὰ τῶν συ-
νόγων οἱ, τὴν τε ἀδειάν σφισι
καὶ χρήματα δώσειν ὑπισχνόμε-
νος, ἀπέκτεινεν. [3] ἐν ᾧ δὲ
ταῦτ' ἐγγίνετο, ὁ Πομπήιος ἔπι-
εμφε μὲν τοὺς ἐπιδιώξοντας¹
αὐτόν, ἐπεὶ δὲ ἔφθη ὑπὲρ τὸν
Φάσιν ἐκδράς, πόλιν ἐν τῷ χωρίῳ
ἐν ᾧ ἐνενηκῆκει συνώκισε; τοῖς
τραυματίαις καὶ τοῖς ἀφηλικεσ-
τέροις τῶν στρατιωτῶν αὐτὴν
δοῦς. καὶ σφισι καὶ τῶν περιχώ-
ρων ἐθελονταὶ πολλοὶ² συνώκη-
σαν³, καὶ εἰσι καὶ νῦν, Νικοπο-
λιταὶ τε ἄνομασμένοι καὶ ἐς
τὸν Καππαδοκικὸν νομὸν συντε-
λοῦντες.

დნენ მრავალნი ამ ადგილებში
ცხოვრობენ იწოდებიან რა ნიკოპოლიტებად⁴ და ეკუთვნიან
კაპადოკიის ოლქს.

Κεφ α λ ή ν α'

თ ა ვ ი 51

[1] Καὶ ὁ μὲν ταῦτ' ἐποίει·
ὁ δὲ δὴ Τιγράνης ὁ τοῦ Τιγρά-
νου παῖς παραλαβὼν τινὰς τῶν
πρώτων, ἐπεὶ οὐ κατ' ἠδονὴν
αὐτοῖς ὁ γέρων ἦρχε, πρὸς τε
τὸν Φραάτην κατέφυγε, καὶ πε-
ρισκοποῦντα αὐτόν διὰ τὰς συν-
θήκας τὰς πρὸς τὸν Πομπήιον
γενομένης ὁ τι χρὴ πράξαι, ἐς
τὴν Ἀρμενίαν ἐμβάλειν ἀνέπεισε.

ზოგზე ღარწმუნებით, ზოგზე კი
ძალით, დაიმორჩილა ეს ქვეყანა.
მისი ვაჟი მახარე, რომელიც
ამ ღროს ამ მხარეს განაგებდა
და რომაელებს მიემხრო, გან-
ცვიფრებული დარჩა და ვერ გა-
ბედა ხლებოდა მას⁴²; მითრიდა-
ტემ მოჰკლა ის მისი მახლობ-
ლების დახმარებით, რომელთაც
შენდობდა და გასამრჯელო აღუ-
თქვა. [3] ამასობაში პომპეუსმა
დაადგინა მას მღევარი, მაგრამ;
რადგანაც მან მოასწრო ფა-
ზისს⁴³ გალმა გასვლა, პომპეუს-
მა იმ ადგილას, სადაც გაიმარჯვა,
დააარსა ქალაქი და მისცა დასა-
სახლებლად დაქრილ და ხანდა-
ხმულ ჯარისკაცებს; მათთან ერ-
თად აქ ნებაყოფლობით დასახლ-
მცხოვრებთაგან და დღემდე იქ
როგორ მოქცეულიყო პომპეუს-

[1] ასე მოქმედებდა პომპეუ-
სი. ამასობაში ტიგრანის ვაჟი
ტიგრანი, ზოგიერთ წარჩინებულ-
თან ერთად, რომლებიც უკმაყო-
ფილონი იყვნენ მოხუცის მმართველობით, გაიქცა ფრაატესთან
და დაარწმუნა იგი შექრილიყო
არმენიაში, რადგან [ფრაატე|
სწორედ იმაზე ფიქრობდა, თუ
როგორ მოქცეულიყო პომპეუს-

¹ ἐπιδιώξοντας — H. Steph., ἐπιδιώξαντας — L.

² πολλοὶ — Rk., πολλοὶ καὶ — L.

³ συνώκησαν — R. Steph., συνώκισαν — L.

[2] καὶ ἡλιθίον μὲν μέχρι τῶν Ἄρταξάτων, πᾶσαν τὴν ἐν ποσὶ χειρούμενοι, καὶ αὐτοῖς ἐκείνοις προσέβαλον· ὁ γὰρ Τιγράνης ὁ γέρων ἐς τὰ ὄρη φοβηθεὶς σφας ἀνέφυγεν· ἐπεὶ μέντοι χρόνου τε τῆς προσεδρεῖα ὄειν ἔδοξε, καὶ διὰ τοῦτο ὁ Φραάτης μέρος τι τῆς δυνάμεως τῷ παιδὶ αὐτοῦ καταλιπὼν ἐς τὴν οἰκίαν ἀνεχώρησεν, ἀντεπῆλθέ τε ἐνταῦθα ὁ πατήρ αὐτῷ μοναθῆντι, καὶ ἐνίκησε. [3] φυγῶν οὖν ἐκείνος τὸ μὲν πρῶτον πρὸς τὸν Μιθριδάτην τὸν ἀπῆπον ὥρμησεν, ἐπεὶ δὲ ἔμαθεν αὐτὸν ἡττημένον καὶ βοηθεῖας μάλλον δεόμενον ἢ τι ἐπικουρησάμενον, προσεχώρησε τοῖς Ῥωμαίοις, καὶ αὐτῷ ὁ Πομπήιος ἡγεμόνι χρησάμενος ἐς τε τὴν Ἀρμενίαν καὶ ἐπὶ τὸν πατέρα αὐτοῦ ἐστράτευσε.

Κ ε φ α λ ή γ β'

[1] Καὶ δεῦ μαθῶν τοῦτο καὶ καταδελσας ἐπεκηρυκεύσατό τε εὐθύς αὐτῷ καὶ τοὺς πρέσβεις τοὺς τοῦ Μιθριδάτου ἐξέδωκεν. ἐπειδὴ τε, ἐναντιωθέντος οἱ τοῦ υἱόος, οὐδενὸς μετρίου ἔτυχεν, ἀλλὰ καὶ ὡς ὁ Πομπήιος τὸν τε Ἀράξην διέβη καὶ τοῖς Ἄρταξάτοις ἐπλησίασεν. [2] οὕτω δὲ τὴν τε πόλιν αὐτῷ παρῆδωκε καὶ ἐς τὸ στρατόπεδον αὐτοῦ ἐβῆλοντις ἦκεν, ἐν μέσῳ ἑαυτὸν βι-

თან დადებული ხელშეკრულების შესაბამისად. [2] მათ მიალწიეს არტაქსატას⁴⁵, იმორჩილებდნენ რა ყველა ოლქს, რომელზედაც გადიოდნენ და თავს დაესხნენ ქალაქს, რადგან მოხუც ტიგრანს შეეშინდა და მთებში გაიქცა. მაგრამ, როდესაც აშკარა გახდა, რომ ალყისათვის საჭიროა დრო, ფრაატე თავის ქვეყანაში დაბრუნდა და თავისი ჯარის ნაწილი დაუტოვა ვაჟს (ე. ი. უმცროს ტიგრანს.—**ნ. ლ.**); [მაშინ] მამა გამოვიდა უმოკავშირეოდ დარჩენილი ვაჟის წინააღმდეგ და დაამარცხა იგი. [3] უკანასკნელი გაიქცა და ჯერ თავისი პაპის მითრიდატესკენ გაემართა, მაგრამ, როდესაც გაიგო, რომ ის დამარცხებულია და თვით უფრო საჭიროებს დახმარებას, ვიდრე შეუძლია ვინმეს დაეხმაროს, დაემორჩილა რომაელებს. პომპეუსმა შეგზურად გაიხალა იგი და გაემართა არმენიისაკენ მისი მამის წინააღმდეგ⁴⁶.]

თ ა ვ ო 52

[1] მან (ტიგრან უფროსმა. — **ნ. ლ.**) გაიგო რა ამის შესახებ, შეშინდა, მაშინვე შიკრიკის პიროთ [მორჩილება] აუწყა [პომპეუსს] და გადასცა მითრიდატეს ელჩები. ხოლო როდესაც ვაჟის განდგომის წყალობით, უზომო [მოთხოვნები] მიიღო, პომპეუსმა კი გადალახა არაქსი და მიუახლოვდა არტაქსატას, მან (ე. ი. ტიგრანმა. — **ნ. ლ.**) გადასცა ქალაქი და ნებაყოფლობით ეახლა

·μάλιστα τοῦ τε προτέρου ἀξιώμα-
τος καὶ τῆς τότε ταπεινότητος
σκευάσας, ὅπως αἰδέσεώς τε καὶ
ἐλέου ἅμα ἄξιος αὐτῷ φανείη.
[3] τὸν μὲν γὰρ χιτῶνα τὸν με-
σόλευκον καὶ τὸν κἀνθὺν τὸν
δλοπόρφυρον ἐξέδου, τὴν δὲ ὄη
τιάραν τό τε ἀνάδημα εἶχε. Πομ-
πήσιος δὲ ἀπὸ μὲν τοῦ Ἰππου κα-
τεβίβασεν αὐτόν, ῥαβδοῦχόν τινα
πέμπσας (προσῆλαυε γὰρ ὡς καὶ
ἐς αὐτὸ τὸ ἔρυμα κατὰ τὸ σφέ-
τερον ἔθος ἰππεύσων), ἐσελθόντα
δὲ αὐτοποδίῃ καὶ τὸ τε διάδημα
ἀπορρίψαντα καὶ ἐς τὴν γῆν
πεσόντα προσκυνοῦντα τε ἰδὼν
ἠλέησε, [4] καὶ ἀναπηδήσας ἐξα-
νέστησέ τε αὐτόν, καὶ ταινιώσας
τῷ ἀναδήματι ἔς τε τὴν πλησίαν
ἔδραν ἐκάθισε καὶ παρεμυθήσατο,
εἰπὼν ἄλλα τε καὶ ὅτι οὐ τὴν
τῶν Ἀρμενίων βασιλείαν ἀπολω-
λεκώς ἀλλὰ καὶ τὴν τῶν Ῥω-
μαίων φιλίαν προσειληφώς εἶη.
καὶ ὁ μὲν τούτοις τε αὐτόν ἀνε-
κτήσατο καὶ ἐπὶ δεῖπνον ἐκά-
λεσεν.

რომბაც. ამითი მან მოიგო მისი გული და [შემდეგ] მიიწვია სადილად.

Κ ε φ α λ ῆ ν γ'

თ ა ვ ი 53

[1] Ὁ δὲ υἱός (ἐκάθητο δὲ
ἐκ τοῦ ἐπὶ θάτερα τοῦ Πομ-
πήλου) οὐθ' ὑπανέστη τῷ πατρὶ
οὐτ' ἄλλο τι αὐτὸν ἐδεξιάσατο,
ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τὸ δεῖπνον κληθεὶς
οὐκ ἀπήνησεν. θῆθεν ὑπὸ γε¹

[პომპეუსს] ბანაკში, ჩაცმული სა-
შუალოდ წინანდელ თავის პა-
ტიცსა და ეხლანდელ დამცირე-
ბასთან შეფარდებით, რათა სჩვენ-
ებოდა ერთნაირად ღირსი პა-
ტივისცემისაც და სიბრალული-
საც: [3] მან გაიხადა თავისი თეთ-
რი ზოლებიანი კაბა და მთლად
ძოწვეულის ფერი მოსასხამი, ზედ
დაიტოვა მხოლოდ გვირგვინი და
თავსაკრავი. პომპეუსმა ცხენიდან
ჩამოსვლა უბრძანა თავისი ოქ-
ტორის პირით (რადგან ის ახ-
ლოვდებოდა და თავისი წესის
მიხედვით ბანაკში ცხენდაცხენ
შესვლას აპირებდა), მაგრამ, რო-
დესაც ის ფეხით შემოვიდა,
გვირგვინი მოიხსნა და ქვე და-
ემხო, ამის დანახვაზე პომპეუსმა
სიბრალული იგრძნო, [4] წამოხ-
ტა, ააყენა ისიც, შემოსა გვირ-
გვინით, დასვა მახლობელ ტახტ-
ზე და მიმართა დამამშვიდებელი
სიტყვებით, უთხრა რა სხვათა
შორის, რომ მან არამცთუ არ
დაკარგა არმენიის მეფობა, არა-
მედ შეიძინა რომაელთა მეგობ-
რობა.

[1] [ტიგრანის] ვაჟი, რომე-
ლიც პომპეუსის მეორე მხარეს
იჯდა, არც კი წამოუდგა მამას
ფეხზე, არაფრით არ გამოიჩინა
პატივისცემა და არც სადილად
მიპატივებული მივიდა იქ. ამით

¹ γε — St., თ — L.

του Πομπηίου μάλιστα ἐμισήθη. [2] Τῆ γοῦν ὑστεραία διακούσας αὐτῶν τῷ μὲν πρεσβυτέρῳ τὴν πατρῴαν πᾶσαν ἀρχὴν ἀπέδωκε· τὰ γὰρ προσκτηθέντα ὑπ' αὐτοῦ (τὴν δὲ ἄλλα τε καὶ τῆς Καππαδοκίας τῆς τε Συρίας μέρη, ἣ τε Φοινίκη καὶ ἡ Σαφανηγή χώρα τοῖς Ἀρμενίοις πρόσσρος οὐ σμικρά) παρείλετο αὐτοῦ, καὶ προσέτι καὶ χρήματα αὐτὸν ἤτησεν· τῷ δὲ νεωτέρῳ¹ τὴν Σαφανηγήν μόνην ἀπένευμε. [3] καὶ ἔτυχον γὰρ οἱ θησαυροὶ ἐν αὐτῇ ὄντες, ἡμφεσπῆτησέ τε περὶ αὐτῶν ὁ νεανίσκος, καὶ ἀμαρτῶν (οὐ γὰρ εἶχεν ὁ Πομπήιος ὀπίθεν ἄλλοθεν τὰ ἠμολογημένα κομισῆται) ἠγανάκτησε καὶ ὄρασμὸν ἐβουλεύσατο. ὁ οὖν Πομπήιος προμαθῶν τοῦτο ἐκείνόν τε ἐν φυλακῇ ἀδέσμῳ ἐποίησατο, καὶ πέμψας πρὸς τοὺς τὰ χρήματα φυλάττοντας τῷ πατρὶ αὐτοῦ πάντα σφᾶς δοῦναι ἐκέλευσεν. [4] ἐπειδὴ τε μήθ' ὑπήκουσαν, λέγοντες τὸν νεανίσκον, οὐπερ ἡ χώρα ἦδη ἐνομιζέτο, χρήσιμα σφισι τοῦτο προστάξαι, ἐπεμψεν² αὐτὸν πρὸς τὰ φρούρια. καὶ ὁ μὲν κεκλειμένα αὐτὰ εὐρῶν προσήλθέ τε ἐγγύς, καὶ ἐκέλευσε καὶ ἄκων αὐτὰ ἀνοιχθῆναι· ὡς δ' οὐδὲν μάλλον ἐπείθοντο, προϊσχύμενοι ὅτι μὴ ἐκούσιος ἀλλ' ἀναγκαστὸς τὴν πρόσταξιν ἐποι-

მან პომპეუსის მხრიდან დიდი სიძულვილი დაიშასხურა. [2] მეორე დღეს, პომპეუსმა მოუსმინა მათ; უფროსს მთელი სამეგვიდროეო სამეფო მისცა, ხოლო მის მიერ ამის გარდა შეძენილი (კერძოდ, სხვათა შორის, კაპადოკიისა და სირიის ნაწილი აგრეთვე ფინიკია და სოფანენე — არმენიის მეზობელი არამეციორე ოლქი¹) წაართვა მას და ამის გარდა მოსთხოვა ფული. ხოლო უმცროსს კი მარტო სოფანენეს მხარე მისცა. [3] რადგან სწორედ აქ (სოფანენეში. — ნ. ლ.) მოხვდა [სამეფო] საგანძური, მასზე უფლების ძიება დაიწყო კაბუქმა და როდესაც უარი მიიღო (რადგან პომპეუსი სხვა მხრივ ვერსაიდან მიიღებდა დანაპირებ [გადასახდელს]), აღუფოთდა და გაქცევა გადასწყვიტა. ამის შესახებ გაფრთხილებულმა პომპეუსმა იგი დააპატიმრა ბორჯილის დაუღებლად და ბრძანება შეუთვალა განძეულობის მცველთ, რათა გაეცათ ყველაფერი მისი (ე. ო. ტიგრან მცირის — ნ. ლ.) მამისათვის. [4] რადგან ისინი არ დაემორჩილნენ და ამბობდნენ, რომ კაბუქმა, რომელიც უკვე ამ მხარის მბრძანებლად ითვლებოდა, თვით უნდა უბრძანოს ამის შესახებ, [პომპეუსმა] გაგზავნა იგი (ტიგრან უმცროსი. — ნ. ლ.) სიმაგრეებსა-

¹ νεωτέρῳ — Bk., *visi tōi tēterōi* — L.

² ἐπεμψεν — Turn., *ἐπεμψαν* — L.

είτο, ἐχαλέπηεν ὁ Πομπήιος καὶ ἔδησε τὸν Τιγράνην. [5] Καὶ οὕτως δὲ τε γέρων τοὺς μησαυροὺς παρέλαβε, καὶ αὐτὸς ἐν τῇ τῆς χώρας τῆς Ἀνατιτίδου¹ καὶ πρὸς τῷ ποταμῷ τῷ Κύρνῳ τριχῆ νείμας τὸν στρατὸν παρεχέλμασε, τὰ τε ἄλλα παρὰ τοῦ Τιγράνου συχνὰ καὶ χρήματα πολλῶν πλείω τῶν ὁμολογηθέντων λαβῶν. [6] ἄφ' οὐπερ οὐχ ἤμισθα καὶ ἐκείνον ἕς τε τοὺς φίλους καὶ ἕς τοὺς συμμάχους οὐ² πολλῶν ὕστερον ἐτέγραψε, καὶ τὸν σὺν αὐτοῦ ἕς τὴν Ῥώμην μετὰ φρουρᾶς ἐσήγαγεν.

გან მიიღო მრავლად სხვადასხვა [სანოვაგე] და ფული ბევრად მეტი, ვიდრე იყო დათქმული. [6] ამის გამო ისიც ცოტა ხნის მერე ჩანწერა თავის მეგობრად და მოკავშირედ⁴, ხოლო ვაფი კი შეპყრობილი რომში გაგზავნა.

Κ ε φ α λ ή νδ'

თ ა ვ ი 54

[1] Οὐ μέντοι καὶ ἐν ἴσυχίᾳ διεχεύμασεν. Ὁροσίης γὰρ Ἀλβανῶν τῶν ὑπὲρ τοῦ Κύρνου οἰκούντων βασιλεὺς, τὸ³ μὲν τι καὶ τῷ Τιγράνῃ τῷ νεωτέρῳ φίλῳ οἱ ὄντι χαρίσασθαι βουληθεὶς, τὸ δὲ ὄθι πλείστον θεΐσας μὴ καὶ ἕς τὴν Ἀλβανίᾳ οἱ Ῥωμαῖοι ἐσβάλωσι, καὶ νομίσας ὅτι, ἂν ἐν τῷ χειμῶνι ἀδοκῆτοις σφίσι καὶ μὴ καμ⁴ ἔν στρατοπεδουμένοις προσπέσῃ, πάντως τι ἐξεργάσεται,

[1] მაგრამ მან (პომპეუსმა. — 5. ლ.) ვერ გაატარა ზამთარი მშვიდად. ორთისემ, მდინარე კირნოსის ზევით მცხოვრებ ალბანელების მეფემ⁵⁰, ერთი მხრით ახალგაზრდა ტიგრანის მეგობრობის გამო, ხოლო მეორე მხრით, რადგან რომაელების ალბანიაში შეჭრისა ეშინოდა და ფიქრობდა, რომ ყოველ შემთხვევაში რაიმეს გააწყობდა თუკი ზამთარში მოულოდნელად თავს

¹ Ἀνατιτίδου — Fabr., ανατιτίδου — L.

² οὐ — ხელნაწერებში აკლია.

³ τὸ — Xyl., τῶν — L.

ἔστράτευσεν ἐπ' αὐτοὺς παρ' αὐτὰ τὰ Κρόνια, [2] καὶ αὐτοὺς μὲν ἐπὶ Μέτελλον Κέλερα, παρ' ἣ ὁ Τιγράνης ἦν, ἤλασεν, ἄλλους δὲ ἐπὶ τὸν Πομπήιον καὶ ἄλλους ἐπὶ Λούκιον Φλάκκον τὸν τῆς τριτημορίδος ἄρχοντα ἐπεμφεν, ὅπως πάντες ἅμα παραχθέντες μὴ συμβοηθῆσασιν ἀλλήλοις. [3] οὐ μὴν καὶ διεπράξατο οὐδαμῶς οὐδὲν ἔκεινόν τε γὰρ ὁ Κέλερ ἰσχυρῶς ἀπεκρούσατο, καὶ ὁ Φλάκκος ἐπειδὴ πολὺν τὸν περὶ βολον τῆς ταφρείας ὄντα ἀδύνατος ἦν ὑπὸ τοῦ μεγέθους σῶσαι, ἑτέραν ἐνόησεν ἐποιήσατο, καὶ ὄθξαν ἀπ' αὐτοῦ τοῖς ἐναντίοις ὡς καὶ φοβηθεῖς ἐμβάλῳν, ἐπεσπάσατο αὐτοὺς εἶσω τῆς Ἰξωθῆν τάφρου, [4] κἀνταῦθα μὴ προσδεχομένοις σφίσιν ἐπεκθραμῶν πολλοὺς μὲν ἐν χερσί, πολλοὺς δὲ καὶ φεύγοντας ἐφόνευσε. κἀν τούτῳ ὁ Πομπήιος προμαθῶν τε τῆν¹ πείρασιν τῶν βαρβάρων ἦν ἐπὶ τοὺς ἄλλους ἐπεποίητο, προαπήντησε τοῖς ἐφ' ἑαυτὸν ἐπιούσιν² ἀπροσδόκητος, καὶ κρατήσας ἐπὶ τὸν Ὀροισην εὐθύς ὡσπερ εἶχεν ἠπειχθη. καὶ ἔκεινον μὲν οὐ κατέλαβεν (ἀπωσθεῖς τε γὰρ ὑπὸ τοῦ Κέλερος καὶ μαθῶν καὶ τὰ τῶν ἄλλων πταίσματα ἔφυγε), [5] τῶν μὲντοι Ἀλβανῶν συχοῦς περὶ τῆν τοῦ Κύργου διάβασιν συλλαβῶν

დაესხმორდა სხვა და სხვა ადგილას დაბანაკებულ რომაელებს, გამოილაშქრა მათ წინააღმდეგ სწორედ კრონოსის დღესასწაულის წინ⁵¹. [2] თვითონ ის (ორთისე.—6. ლ.) გაემართა მეტელუს ცელერის წინააღმდეგ, რომელთანაც იყო ტიგრანი, მეორე რაზმი გაგზავნა პომპეუსის, ხოლო სხვა ლუციუს ფლაკუსის⁵² წინააღმდეგ, რომელიც მესამე ნაწილს სარდლობდა, იმ მიზნით, რომ ყველას ერთდროულად შეშფოთებულს ერთმანეთისათვის დახმარება ვერ გაეწია. [3] მაგრამ არსად არაფერი არ გამოვიდა: მას (ორთისეს.—6. ლ.) სასტიკი მარცხი მიაყენა ცელერმა, ხოლო ფლაკუსმა როცა დაინახა, რომ შეუძლებელია თბრილის თართო ხაზის დაცვა, მისი სილიდის გამო, გათხარა შიგნით მეორე, აჩვენა მტერს ყალბი შიში და შემოიტყუა გარეთა თბრილის შიგნით; [4] შემდეგ მოულოდნელად დაესხა თავს. მრავალი ბრძოლაში, ხოლო მრავალი გაქცევის დროს დახოცა. ამავე დროს პომპეუსი, რომელმაც შეიტყო ბარბაროსების განზრახვა დასხმოდნენ სხვებს, სასწრაფოდ დაიძრა მასზე წამოსულების წინააღმდეგ, გაანადგურა ისინი და სწრაფად გაემართა ოროთისეს შესახვედრად; მისი ხელში ჩავდებდა არ

¹ τὸ τῆν — Bk., τῆν τε — L,

² ἐπιούσιν — B. Steph., ἀπιούσιν — L.

ἔφθειρε. καὶ τούτου δεηθεῖσιν
αὐτοῖς ἐσπεύσατο· ἄλλως μὲν γὰρ
καὶ σφόδρα ἐπεθύμει ἐς τὴν χώ-
ραν αὐτῶν ἀντεμβαλεῖν, διὰ ᾗ
τὸν χειμῶνα ἤδη εἰς τὸν πόλε-
μον ἀνεβάλετο.

ნელად კირნოსზე გადასვლისას. ამის მერე მათი დაჟინებით თხოვ-
ნით დასდო მათთან ზავი. მას ძალიან უნდოდა შური ეძია მათ
საკუთარ ქვეყანაში შექროთ, მაგრამ ზამთრის გამო სიამოვნებით
ვადასდო ომი.

მოხერხდა, რადგან ის გაიქცა,
(უცლერისაგან უკუქცეულმა მან
გაიგო სხვების დამარცხება).
[5] მაგრამ სამაგიეროდ პომპეუს-
მა დახოცა მრავალი ალბანელი,
რომელთაც მოუსწრო მოულოდ-
ნელად კირნოსზე გადასვლისას.

ამის მერე მათი დაჟინებით თხოვ-
ნით დასდო მათთან ზავი. მას ძალიან უნდოდა შური ეძია მათ
საკუთარ ქვეყანაში შექროთ, მაგრამ ზამთრის გამო სიამოვნებით
ვადასდო ომი.

HIBAIION AZ'

წიგნი XXXVII

Κ ε φ α λ ή α'

თ ა ვ ი 1

[1] 'Τότε μὲν δὴ ταῦτ' ἐπρα-
ξε, τῷ δ' ἐπιγιγνομένῳ ἔτει, τοῦ
τε Κόβτου τοῦ Λουκίου καὶ τοῦ
'Ορχισάτου τοῦ¹ Λουκίου ὑπα-
τευόντων, ἐπολέμησε μὲν καὶ
τοῖς Ἀλβανοῖς, ἐπολέμησε δὲ καὶ
τοῖς Ἰβηροῖς. καὶ προτέροις γε
τούτοις καὶ παρὰ γνῶμην ἡγαγ-
κασθε συνενεχθήναι· [2] Ἀρτώ-
κης γὰρ ὁ βασιλεὺς αὐτῶν (νέ-
μονται δὲ ἐπ' ἀμφοτέρα τοῦ Κύρ-
νου, τῆ μὲν τοῖς Ἀρμενίοις πρό-
σοροι) φοβηθεὶς μὴ καὶ ἐφ'
ἑαυτὸν τράπηται, πρέσβεις μὲν
ὡς καὶ ἐπὶ φιλιᾶ πρὸς αὐτὸν
ἔπεμψε, παρσκευάζετο δὲ ὅπως
ἐν τῷ θαρσοῦντι καὶ διὰ τοῦτο
ἀγγελπίστῳ οἱ ἐπίθηται. [3] προ-
μαθῶν οὖν καὶ τοῦτο ὁ Πομπήιος
ἐς τε τὴν χώραν αὐτοῦ προενέ-
βηλε, πρὶν ἰκανῶς τε αὐτὸν ἐτοι-
μάσασθαι καὶ τὴν ἐσπολὴν ὁυσ-

[1] ასე მოქმედებდა მაშინ
იგი, ხოლო მომდევნო წელს,
ლუციუს კოტას და ლუ-
ციუს ორკვატუსის კონ-
სულობაში¹, მას ომი მოუხდა
იბერებთანაც. მათთან ყოველ-
გვარი მოლოდინის გარეშე უფრო
ადრე მოუხდა შებმა. [2] მათ
მეფეს არტოკეს² (ცხოვრო-
ბენ ისინი კირნოსის ორივე ნა-
პირზე და ემეზობლებიან ერთი
მხრით ალბანელებს და მეორე
მხრით არმენიელებს) ეშინოდა,
რომ [პომპეუსი] მათ წინააღმდეგ
წავიდოდა; ამიტომ მან გაუგზავ-
ნა ელჩები მეგობრობის [წინა-
დადებით, თვითონ-კი] ემზადე-
ბოდა, რათა [მშვიდობაში] დარ-
წმუნებულს მოულოდნელად თავს
დასხმოდა. [3] მაგრამ პომპეუსმა
გაიგო ამის შესახებ და პირველი
შეიქრა მის ქვეყანაში, მანამ ის

¹ თბ სელნაწერებში აკლია.

χερεστάτην οὖσαν προκατασχεῖν, καὶ ἔφθη καὶ πρὸς τὴν πόλιν τὴν Ἀχρόπολιν ὠνομασμένην προχωρήσας, πρὶν καὶ αἰσθῆσθαι τὸν Ἀρτώκην ὅτι παρῆι. [4] ἦν δὲ ἐπ' αὐτοῖς τοῖς στενοῖς, ἔνθεν μὲν... τοῦ Καυκάσου παρατεινόντος, οὗ καὶ ἐπὶ τῆ φυλακῇ τῶν ἑσβολῶν ὠχύρωτο. ὁ τε οὖν Ἀρτώκης ἐκπλαγεὶς οὐδὲνα καιρὸν ὥστε συντάξασθαι ἔσχεν, ἀλλὰ διαβὰς τὸν ποταμὸν τὴν γέφυραν κατέπερσε, [5] καὶ οἱ ἐν τῷ τείχει πρὸς τε τὴν φυγὴν¹ αὐτοῦ, καὶ ἅμα καὶ μάχῃ νικηθέντες, ἐνέδοσαν. κρατήσας οὖν τῶν διόδων ὁ Πομπήιος φρουρὰν τε ἐπ' αὐταῖς κατεστήσατο, καὶ ἐκεῖθεν ἄρμυμένος πᾶσαν τὴν ἐντὸς τοῦ ποταμοῦ κατεστρέψατο. ჩաყენა Պոզ Լարաչքերի, Լաոժրա ցամուռն մղեմարդ մտղևի մեհարդ².

Κ ε φ α λ ῆ β'

თ ა ვ ი 2

[1] Μέλλοντος δ' αὐ καὶ τὸν Κύρνον διαβήσεσθαι, πέμπει πρὸς αὐτὸν ὁ Ἀρτώκης εἰρήνην τε αἰτῶν, καὶ γέφυραν τὰ τε ἐπιτηδεῖα ἑκὼν οἱ παρέξειν ὑπισχυόμενος. [2] καὶ ἐποίησε μὲν ἑκάτερον ὡς καὶ συμβησόμενος, δεῖσας δὲ, ἐπειδὴ εἶδεν αὐτὸν διαβεβηκότα, πρὸς τὸν Πέλωρον, ἐν τῇ ἀρχῇ καὶ ἐκείνον τῇ αὐτοῦ ῥέοντα, ἀπέφυγεν· ὃν γὰρ ἐξῆν αὐτῷ κωλύσει· διαβῆναι, τοῦτον

შესძლებდა მომზადებას და მეტად ძნელგასავალი ვიწრობების დაკავებას³. [პომპეუსმა] მოასწრო მისვლა ქალაქამდე, რომელსაც აკროპოლისი ეწოდებოდა⁴, სანამ არტოკე გაიგებდა მის მიახლოებას. [4] [ქალაქი] მღებარეობდა სწორედ ხეობის პირას, — ერთი მხრიდან... გადაჭიმული იყო კავკასიონი⁵; აქ [ქალაქი] სიმაგრით დაცული იყო შემოჭრისაგან. შეშინებულ არტოკეს სრულიად არ ჰქონდა დრო მომზადებულყო ბრძოლისათვის; იგი გავიდა მდინარეზე და დასწვა ხიდი; [5] ხოლო სიმაგრის დამცველები მისი გაქცევისა და ბრძოლაში დამარცხების გამო, დანებდნენ. პომპეუსმა ამგვარად იგდო ხელთ ვიწრობები, იქიდან და დაიპყრო მდინარის

[1] როდესაც [პომპეუსი] უკვე კირნოსზე გადასვლას აპირებდა, არტოკემ გაგზავნა მასთან [ელჩები] ზავის თხოვნით და დაპირდა ნებაყოფლობით ხიდის [აშენებას] და სურსათის მიწოდებას. [2] მან (არტოკემ. — 5. ლ.) შეასრულა ორივე, რადგან სურდა დამორჩილებოდა, მაგრამ, როდესაც დაინახა, რომ პომპეუსი მდინარეზე გადმოვიდა, შეშინებული გაიქცა მდინარე სელორისა-

¹ ფუგენ — Leuncl., ფულაკენ — L.

ἐπισπασάμενος ἀπεδίδρασκεν. [3] ἰδὼν οὖν τοῦθ' ὁ Πομπήιος ἐπε-
 θίωξέ τε αὐτὸν καὶ καταλαβῶν
 ἐνίκησε· δρόμῳ γάρ, καὶ πρὶν
 τοὺς τοξότας αὐτοῦ τῇ σφετέρῃ
 τέχνῃ χρήσασθαι, ἑμύσε σφίσι·
 ἐχώρησε καὶ δι' ἐλαχίστου αὐτοῦς
 ἐτρέφατο. [4] γενομένου δὲ τοῦ-
 του Ἀρτώκης μὲν τὸν τε Πέλω-
 ρον διαβὰς καὶ τὴν γέφυραν καὶ
 τὴν ἐκείνου καύσας ἔφυγε, τῶν
 δ' ἄλλων οἱ μὲν ἐν χερσίν, οἱ
 δὲ καὶ τὸν ποταμὸν περὶ περαι-
 ούμενοι ἀπέθανον· [5] συχνοὶ δὲ
 καὶ κατὰ τὰς ὕλας σκεδασθέντες
 ἡμέρας μὲν τινὰς ἀπὸ τῶν ἰδέν-
 θρων ὑπερῦψήλων, ὄντων ἀποτο-
 ξεύοντες διεγέγοντο, ἔπειτα δὲ
 καὶ αὐτοὶ ὑποτιμηθέντων [τῶν
ἰδένθρων ἐφθάρησαν.] καὶ οὕτω
 καὶ ὁ Ἀρτώκης ἐπεκηρυκέυσατο
 μὲν ἀνθὶς τῷ Πομπηίῳ καὶ δῶρα
 ἔπειμφεν. [6] ἐκείνου δὲ δὴ ταῦτα
 μὲν, ὅπως τὰς σπονδὰς ποιήσεσ-
 θαι¹ ἐλπίσας μὴ περαιτέρω ποι-
 προχωρήσῃ, λαβόντος, τὴν δ'
 εἰρήνην οὐχ ὁμολογήσαντος ὁώ-
 σειν ἂν μὴ τοὺς² παῖδας οἱ ὁμή-
 ρους προαποστείλῃ, [7] χρόνον
 τινὰ ἐπέσχε, μέχρις οὗ οἱ Ἑω-
 μαῖοι καὶ τὸν Πέλωρον διαβᾶτόν
 πη τοῦ θέρους γενόμενον οὐ
 χαλεπῶς, ἄλλως τε καὶ μηδενὸς
 κωλύοντος, ἐπεραιώθησαν. οὕτω
 δὲ δὴ τοὺς τε παῖδας αὐτῷ

კენ¹, რომელიც აგრეთვე მის
 სამეფოში მოედინებოდა; ენისთი-
 საც შეეძლო გადმოსვლაში ხელი
 შეეშალა, იმას თვითვე შეუწყო
 ხელი და გაიქცა. [3] როდესაც
 პომპეუსმა ეს დაინახა, გაეკიდა
 მას, დაეწია და დაამარცხა: ვიდ-
 რე მისი მშვილდოსნები თა-
 ვის მოხერხებას გამოიყენებდნენ,
 [პომპეუსი] ეცა მათ და უმაღვე
 უკუაქცია. [4] ამის მერე არტოკე
 გადავიდა პელოროზე, დასწვა ხიდი
 და გაიქცა, ხოლო მის შემოარ-
 თაგან ზოგი ბრძოლაში დაიღუპა,
 ზოგი მდინარეზე გადასვლისას.
 [5] მაგრამ მრავალნი გაიფანტნენ
ტყეებში და რამდენიმე დღეს
თავს იცავდნენ, ისრებს ისროლ-
ნენ რა ხეებიდან, რომლებიც [იქ]
ძალიან მაღალია. მაგრამ შემდეგ,
 როდესაც ხეები გაკათულ იქნა,
 ისინიც დაიღუპნენ. მაშინ არტო-
 კემ კვლავ მოლაპარაკება დაიწყო
 პომპეუსთან და ძღვენიც გამო-
 გზავნა. [6] პომპეუსმა მიიღო
 ძღვენი, რათა ის (არტოკე.—ნ. ლ.)
 ზავზე დაემდებული არ წასულ-
 იყო სადმე უფრო შორს, მაგრამ
 დაზავებაზე უარს ეუბნებოდა,
 სანამ ის წინასწარ არ გამოუგ-
 ზავნიდა თავის შვილებს მძე-
 ლად. [7] [არტოკე] გარკვეულ
 ხანს აყოვნებდა, სანამ რომაე-
 ლებმა არ ისარგებლეს იმით, რომ
 პელოროი ზავხელის გამო ამ აღ-

¹ ποιήσεσθαι — Turn., ποιήσασθαι — LU⁹.

² τοὺς — Bk., τοὺς τε — LU⁹.

ἔπειψε, καὶ μετὰ τοῦτο καὶ συ- გილას გადასასვლელი გახდა და
 νηλλάγη. აღვილად გადავიდნენ მასზე, მით
 უფრო, რომ არავინ არ უშლიდა ხელს. აქ კი მან (არტოკემ. — 6. ლ.)
 გამოუგზავნა თავისი შვილები და ამის მერე დასდეს ზავიც⁷.

Κ ε φ α λ ή γ'

თ ა ვ ი 3

[1] Καὶ τούτου μαθὼν ὁ
 Πομπήιος οὐ πόρρω τὸν Φᾶσιν
 ὄντα, καὶ νομίσας ἕς τε τὴν
 Κολχίδα παρ' αὐτὸν καταβήσεσ-
 θαι καὶ ἐκεῖθεν ἐπὶ τὸν Μιθρι-
 δάτην ἕς τὸν Βόσπορον πορεύ-
 σεσθαι¹, [2] προΐει μὲν ἢ διε-
 νοεῖτο, καὶ τοὺς τε Κόλχους καὶ
 τοὺς προσχώρους σφίσι, τὰ μὲν
 πείθων, τὰ δὲ καὶ ἐκφοβῶν,
 διήλθε· αἰσθόμενος δὲ ἐνταυθα
 ἔτι ἦ τε ἐπὶ τῆς ἡπίρου κομιδῆ
 διὰ πολλῶν καὶ ἀγνώστων καὶ
 πολεμικῶν ἐθνῶν, καὶ ἢ διὰ τῆς
 θαλάσσης χαλεπωτέρα διὰ τε τὸ
 ἀλίμενον τῆς χώρας καὶ διὰ τοὺς
 ἐνοικοῦντας αὐτὴν εἶη, [3] τῷ
 μὲν Μιθριδάτῃ τὸ ναυτικὸν ἐφορ-
 μεῖν ἐκέλευσεν ὥστε ἐκείνόν τε
 τηρήσαι² μηδ' αἰσέσει ἐκπλεῦσαι καὶ
 τὴν ἐπαγωγὴν³ αὐτοῦ τῶν ἐπιτη-
 δεῶν ἀφελῆσθαι, αὐτὸς δὲ ἐπὶ
 τοὺς Ἀλβανούς οὐ τὴν συντομα-
 τάτην, ὅπως σφᾶς καὶ ὑπὸ τού-
 του πρὸς ταῖς σπονδαῖς ἀνελπίσ-
 τους καταλάβῃ, ἀλλ' ἕς τὴν
 Ἀρμενίαν ἐπαγελθῶν ἐτράπετο.
 [4] καὶ τὸν τε Κύργον, ἢ πορεύ-
 σμιος ὑπὸ τοῦ θέρους ἐγεγόνει,

[1] ამის შემდეგ, როდესაც
 პომპეუსმა გაიგო, რომ ფაზი-
 სი⁷ არ არის შორს და გადა-
 სწყვიტა მის გაყოლებით კოლ-
 ხეთში ჩასულიყო, ხოლო აქედან
 ბოსფორში მითრიდატეს წინა-
 აღმდეგ ვაელაშქრა, [2] იგი და-
 იძრა განზრახული მიმართულე-
 ბით და გაიარა კოლხებისა და
 მათი მეზობლების მიწაზე, თან
 მოქმედებდა ხან (დარწმუნებით,
 ხან დაშინებით⁹). [3] მან გაიგო,
 რომ გზა ხმელეთით გადის მრავალ
 უცნობ და მეომარ ტომების
 მიწაწყალზე, ხოლო ზღვით კიდევ
 უფრო ძნელია წასვლა სანაპიროს
 უნავთსადგურობისა და მცხოვ-
 რებთა სისასტიკის გამო. [3] მან
 უბრძანა ფლოტს ედარაჯა მით-
 რიდატესთვის, რათა არ მიეცა
 საშუალება სადმე წასულიყო და
 მოესპო მისთვის სურსათის მიწოდება,
 თვითონ კი დაიძრა აღბან-
 გელების წინააღმდეგ, მაგრამ არა
 უმოკლესი გზით, არამედ არმე-
 ნიაზე გავლით, რათა ამ ხერხი-
 თაც, გარდა ზავისა, თავს მოუ-
 ლოდნელად დასხმოდა. [4] ის
 გავიდა კირნოსზე ფეხდაფეხ სა-

¹ πορεύεσθαι — H. Steph., πορεύεσθαι — L.

² τηρήσαι — Bk., τηρεῖσθαι — L.

³ ἐπαγωγὴν — Reim., ἀπαγωγὴν — L.

πεζῆ διέβη, τὴν τε ἵππον κατὰ τὸν ῥοδὸν καὶ τὰ σκευοφόρα ἔξῃς, εἶτα τοὺς πεζοὺς διείνα: κελεύσας, ἴν' οἷ τε ἵπποι τὸ σφοδρὸν αὐτοῦ τοῖς σώμασι· σφῶν διζχέωσι, καὶ ἐκ τῶν σκευοφόρων εἰ πού τι καὶ ὤς περιτραπέη, ἔς τε τοὺς ἐπὶ θάτερα παρακολουθοῦντας ἐμπίπτῃ καὶ μὴ περαιτέρω καταφέρηται· [5] κάλυπτεν πρὸς τὸν Καμβύσην πορευόμενος ὑπὸ μὲν τῶν πολεμίων οὐδὲν δεινὸν ἔπαθεν, ὑπὸ δὲ δῆ τοῦ καύματος καὶ διὰ τοῦτο καὶ τοῦ δέψους ἰσχυρῶς μετὰ παντὸς τοῦ στρατοῦ, καίτοι νυκτὸς τὸ πολὺ τῆς δδου διελθῶν, ἔταλαιπώρησεν· οἷ γὰρ ἀγωγοί σφῶν, ἐκ τῶν αἰχμαλῶτων θντες, οὐ τὴν ἐπιτηδαιοτάτην αὐτοὺς ἤγαγον. [6] οὐ μὴν οὐδ' ὁ ποταμὸς ἐν δέοντι σφισιν ἐγένετο· ψυχρότατόν τε γὰρ τὸ ὕδωρ ὄν, καὶ ἀπύροον ὑπ' αὐτῶν ποθὲν, συχνοῖς ἔλυμῆνατο. ὤς δ' οὖν οὐδὲ ἐνταῦθα ἀντίπαλόν τι αὐτοῖς ᾤφθη, πρὸς τὸν Ἄβαντα προσεχώρησαν, ὕδωρ μόνον ἐπιφερόμενοι· τὰ γὰρ ἄλλα παρ' ἐχόντων τῶν ἐπιχωρίων ἐλάμβανον, καὶ διὰ τοῦτο οὐδ' ἐκακούργουν οὐδὲν.

დათ მხოლოდ წყალი, რადგან დანარჩენს ნებაყოფლობით ლეზულობდნენ ადგილობრივ მცხოვრებთაგან, რის გამოც არაფრით ავიწროვებდნენ მათ.

Κ ε φ α λ ῆ ὀ

თ ა ვ ი 4

[1] Καὶ σφισι διαβεβηκόσιν ἦδη τὸν ποταμὸν ὁ Ὅροισης προσίων ἤγγέλθη. ὁ οὖν Πομπήιος

[1] მდინარეზე გადასვლის შემდეგ მათ მიიღეს ცნობა ორონიესს მოახლოების შესახებ¹⁴. პომ-

βουληθεῖς αὐτόν, πρὶν τὸ τῶν Ῥωμαίων πλῆθος γυνῶναι, ἐς¹ μάχην ὑπαγαγέσθαι, μὴ καὶ αἰσθηόμενος αὐτοῦ ἀναχωρήσῃ, [2] τοὺς τε ἱππέας προέταξε, προειπὼν σφισιν ἃ ποιήσουσι, καὶ τοὺς λοιποὺς ὀπισθεν αὐτῶν ἐς τε τὰ γόνατα κεκλιμένους καὶ ταῖς ἀσπίσι συγκεκαλυμμένους ἔχων ἀτρεμεῖν ἐποίησεν, ὥστε τὸν Ὅροισιν μὴ πρότερον μαθεῖν αὐτοὺς παρόντας πρὶν ἐν χερσὶ γενέσθαι. [3] καὶ τούτου ἐκείνός τε τῶν ἱππέων ὡς καὶ μόνων ὄντων καταφρονήσας συνέμιξέ σφισι, καὶ δι' ὀλίγου τραπέντας ἐξεπλήθους ἀνὰ κράτος ἐπεβίβασε² καὶ οἱ πεζοὶ ἀναστάντες ἐξείφνης καὶ διαστάντες τοῖς μὲν σφετέροις ἀσφαλῆ τῆν φυγὴν διὰ μέσου σφῶν παρέσχον, τοὺς δὲ πολεμικοὺς ἀπερισκέπτως τῆ διώξει χρωμένους ἐσδεξάμενοι συχνοὺς ἐκυκλώσαντο. [4] καὶ οὕτω τε τοὺς ἔνδοξοι ἔκοπτον, καὶ οἱ ἱππῆς, οἱ μὲν ἐπὶ δεξιᾷ, οἱ δὲ ἐπὶ θιάτερα αὐτῶν περιελθόντες, κατὰ γνώτου τοῖς ἔξω τῆς κυκλώσεως προσέπεσον. καὶ ἐκεῖ τε πολλοὺς ἐφόνευσαν ἑκάτεροι, καὶ ἑτέρους³ ἐς τὰς ἕλας καταφυγόντας κατέπερυσαν „ὡς⁴ Κρόνια Κρόνια“ πρὸς τὴν ἐπιβίωσιν σφῶν τῆν τότε γενομένην ἐπιλέγοντες⁴.

პეტეს უნდოდა ბრძოლაში ჩაება იგი, სანამ ის გაიგებდა რომაელთა რაოდენობას, რათა არ დაეხია უკან, როდესაც მიხვდებოდა მათ მრავალრიცხოვნებას; [2] [პომპეტუსმა] დააწყო მხედრები წინ და გამოუცხადა მათ, თუ რა უნდა გააკეთონ, ხოლო დანარჩენებს უბრძანა [ცხენოსანთა] უკან მუხლებზე დაჩოქება, ფარებით დაფარვა და სრული სიჩუმის დაცვა, რათა ოროსისეს არ შეემჩნია ისინი სანამ ხელჩართულ ბრძოლაში არ ჩაებმებოდნენ. [3] და მართლაც, რადგან ოროსისემ იფიქრა, რომ მის წინ მხოლოდ ცხენოსნები არიან, მან არაფრად ჩააგდო ისინი და შეებრძოლა, ხოლო როდესაც ისინი მოსაჩვენებლად უკუიქცნენ, გაცხარებით დაედევნა; მაგრამ ქვეითები მოულოდნელად აღვინენ, გაიშალნენ და მისცეს თავისიანებს უშიშრად გასაქცევი გზა თავის რიგებს შორის, ხოლო მტერს, რომელიც გაუფრთხილებლად ვაერთო დევნით, იარაღით შეხვდნენ და ალყა შემოარტყეს მრავალს. [4] მათ დაიწყეს გარემოცულთა კაფვა, ხოლო ცხენოსნებმა მოუარეს მარცხნიდან და მარჯვნიდან და ზურგიდან დაარტყეს ალყის გარეთ დარჩენილებს. აღვილზედაც ბევრნი

¹ ἐς — Bs., πρὸς — L.

² ἑτέρους — Rk., ἑκατέρους — L.

³ ὡς — Rk., ὡ — L.

⁴ ἐπιλέγοντες — Xyl., ἐπιλέγοντας — L.

დახოცეს იმათაც და ამათაც, ხოლო სხვები, ტყვეებში შეფარებულნი, დასწვეს, უძახდნენ რა „ო კრონია, კრონია!“ უწინდელი მათი თავდასხმის მოსაგონებლად.

Κ ε φ α λ ή ε'

თ აჭ ე 5

[1] Πράξας δὲ ταῦτ' ὁ Πομπήσιος καὶ τὴν χώραν ἐπιδραμῶν τοῖς τε Ἀλβανοῖς εἰρήνην ἔδωκε, καὶ ἄλλοις τισὶ τῶν παρὰ τὸν Κάσκασον μέχρι τῆς Κασπίας θαλάσσης, ἐς ἣν ἀπὸ τοῦ Πόντου τὸ ὄρος ἀρξάμενον τελευτᾷ, κατοικοῦντων ἐπικηρυσκουσάμενοις ἐσπέισατο. [2] Φιραάτης δὲ ἔπεμψε μὲν πρὸς αὐτὸν ἀνανεῶσασθαι τὰς συνηΐχας ἐμίλων· ὡς γὰρ ἐκείνόν τε οὕτω φερόμενον ἑώρα, καὶ τῆς Ἀρμενίας τοῦ τε Πόντου τοῦ¹ ταῦτη οἱ ὑποστράτηγοι αὐτοῦ τὰ λοιπὰ προσκατεστρέφοντο, ὁ τε Γαβίνιος καὶ ὑπὲρ τὸν Εὐφράτην μέχρι τοῦ Τίγριδος προεχώρησεν, ἐφοβήθη τε αὐτοὺς καὶ τὴν σύμβασιν βεβαιώσασθαι ἐπεθύμησεν· [3] οὐ μὲντοι καὶ διεπράξατό τι. ὁ γὰρ Πομπήσιος πρὸς τε τὰ παρόντα καὶ πρὸς τὰς ἐξ αὐτῶν ἐλπιδὰς κατεφρόνησεν αὐτοῦ, καὶ τὰ τε ἄλλα ὑπερφρόνως τοῖς πρέσβεσιν ἐλάλησε, καὶ τὴν χώραν τὴν Κορδοιηνήν, ὑπὲρ ἧς πρὸς τὸν Τίγρᾶν διεφέρετο, ἀπήτησεν. [4] ἐπειδὴ τε ἐκείνοι μηδὲν, ἄτε μηδὲ ἐπεσταλμένοι τι περὶ αὐτῆς, ἀπεκρίναντο, ἔγραψε μὲν τινα τῷ

[1] როდესაც შეასრულა ეს საქმეები და დალაშქრა ქვეყანა, [პომპეუსმა ზავი შეკრა ალბანელებთან და ელჩების მეშვეობით ხელშეკრულებები დასდო კავკასიონის ზოგიერთ სხვა მცხოვრებლებთან, [რომლებიც მოსახლეობენ] კასპიის ზღვამდე, რომელთანაც ეს პონტოდან დაწყებული მთები მთავრდება.] [2] ფრაატემ აგრეთვე გაგზავნა მასთან [ელჩები], რადგან სურდა ხელშეკრულების განახლება. როდესაც მან პომპეუსი ასე ღრმად შემოჭრილი დაინახა, ხოლო არმენიისა და პონტოს სხვა, მის ახლოს მდებარე ადგილები [პომპეუსის] მხედართმთავართაგან დაკავებული და გაბინიუსი კი ეფფრატზე გადმოსული და ტიგრი, სამდე მოღწეული, შეშფოთდა ამის გამო და სურდა კავშირის განმტკიცება. [3] მაგრამ მან ვერ შეასრულა თავისი განზრახვა. პომპეუსმა უმნიშვნელოდ ჩასთვალა მისი (ფრაატეს. — ნ. ლ.) ეხლანდელი მდგომარეობა და მასზე დამყარებული იმედი და არა მარტო ქედმაღლურად ელაპარაკა მის ელჩებს, არამედ მოითხოვა კიდევ კორდოიენეს¹⁶ ქვეყა-

¹ თბ — აღდგენ. — Reim.

Φραάτη, οὐκ ἀνέμεινε δὲ ἀντι-
πεμφθῆναι τι, ἀλλ' ἐς τὴν χώραν
τὸν Ἀφράνιον παραχρήμα ἔστει-
λε, καὶ κατασχὼν αὐτὴν ἀμαχεῖ
τῷ Τιγράνῃ ἔδωκε...

[1] მისწერა თვითონ ფრაატეს, მაგრამ პასუხს არ დაუცადა და უბრძანა მაშინვე აფრანიუსს ამ მხარეში შექრა¹⁶, ლაიკავა-
ის უბრძოლველად და ტიგრანს გადასცა...

Κ ε φ α λ ή ς'

თ ა ვ ი 6

[1] Ταυτά τε πρὸς τὸν Φραά-
την ἀπὸ τῆς παρούσης οἱ δυνά-
μειως ἔπραξε, σαφέστατα τοῖς
πλεονέκτειν βουλομένοις ἐπιδείξας
ὅτι πάντα ἐκ τῶν ὀπλων ἦρτη-
ται, καὶ ὁ ἐν αὐτοῖς κρατῶν
νομοθέτης ὧν βούλεται ἀναγκαιὸς
γίγνεται, καὶ προσέτι καὶ πρὸς
τὴν ἐπίκλησιν αὐτοῦ ἔβρισην,
ἤπερ πρὸς τε τοὺς ἄλλους πάν-
τας ἠγάλλετο καὶ πρὸς αὐτοὺς
τοὺς Ῥωμαίους, οὗτοί τε αὐ
πρὸς ἐκεῖνον αἰεὶ ποτε ἐκέχρητο.

[2] βασιλέως γὰρ αὐτοῦ βασιλέων
καλουμένου, τό τε τῶν βασιλέων
ὄνομα περιέκοψε καὶ βασιλεῖ αὐτῷ
μόνον ἐπιστέλλων ἔγραψε, καίτοι
τῷ Τιγράνῃ τῷ αἰχμαλώτῳ καὶ
τοῦτο παρὰ τὸ νομιζόμενον αὐτὸς¹
δοῦς, ὅτε τὰ ἐπιγίγια αὐτοῦ ἐν
τῇ Ῥώμῃ ἔπεμψεν. [3] ὁ οὖν
Φραάτης καίπερ δεδιώς τε αὐτὸν
καὶ θεραπεύων, ἠγανάκτησεν ἐπὶ
τούτῳ ὡς καὶ τῆς βασιλείας
ἔστερημένος, καὶ πέμψας πρέσ-
βεις πάντα τε ὅσα ἠδίκητο ἐπε-

ნა, რომელიც [ფრაატესა] და
ტიგრანს შორის სადავო იყო.
[4] ელჩები, რომელთაც საამისო
რწმუნება არ ჰქონდათ, არ თანხ-
მდებოდნენ; მაშინ მან (პომპეუს-
მა—6. ლ.) მისწერა თვითონ ფრაატეს, მაგრამ პასუხს არ დაუცადა

და უბრძანა მაშინვე აფრანიუსს ამ მხარეში შექრა¹⁶, ლაიკავა-
ის უბრძოლველად და ტიგრანს გადასცა...

[1] ასე ექცეოდა [პომპეუსი]
ფრაატეს მიმართ, რადგან მას
ძალა ჰქონდა, რომელიც ყველა
უფლებიზმოყვარე ადამიანისათ-
ვის აშკარა საბუთია იმისა, რომ
ყველაფერი სამხედრო ბედზეა
[ადამოკიდებული] და რომ ვისაც
ამ გზით წარმატება ხვდება,
შეუძლია ყველა მისი ბრძანება
შეასრულებინოს. ამას გარდა,
მან შეურაცხველი [ფრაატე] მისი
წოდების გამოც, რომლითაც
იგი სხვა ყველა მეფეთა და თვით
რომაელთა წინაშეც ამყობდა
და რომელსაც ეს უკანასკნელე-
ბიც ყოველთვის უწოდებდნენ.

[2] ის თავის თავს მეფეთა მეფეს
უწოდებდა; [პომპეუსმა კი] წე-
რილში „მეფეთა“ [სიტყვის] გა-
მოკლებით, მხოლოდ „მეფედ“
მოიხსენია, იმ დროს, როდესაც,
[რომაული] ჩვეულების წინააღმ-
დეგ, მისცა ეს წოდება დაპატიმრე-
ბულ ტიგრანს, როდესაც ეს უკა-
ნასკნელი რომში საგამარჯვებო
ზეიმზე მიჰყავდა¹⁷. [3] თუმცა

¹ αὐτὸς — Bs., αὐτοῖς — L.

κάλει οί, και τον Εὐφράτην ἀπη-
γόρευε μὴ διαΰαινε·ν. [4] Ἐπειδὴ
τε οὐδὲν μέτριον ἀπεκρίνατο,
εὐθύς ἐπὶ τὸν Ἰγράνην μετὰ
τοῦ σίεος αὐτοῦ, ἢ τὴν ἡσυχα-
τέρα ἐδέδωκε, ἐστράτευσεν, ἐν
τῷ ἦρι ἐν τῷ Λούκιός τε Καίσαρ
καὶ Γάιος Φίγυλος ὑπάτευσον
καὶ νικηθεὶς μάχῃ ἔπειθ' ἵσπε-
ρον ἀντεπεκράτησε. [5] τοῦ τε
Ἰγράνου τὸν Πομπήιον ἐν Συρία
ὄντα ἐπικαλεσαμένου, πρέσβεις τε
αὐτῷ πρὸς αὐτὸν ἀπέστειλε, καὶ
πολλὰ μὲν ἐκείνου κατηγόρησε,
πολλὰ δὲ καὶ ἐς τοὺς Ῥωμαίους
ὑπεσήμενην, ὥστε τὸν Πομπήιον
καὶ αἰσχυνθῆνα: καὶ καταπλα-
γήσῃ.

პირველ ბრძოლაში [ფრაატე] დამარცხდა, მაგრამ შემდეგ კი გა-
იმარჯვა. [5] რადგან ტიგრანმა დანხარებისათვის მოუწოდა პომ-
პეუსს, რომელიც იმ დროს სირიაში იმყოფებოდა²⁰, [ფრაატემაც]
ხელახლა გაუგზავნა [წერილი] არა მარტო [ტიგრანისადმი] მრავალი
ბრალდების წაყენებით, არამედ რომელითა მიმართ მრავალი ცი-
ლისწამებითაც, ისე რომ პომპეუსს შერცხვა და შეეშინდა კიდევ.

Κ ε φ α λ ή ζ'

თ ა ვ ი 7

[1] Οὐκ οὖν οὐτε τῷ Ἰγράνῃ
ἐπεκούρησεν οὐτε πρὸς τὸν Φρα-
άτην πολέμιόν τι ἔτ' ἔπραξε,
πρόφασιν ποιησάμενος τὸ μῆτε
ἐκείνην οἱ τὴν στρατείαν προστε-
τάχθαι καὶ τὸν Μιθριδάτην ἐν
ἔπιλοις ἔτ' εἶναι. ἀρχεισθαί τε
τοῖς κατειργασμένοις ἔφασκε, καὶ
οὐκ ἐβούλετο..., μὴ πλείονων
ὀρεγόμενος καὶ περὶ ἐκείνους,
ὥσπερ που καὶ ὁ Λούκουλος,
πταίσῃ. [2] τοιαῦτα γὰρ ἐφιλο-

[1] ამის შემდეგ [პომპეუსმა]
ტიგრანსაც არ გაუგზავნა დანხა-
რება და ფრაატის წინააღმდეგ
მტრული მოქმედებაც შეწყვიტა:
ამ [მოქმედებას] იმით ხსნიდა,
რომ მას ეს ლაშქრობა კი არ
ჰქონდა დავალებული, არამედ,
პირველ რიგში, მითრიდატეს გა-
ნიარალება. იგი ამტკიცებდა,
რომ მიღწეულით კმაყოფილია
და არ სურს^{20a}... ხელი მოჰკი-
დოს უფრო ხანგრძლივ ომს. რა-

σόφει, και τό τε πλεονεκτείν
 θεινόν και τό τών άλλοτριών
 έφίεσθαι άδικον είναι τότε έλε-
 γεν οτ' ουκέτ' αυτοίς χρήσθαι
 έδύνατο. τάς τε γάρ του Πάρ-
 ϑου δυνάμεις δείσας, και τό
 άστάθμητον τών πραγμάτων φο-
 βηθείς, ουτε τον πόλεμον καιτοι
 πολλών έναγόντων άνείλετο, και
 τά έγκλήματα του βαρβάρου
 έφάυλισεν, [3] άντειπών μέν ουδέν,
 φήσας δέ ύπερ όριων τινών την
 διαφοράν αυτώ προς τον Τιγρά-
 νην είναι, περι ών δικάσειν σφι-
 σιν άνδρας τρεις. ος και έπεμ-
 ψεν και αυτους ώς άλληθώς εκεί-
 νοι διαιτητάς έπιγραψάμενοι πάν-
 τα τά προς άλλήλους έγκλήματα
 διελύσαντο, όργιζόμενος μέν ό
 Τιγράνης ότι τής έπικουρίας ουκ
 έτυχε, [4] βουλόμενος δέ ό Φρα-
 άτης περιειναι τον Αρμένιον,
 όπως και συμμάχω ποτέ αυτώ,
 ει δεηθείη, κατά τών Ρωμαίων
 χρίσαιο. και γάρ εύ ήπίεσαντο
 άμφοτεροι ότι, όπότερος άν αυτών
 του έτέρου κρατήση¹, τών τε
 πραγμάτων τοίς Ρωμαίοις προ-
 κόψει² και αυτός εύχειρωτότε-
 ρός³ σφισι γενήσεται. [5] Έκείνοι
 μέν δη δια ταυτα κατηλλάγησαν,
 Πομπήιος δέ έν τε τη Ασπίδι
 και τότε έχειμασε, και τά τε
 άλλα τά έτ' άνθιστάμενα προση-
 γάγετο, και Συμφορίον τείχος

თა ამის გამო არ განიცადოს
 მარცხი, ლუკულუსის მაგვარად.
 [2] ასეთი იყო მისი ფილოსო-
 ფია: რომ სიხარბე საშიშია, ხო-
 ლო სხვისი ქონების ხელში ჩაგ-
 დებისადმი ლტოლვა—უკანონო-
 ბა; ასე ამბობდა, რადგან აღარ
 შეეძლო სხვაგვარად მოქცევა.
 პართელთა ძლიერებისა და [ადა-
 მიანის] წარმატებათა წარმატე-
 ლობის წინაშე შიშის გამო არ
 განახორციელა მან ეს ლაშქრო-
 ბა, თუმცა ბევრნი ურჩევდნენ
 ამას. ბარბაროსთა ბრალდებები
 მან უყურადღებოდ დასტოვა,
 [3] არ უპასუხებდა მათ და განა-
 ცხადა, რომ [ფრაატეს] დავა აქვს
 ტიგრანთან ერთი ოლქის გამო
 და ამ დავის გადასაწყვეტად სამ
 კაცს [დანშნავს]: ისინი ვაგზავნა
 კიდევაც. იმათ (ე. ო. ტიგრანმა
 და ფრაატემ.—ნ. ლ.) სცნეს ისი-
 ნი კანონიერ შუამავლებად და
 მთლიანად მორიგდნენ თავის პრე-
 ტენზიებში; ტიგრანი იმიტომ,
 რომ გაბრაზებული იყო, რადგან
 [პომპეუსი] მას არ დაეხმარა,
 [4] ხოლო ფრაატეს სურდა, რომ
 არშენის [მფლობელი] დაეცვა გა-
 ნადგურებისაგან, რადგან ოდეს-
 მე, საჭიროების შემთხვევაში,
 შეიძლებოდა მოკავშირედ გამო-
 სდგომოდა რომაელთა წინააღმი-
 დეგ. ორივემ კარგად იცოდა,
 რომ რომელი მათგანიც მეორეს

¹ κρατήση — Bs., κρατήσεις — L.

² προκόψει — Rk., προσκόψει — L.

³ εύχειρωτότερός — Leuncl., εύχειρότερός — L.

Στρατονίκης οί προδοῦσης ἔλα-
 βεν. αὕτη δὲ γυνή τε τοῦ Μιθρι-
 δάτου οὖσα, καὶ ὀργὴν αὐτῶ ὄντι
 ἐγκατελείφθη ἔχουσα, τούς τε
 φρουρούς ἐς παρασκευὴν ὁη τρο-
 φῆς ἐξέπεμψε καὶ τοὺς Ῥωμαίους
 ἐπέξατο...

[ოლქი], რომელიც მანამდე არ ჰქონდა დამორჩილებული, და მიიღო
 აგრეთვე ციხე ს ი მ ფ ო რ ი ო ნ ი ² ლალატით გადაცემული მისთვის
 ს ტ რ ა ტ ო ნ ი კ ე ს ა გ ა ნ.] ეს (სტრატონიკე. — 6. ლ.) მითრიდატეს
 მეუღლე იყო ², მაგრამ განრისხებულმა მასზე თავისი განდევნის
 გამო, მეციხოვნე რაზმი სურსათის შესაგროვებლად გაგზავნა და
 რომაელები შეეშვა შიგ...

BIBAION MB'

წიგნი XLII

Κεφαλή με'

თ ა ვ ი 45

[1] Καὶ αὐτὸν ἐπὶ¹ πλείον
 ἂν ἐν τῇ Αἰγύπτῳ κατέσχευεν, ἢ
 καὶ ἐς τὴν Ῥώμην εὐθύς αὐτῶ
 συναπῆρεν, εἰ μὴ περ ὁ Φαρνά-
 κης καὶ ἐκεῖθεν πάνυ ἄκοντα
 τὸν Καίσαρα ἐξήγαγε καὶ ἐς τὴν
 Ἰταλίαν ἐπειχθῆναι ἐκάλυσεν.

[2] οὗτος γὰρ παῖς μὲν² τοῦ
 Μιθριδάτου ἦν καὶ τοῦ Βοσπόρου
 τοῦ Κιμμερίου ἦρχεν, ὥσπερ εἴρη-
 ται, ἐπιθυμίας δὲ πᾶσαν τὴν
 πατρίαν βασιλείαν ἀνακτήσασθαι
 ἐπανεστή κατ' αὐτὴν τὴν τε τοῦ
 Καίσαρος καὶ τὴν τοῦ Πομπηίου
 στάσι, καὶ οἶα τῶν Ῥωμαίων
 τότε μὲν πρὸς ἀλλήλους ἀσχόλων
 γενομένων, αὐτὸς δὲ ἐν τῇ Αἰγύπ-
 τῳ κατασχεθέντων, [3] τὴν τε

[1] [კლემპატრა]¹ კიდევ
 დიდხანს დაკავებდა [კეი-
 სარს]² ეგვიპტეში ან ნაშინვე
 წაყვებოდა მას რომში, ფარნა-
 კეს³ რომ კეისარი იქიდან არ
 გამოეწვია, მისი დიდი უკმაყო-
 ფილების მიუხედავად, და არ შე-
 ეშალა ხელი მისი იტალიისკენ სა-
 სწრაფოდ გამგზავრებაში. [2] იგი
 [ფარნაკე] იყო მითრიდატეს შვი-
 ლი და ფლობდა კიმერიის
 ბოსფორს⁴, როგორც ნათქვა-
 მი იყო. მან მოინდომა მთელი
 მამისეული სამეფოს დაბრუნება
 და აჯანყდა სწორედ კეისარისა
 და პომპეუსის ურთიერთშორის
 ბრძოლის დროს; რადგან რომაე-
 ლები მაშინ საკუთარ საქმეებში

¹ ἐπὶ — Bk., εἰ — L.

² γὰρ παῖς μὲν — Bk., μὲν γὰρ παῖς — L.

Κολχίδα ἀκονίτι προσηγάγετο καὶ τὴν Ἀρμενίαν ἀπόντος τοῦ Δηιοτάρου πάσαν, τῆς τε Καππαδοκίας¹ καὶ τῶν τῶν Πόντου πόλεων τινας, αἱ τῷ τῆς Βιθυνίας νομῷ προσετέταχτο, κατεστρέψατο.

ქალაქი, რომელიც ბითვინიის ოლქთან იყო შეერთებული⁶.

Κ ε φ α λ ή μ ο ς'

[1] Πράσσοντος δὲ αὐτοῦ ταῦτα ὁ Καίσαρ αὐτὸς μὲν οὐκ ἐκινῆσθαι (οὔτε γὰρ ἡ Αἴγυπτός πω καθύσθηται², καὶ ἐλπιδὸς τι³ εἶχε δι' ἐτέρων αὐτὸν χειρώσεσθαι), Γναίον δὲ Δομίτιον Καλουῖνον ἐπεμψε, τὴν τε Ἀσίαν οἱ καὶ...⁴ στρατόπεδα προστάξας.

[2] καὶ ὅς τὸν Δηιόταρον καὶ τὸν Ἀριοβαρζάνην προσλαβὼν ἦλασεν εὐθύς ἐπὶ τὸν Φαρνάκην ἐν τῇ Νικοπόλει ὄντα (καὶ γὰρ ταύτην προκατελήφει), καὶ καταφρονήσας, ἐπειδὴ ἐκείνος τὴν παρουσίαν αὐτοῦ φοβηθεὶς ἀνοχὴν ἐπὶ πρεσβύσει ἐτοίμως ἔσχε ποιήσασθαι⁵, οὔτε ἐσπέισατο αὐτῷ καὶ συμβαλὼν ἤττησθαι.

[3] καὶ ὁ μὲν ἐκ τούτου ἐς τὴν Ἀσίαν, ἐπειδὴ μῆτε ἀξιώμαχος οἱ ἦν καὶ ὁ χειμῶν προσῆι, ἀνεχώρησεν Φαρνάκης δὲ μεγάλα δὴ φρονῶν τὰ τε ἄλλα τὰ ἐν

იყვნენ გართული, ხოლო შემდეგ ეგვიპტეში დაკავებულნი, [3] მან ადვილად დაიპყრო მთელი კოლხი და⁵ და მთელი არმენია⁶ დეიოტარეს⁷ იქ არყოფნისას და დაიმორჩილა კაპადოკიის [ნაწილი] და პონტოს ზოგიერთი [ნაწილი].

[1] როდესაც [ფარნაკე] ასე მოქმედებდა, კეისარი თვითონ არ დაიძრა ეგვიპტიდან (რადგან ეგვიპტე არ იყო საბოლოოდ მოწყობილი და მას ჰქონდა ერთგვარი იმედი, რომ სხვების მეშვეობით დამარცხებდა [ფარნაკეს]) და გაგზავნა გენიუს დომიციუს კალვინუსი⁹, რომელსაც ჩააბარა აზია და ჯარო. [2] უკანასკნელმა შეიერთა დეიოტარე და არიობარხანე¹⁰ და დაიძრა პირდაპირ ფარნაკეს წინააღმდეგ, რომელიც მის მიერ აგრეთვე დაპყრობილ ნიკოპოლისში¹¹ იმყოფებოდა. როდესაც დომიციუსის მიხედვით შეშინებულმა ფარნაკემ გამოსთქვა მზადყოფნა დაზავებაზე მოლაპარაკების საწარმოებლად, [დომიციუსმა] ქედმაღლურად უარი უთხრა ზავზე, შეებრძოლა და დამარცხდა. [3] ამის

¹ აქ ეხება აკლდეს სიტყვა μέρος — ნაწილი, ან τὸ πλείστο — უდიდესი [ნაწილი].

² καθύσθηται — R. Steph., καθύσθηται — L.

³ τι — Dindl., ἑ — L.

⁴ Dindorf-ით აქ ლაკუნა არის.

⁵ ποιήσασθαι — v. Herw., ποιήσεσθαι — L.

τῷ Πόντῳ προσκατεκτήσατο, καὶ Ἄμισόν καίπερ ἐπὶ πλείον ἀντι-
 χούσαν εἰλέε τε καὶ δῆρπασε,
 τοὺς τε ἡβῶντας ἐν αὐτῇ πάν-
 τας ἀπέκτεινε, καὶ ἐς τὴν Βιθυ-
 νίαν τὴν τε Ἀσίαν ἐπὶ ταῖς
 αὐταῖς τῷ πατρὶ ἐλπείσιν ἡπεί-
 γετο. [4] κὰν τούτῳ μὲν τὸν
 Ἄσανδρόν, ὃν ἐπίτροπον τοῦ
 Βοσπόρου κατελελοίπει, γενεοχ-
 μωκότα, οὐκέτι περαιτέρω¹ προε-
 χώρησεν. ἐκεῖνος γάρ, ἐπειδὴ
 τάχιστα πόρρω τε ὁ Φαρνάκης
 ἀπ' αὐτοῦ προῖων ἡγγέλθη, καὶ
 ἐδόκει, εἰ καὶ τὰ μάλιστα ἐν γε-
 τῷ κερῶντι ἀνθοῖ², ἀλλ' οὗτοι γε
 καὶ ἔπειτα καλῶς ἀπαλλάξειν,
 ἐπανέστη αὐτῷ ὡς καὶ τοῖς Ῥω-
 μαίοις τι χαριούμενος τὴν τε
 θυναστείαν τοῦ Βοσπόρου παρ'
 αὐτῶν ληψόμενος.

თავისი [ზრახვების] დაფარვას, ბოლოს საქმე მაინც ვერ დამთავრ-
 დება კეთილად, აჯანყება მოაწყობის წინააღმდეგ, რადგან უნდოდა
 რომაელთა გული მოეგო და მათგან ბოსფორში ძალაუფლება მიეღო.

მერე ის დაბრუნდა აზიაში, რად-
 გან არ ჰყავდა საკმარისი ძალები
 ბრძოლისათვის და [თანაც] ზამ-
 თარი ახლოვდებოდა. ვაამაყე-
 ბულმა ფარნაქემ კი დაიპყრო
 პონტოს სხვა ოლქები, მედგარი
 წინააღმდეგობის შემდეგ აიღო
 და გაძარცვა ამისო¹¹, დახოცა
 აქ ყველა სრულსაკოვანი [მოქა-
 ლაქე] და გაემართა ბითონიასა
 და აზიაში იმავე იმედებით, რომ-
 ლებიც მამამისს [ჰქონდა]; [4] მაგ-
 რამ, რადგან ამ დროს მიიღო
 ცნობა ბოსფორის მმართველად
 მის მიერ დანიშნული ასანდ-
 რეს¹² აჯანყების შესახებ, აღარ
 გააგრძელა წინსვლა. ამ [ასანდ-
 რემ], როგორც კი გაიგო, რომ
 ფარნაქე მისგან შორს წავიდა
 და მიხვდა, რომ თუ-კი ეხლა ის
 (ე. ი. ფარნაქე—ნ. ლ.) შეძლებს

ფარნაქემ გაიგო, გაემართა მის
 წინააღმდეგ, მაგრამ ტყუილბუ-
 რალოდ, რადგან მას მოუვიდა
 ცნობა, რომ კეისარი უკვე გზა-
 შია და მოიხპარის არმენიისაკენ,
 იგი დაბრუნდა და შეხვდა მას
 ზელასთან¹⁴. საქმე ის იყო,
 რომ პტოლემემაიოსის¹⁵ სო-

Κ ε φ α λ ή μ ε ς

[1] Τοῦτ' οὖν ὁ Φαρνάκης
 ἀκούσας ὠρμησεν ἐπ' αὐτὸν μά-
 την· τὸν γὰρ Καίσαρα ἐν τῇ δόδῳ
 εἶναι καὶ ἐς τὴν Ἀρμενίαν ἐπεί-
 γεσθαι πυθόμενος ἀνέστρεψε, κὰν-
 ταῦθα αὐτῷ περὶ Ζέλαν συνέτυ-
 χεν. ὁ γὰρ Καίσαρ τοῦ τε Πτο-
 λεμαίου τελευτήσαντος καὶ τοῦ
 Δομιτίου νικηθέντος οὔτε εὐπρεπή

[1] როდესაც ამის შესახებ
 ფარნაქემ გაიგო, გაემართა მის
 წინააღმდეგ, მაგრამ ტყუილბუ-
 რალოდ, რადგან მას მოუვიდა
 ცნობა, რომ კეისარი უკვე გზა-
 შია და მოიხპარის არმენიისაკენ,
 იგი დაბრუნდა და შეხვდა მას
 ზელასთან¹⁴. საქმე ის იყო,
 რომ პტოლემემაიოსის¹⁵ სო-

¹ περαιτέρω — R. Steph., περταίρω — L.
² ανθοῖ — Bk., ἀν λάθοι — L.

οὐτε λυσιτελεῖ οἱ τὴν ἐν τῇ
 Αἰγύπτῳ διατριβὴν ἐνόμισεν εἶναι,
 ἀλλὰ ἀφωρμήθη, καὶ τάχει πολ-
 λῶ χρησάμενος ἐς τὴν Ἀρμενίαν
 ἀφίκετο. [2] ἐκπλαγεῖς οὖν ὁ
 βάρβαρος, καὶ πολὺ μᾶλλον τὴν
 ὁρμὴν ἢ τὸν στρατὸν αὐτοῦ κατα-
 δείσας, προσέτεμψεν αὐτῷ πρὶν
 πλησιάσαι πολλακίς προκηρυκεύο-
 μενος, εἴ πως τὸ παρὸν ἐφ' ὅτω-
 δὴ συνθιέμενος ἐκφύγοι. [3] προῖσ-
 χετο δὲ ἄλλα τε καὶ ἐν τοῖς
 μάλιστα ὅτι οὐ συνήρατο τῷ
 Πομπήϊῳ· καὶ ἠλπίζεν ὑπ᾿ ἄξιοι
 τε αὐτὸν ἐς σπονδὰς ἄτε, καὶ ἐς
 τὴν Ἰταλίαν τὴν τε Ἀφρικὴν
 ἐπειγόμενον, καὶ ἀπελθόντος αὐτοῦ
 ῥαδίως αὐτὸς πολεμήσειν. [4] ὑπο-
 πτεύσας οὖν τοῦτο ὁ Καῖσαρ
 τοὺς μὲν πρῶτους καὶ τοὺς δευ-
 τέρους πρέσβεις ἐφιλοφρονήσατο,
 ὅπως ὅτι μάλιστα ἀπροσδοκῆται
 οἱ τῆς τῆς εἰρήνης ἐλπίδι προσ-
 πέσει, τῶν δὲ τρίτων ἐλθόντων
 τὰ τε ἄλλα ἐπεκάλεσεν αὐτῷ καὶ
 ὅτι τὸν Πομπήϊον τὸν εὐεργέτην
 ἐγκατέλιπεν. [5] καὶ οὐκ ἀνεβά-
 λετο¹, ἀλλ' εὐθύς αὐθημερόν,
 ὥσπερ εἶχεν ἐκ τῆς δόου συνέ-
 μιξε, καὶ τινα χρόνον ὑπὸ τῆς
 ἵππου καὶ ὑπὸ τῶν ὀρηπανηφό-
 ρων ἐκταραχθεὶς ἔπειτα τοῖς
 ὀπλίταις ἐκράτησε. καὶ ἐκείνον
 μὲν ἐκφυγόντα ἐπὶ τὴν θάλασ-
 σαν, καὶ ἐς² τὸν Βόσπορον μετὰ
 τοῦτο ἐσβιαζόμενον, ὁ Ἄσανδρος
 εἰρξέ τε καὶ ἀπέκτεινε·

კვდილისა და დომიციუსის და-
 მარცხების შემდეგ კეისარი უხერ-
 ხულად და უსარგებლოდ თვლი-
 და თავის ყოფნას ეგვიპტეში,
 ამიტომ დაიძრა [იქიდან] და მე-
 ტად სწრაფად მივიდა არმენიაში.
 [2] უაღრესად შეშინებული ბარ-
 ბაროსი, უფრო მეტად დამფრ-
 თხალი მისი სისწრაფით, ვიდრე
 ჯარის [სიმრავლით], შეტაკებამ-
 დე რამდენიმეჯერ გზავნის შიკ-
 რიკებს [კეისართან], რადგან უნ-
 და აცდინოს მომავალი [შებრ-
 ძოლება] და დაუზავდეს მას ნე-
 ბისმიერ პირობებზე. [3] იგი აგო-
 ნებდა [კეისარს] როგორც სხვა.
 [დამსახურებებს], ასევე განსა-
 კუთრებით იმას, რომ არ მიემხ-
 რო პომპეუსს; მას იმედი ჰქონდა,
 რომ დაიყოლიებდა კეისარს დაზა-
 ვებზე, რადგან მას ეჩქარებოდა
 იტალიისა და აფრიკაში, ხოლო
 მისი წასვლის შემდეგ კვლავ ად-
 ვილად დაიწყებდა ომს. [4] კეი-
 სარმა განსკვრიტა მისი ზრახვე-
 ბი, კეთილგანწყობით მიიღო მი-
 სი პირველი და მეორე ელჩობა,
 რათა ზავზე დაემდებულ მტერს
 უფრო მოულოდნელად დასხმო-
 და თავს; მაგრამ, როდესაც მე-
 სამე ელჩობა მოვიდა, მან [ფარ-
 ნაკეს] მიმართ მრავალი საყვე-
 დური გამოსთქვა, უმთავრესად
 იმისთვის, რომ მან მიატოვა მისი
 მოამაგე პომპეუსი [5] და გადა-
 უღებლად, იმავე დღეს შეებრძო-
 ლა პირდაპირ გზიდან. გარკვე-

¹ *ανεβάλετο* — H. Steph., *ανεβάλλετο* — L.

² *ἐς* — Bk., *ἐπι* — L.

ული ხნით მისი [ჯარი] შეშფოთებულ იქნა ცხენოსნებითა და ცელებით შეიარაღებულებით, მაგრამ შემდეგ [მან] აჯობა მტერს ქვეითა ჯარით. ფარნაკე ზღვისაკენ გაიქცა, ხოლო შემდეგ უნდოდა ძალით გაეკათა გზა ბოსფორში, მაგრამ ასანდრემ შეაჩერა ის და მოკლა.

Κ ε φ α λ ή μ η'

თ ა ვ ი 48

[1] Καῖσαρ δὲ ἐπὶ τῆ νίκῃ, καίπερ οὐ πᾶνυ διαπρεπεῖ γενόμενῃ, πολὺ καὶ ὄσον ἐπ' οὐδεμιᾷ ἄλλῃ ἐφρόνησεν, ὅτι ἐν τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ καὶ ἐν τῇ αὐτῇ ἡρᾶ καὶ ἡλθὲ πρὸς τὸν πολέμιον καὶ εἶδεν αὐτὸν καὶ ἐνίκησε... [3] ...καὶ μετὰ τοῦτο τὴν χώραν ὄσῃν τῶν τε Ῥωμαίων καὶ τῶν ἐνόρκων σφίσιν ἀποτετημένους ὁ Φαρνάκης ἦν ἐκομίσαστο, καὶ αὐτὴν πᾶσαν ὡς ἐκάστοις τοῖς ἀπολέσασιν ἔδωκε, πλὴν μέρους τινὸς τῆς Ἀρμενίας, ὃ τῷ Ἀριοβαρζάνει ἐχαρίσαστο. [4] τοὺς τε Ἀμισσηνοὺς¹ ἐλευθερίᾳ ἡμεΐψαστο, καὶ τῷ Μιθριδάτῃ τῷ Περγαμηνῷ τετραρχίαν τε ἐν Γαλατίᾳ καὶ βασιλείας ὄνομα ἔδωκε, πρὸς τε τὸν Ἀσανδρον πολεμησάιν ἐπέτρεψεν, ὅπως καὶ τὸν Βόσπορον κρατήσας αὐτοῦ λάβῃ, ὅτι πονηρὸς ἐς τὸν φίλον ἐγένετο.

[1] კვისარი ამ გამარჯვებით, თუმცა ის არც ისე ბრწყინვალე იყო, უფრო მეტად ამაყობდა, ვიდრე სხვა რომელიმეთი, რადგან ერთსა და იმავე დღეს და იმავე საათს იგი მივიდა მტერთან, დაინახა იგი და დაამარცხა...¹⁶ [3] ...ამის შემდეგ მან კვლავ დაიმორჩილა ყველა ოლქი, რომელიც ფარნაკემ რომაელებს და მათ მოკავშირეებს წაართვა და ყველაფერი ძველ მფლობელებს დაუბრუნა, არმენიის ერთი ნაწილის გარდა, რომელიც არიობარზანეს აჩუქა. [4] მან ჯილდოდ თავისუფლება მიანიჭა ამისოელებს, მისცა მითრიდატე პერგამელს¹⁷ გალატიის ტეტრარქობა მეფის წოდებით და ნება დართო ებრძოლა ასანდრესთან, რათა მისი დამარცხების შემდეგ წაერთმია მისთვის ბოსფორი, იმის გამო, რომ მან მეგობარს უღალატა.

ΒΙΒΛΙΟΝ ΜΘ'

წიგნი XLIX

Κ ε φ α λ ή κ δ'

თ ა ვ ი 24

[1] Ἐν δὲ δῆ τῷ λοιπῷ χειμῶνι, τοῦ τε Γαλλίου καὶ τοῦ Νέρουα ἀρχόντων, Πούπλιος Κα-

[1] ზამთრის დასასრულს, გელისის და ნერვას კონსულოების დროს¹, გაილაშქრა პუბ-

¹ Ἀμισσηνοὺς — R. Steph., ἀμισίνους — L.

νίδιος¹ Κράσσοσ ἐπὶ Ἴβηρασ
 τοὺσ ταύτη στρατεύσασ μάχη τε
 τὸν βασιλέα αὐτῶν Φαρνάβαζον
 ἐνίκησε καὶ ἐσ συμμαχίαν προ-
 σηγάγετο, καὶ μετ' αὐτοῦ ἐσ τὴν
 Ἀλβανίδα τὴν ἁμορον ἐμβάλων,
 καὶ ἐκείνουσ τὸν τε βασιλέα
 αὐτῶν Ζόβηρα κρατήσασ, ὁμοίωσ
 αὐτοὺσ ἠκειώσατο.

BIBLION NH'

Κεφαλή κς'

[1] Ἐπὸ δὲ δὴ τοὺσ αὐτοὺσ χρο-
 νουσ ἔ Ἀρτάβανος δ Πάρθωσ τε-
 λευτήσαντοσ τοῦ Ἀρτάξου τὴν
 Ἀρμενίαν Ἀρσάκη τῆ ἑαυτοῦ
 υἱεὶ ἔδωκε, καὶ ἐπεσδὴ μηδεμία
 ἐπὶ τούτῳ τιμωρία παρὰ τοῦ Τι-
 βέρλου ἐγένετο, τῆσ τε Καππαδο-
 κίασ ἐπεῖρα καὶ ὑπερφηανώτερον
 καὶ τοῖσ Πάρθοισ ἐχρήτο. [2] ἀπο-
 στάντεσ οὖν τινεσ αὐτοῦ ἐπρεσ-
 βεύσαντο πρὸσ τὸν Τιβέριον, βα-
 σιλέα σφῖσιν ἐκ τῶν ὁμηρεῶν-
 τῶν αἰτῶντεσ· καὶ αὐτοῖσ τότε
 μὲν Φραάτην² τὸν τοῦ Φραάτου,
 τελευτήσαντοσ δὲ ἐκείνου κατὰ
 τὴν ὁδὸν Τιριδάτην³, ἐκ τοῦ
 βασιλικοῦ καὶ αὐτὸν γένουσ ὄντα,
 ἐπεμψε. [3] καὶ ὅπωσ γε⁴ ἄσ
 ῥᾶστα τὴν βασιλείαν παραλάβη,
 ἔγραψε Μιθριδάτῃ τῆ Ἴβηρι ἐσ

ლიუს კანიდიუს კრასუს-
 მა¹ აქაურ, (ე. ი. კავკასიელ. —
 ნ. ლ.) იბერების წინააღმდეგ,
 დაამარცხა ბრძოლაში მათი მეფე
 ფარნაბაზე², გაიხიდა იგი
 მოკავშირედ და შეიჭრა ალბა-
 ნიაში, დაამარცხა ისინი (ალბა-
 ნელები. — ნ. ლ.) და მათი მეფე
 ზობერე³ და მასაც მსგავსადვე
 მოექცა.)

წიგნი LVIII

თავი 26

[1] ამავ ხანებში პართელმა
 არტაბანემ¹ არტაქსეს²
 სიკვდილის შემდეგ მისცა არმე-
 ნია თავის ვაჟს არსაკეს³ და
 რადგან ამ საქციელის გამო ტი-
 ბერიუსისგან არ მიიღო სას-
 ჯელი⁴, სცადა დაეპყრო კაპადო-
 კია და თვით პართელებსაც უფ-
 რო მედიდურად ექცეოდა. [2] ამი-
 ტომ ზოგიერთი მათგანი განუდ-
 გა, გაუგზავნა ტიბერიუსს ელჩები
 და სთხოვდა მას მოეცა მათთვის
 მეფე მძევალთა წრიდან. [ტიბე-
 რიუსმა] გაუგზავნა მათ ჯერ
 ფრაატე — ფრაატეს ვაჟი⁵,
 ხოლო როცა ის გზაში გარდა-
 იცვალა — ტირიდატე, რომე-
 ლიც აგრეთვე სამეფო გვარიდან
 იყო⁶. [3] იმისთვის, რომ მას
 უფრო ადვილად დაეპყრო ძალა-

¹ Κανίδιος — Reim., კანიდίოს — LM.

² Φραάτην — Xyl., φραάτην — M.

³ Τιριδάτην — Dind., τειριδάτην — M.

⁴ γε — H. Stoph., τε — M.

τὴν Ἀρμενίαν ἐσραλεῖν, ἵνα ἰ
 Ἀρτάβανος τῷ νίεϊ βοηθῶν ἀπὲ
 τῆς οἰκείας ἀπάρη. καὶ ἔσχεν
 οὕτως, οὐ μέντοι καὶ ἐπὶ πολὺ
 ἰ Τριδιάτης ἐβασίλευσεν ὁ γὰρ
 Ἀρτάβανος Σικύθας προσλαβὼν
 οὐ χαλεπῶς αὐτὸν ἐξήλασε. [4] τὰ
 μὲν οὖν τῶν Πάρθων οὕτως ἔσχε,
 τὴν δ' Ἀρμενίαν ὁ Μιθριδάτης
 ἰ Μιθριδάτου μὲν τοῦ Ἰβήρου,
 ὡς ἔοικε, παῖς, Φαρασμένου¹ δὲ
 τοῦ μετ' αὐτὸν τῶν Ἰβήρων βασι-
 λεύσαντος ἀδελφός ἔλαβε.
 ἰβηრიელის ვაჟმა და ძმამ მისი (ი. ი. მითრიდატე ἰბერიელის. — ნ. ლ.)
 მომღვებნო მეფის თარასმანესი.]

უფლება, [ტიბერიუსმა] მისწერა
 მითრიდატე ἰბერიელს.
 შეჭრილიყო არმენიაში, რათა
 არტაბანეს, რომელიც შვილის
 დასახმარებლად წამოვიდოდა,
 მიეტოვებინა თავისი ქვეყანა.
 ასეც მოხდა, მაგრამ დიდხანს
 ვერ იმეფა ტირიდატემ: არტა-
 ბანემ სკვითები გამოიყვანა და
 აღვილად გააძევა იგი. ასეთი ცოლ
 საქმეები პართიაში; [4] ხოლო
 არმენია მიიღო მითრიდა-
 ტემ, როგორც ჩანს მითრიდატე
 ἰბერიელის. — ნ. ლ.)

BIBAIION Ε'

წიგნი I.X

Κεφαλή η'

თავი 8

[1] Καὶ μετὰ τοῦτο τῷ τε
 Ἀντιόχῳ τὴν Κομμαγηγὴν ἀπέ-
 θωκεν (ὁ γὰρ Γάιος, καίπερ
 αὐτός οἱ δούς αὐτήν, ἀφήρητο),
 καὶ τὸν Μιθριδάτην τὸν Ἰβήρα,
 ὃν ὁ Γάιος μεταπεψάμενος ἐδε-
 θέκει, οἴκαδε πρὸς ἀνάληψιν τῆς
 ἀρχῆς ἀπέπεμψεν.

[[1] ამის მერე გადასცა [კლავ-
 დიუსმა]¹ ანტიოქეს კომაგენე.
 (რომელიც გაიუსმა მას მისცა
 და მერე წაართვა)², ხოლო მით-
 რიდატე ἰბერიელი, რომელიც
 გაიუსმა [რომში] გამწოდხა და
 ბორკილებში ჩასვა, სამშობლოში
 გამოგზავნა ტახტის დასაკავებ-
 ლად³...]

BIBAIION ΕΒ'

წიგნი LXII

Κεφαλή ιθ'

თავი 19

[1] Πράσσουντι δὲ αὐτῷ ταῦτα
 ἀγγελία ἐξ Ἀρμενίας καὶ δάφνη
 ἐπὶ τῇ νίκῃ αὐτοῦς ἦλθεν. ὁ γὰρ
 τοι Κορβούλων² συστήσας τε τὰ

[1] ვიდრე [ნერონი] ამ საქ-
 მით ცოლაკავებული¹, მან მიიღო
 არმენიიდან ცნობა და თანაც
 დაუნის გვირგვინი იქ [მოპოვე-

¹ Φαρασμένου — R. Steph., φαρασμένου — M.

² Κορβούλων — R. Steph., κορβουλλων — V, κουρβούλλων — G.

στρατιωτικά ἐσκεδασμένα¹ και ἀποκήσας ἡμελημένα, τὸν τε Οὐολόγαισον τὸν βασιλέα τῶν Πάρθων και τὸν Τιριδάτην² τὸν τῆς Ἀρμενίας ἡγούμενον και ἀγγελθεῖς μόνον ἐξεφώρησεν...
მეზისი მმართველს ტირიდატის¹ შიშის ხარი დასცა მარტო. თავისი მიხლოვებით...

ბული] გამარჯვების აღსანიშნავად. კორბულონმა² გაფანტული ჯარი შეაგროვა, [ჩაატარა] უყურადღებოდ მიტოვებული [ნაწილებს] წრთენა და პართიის მეფეს ვოლოგეზესა³ და არსად დაანგრია ქალაქი.

[4] ...Οὗτος οὖν ὁ Κορβούλων³ ἀκονιτὶ τὰ Ἀρτάξατα λαβῶν τὴν πόλιν κατέσκαψε.

[4] ...კორბულონმა უომრად აიღო არტაქსატა⁵ და მთლიანად დაანგრია ქალაქი.

Κ ε φ α λ ῆ χ'

თ ა ვ ი 20

[1] Πράξας δὲ τοῦτο πρὸς τὰ Τυγράνοκερτα ἤλασε, πάσης μὲν τῆς τῶν ἐνδιδόντων σφᾶς χώρας φειδόμενος, πάντα δὲ τὰ τῶν ἀνθισταμένων πορθῶν, και ἔλαβε και ἐκείνα ἐθελούσια· ἄλλα τε ἐπραξε λαμπρὰ και ἐπίδοξα, ἐφ' οἷς και τὸν Οὐολόγαισον, καίτοι φοβερὸν ὄντα, ἐς διαλλαγὰς ἀρμοζούσας τῷ Ῥωμαίων ἀξιώματι ὑπηγάγετο. [2] Ὅτι ὁ Οὐολόγαισος⁴ ἀκούσας ἄς τὴν Ἀρμενίαν ὁ Νέρων ἄλλοις διένειμε και τὴν Ἀδιαβηνήν ὑπὸ τοῦ Τυγράνου πορθουμένην, αὐτὸς μὲν ἄς ἐς τὴν Συρίαν ἐπὶ τὸν Κορβούλωνα⁵ στρατεύσων ἡτοιμάζετο, τὸν δὲ τῶν Ἀδιαβηνῶν βασιλέα Μονόβαζον και Μοναίσην Πάρθον ἐς τὴν

1. ამ საქმის დაგვირგვინების შემდეგ, [კორბულონმა] გასწია ტიგრანაკერტასაკენ⁶; იგი ინდობდა იმ ადგილებს, რომლებიც უბრძოლველად ემორჩილებოდნენ, და ანადგურებდა ყველას, ვინც წინააღმდეგობას უწევდა. [ტიგრანოკერტა] ნებაყოფლობით დამორჩილდა. მან კიდევ მრავალი ბრწყინვალე და სახელოვანი საქმე მოიმოქმედა, მათ შორის განსაკუთრებით ის, რომ ვოლოგეზეს, თუმცა მას [რომაელების] შიში ჰქონდა, მიაღებინა რომაელთა ღირსების შესაფერისი პირობები. [2] როდესაც ვოლოგეზემ გაიგო, რომ ნერონმა არმენია სხვებს გადასცა და, აღიბენა⁷ ტიგრანის⁵

¹ ἐσκεδασμένα — Syll, ἐσκεδανυσμένα — VC.

² Τιριδάτην — Dind., τηριδάτην — VC.

³ Κορβούλων — R. Steph., κορβουλλων — V, კორბუსილლან — C (ქვევით ყველგან ასევე).

⁴ Οὐολόγαισος — Reim., βολόγαισος — MSS. (ქვევით ყველგან ასევე).

⁵ Κορβούλωνα — Urs., კორბუსილანა — MSS.

Ἀρμενίαν ἐπεμψεν. [3] οὗτοι δὲ τὸν Τιγράνην ἐς τὰ Τιγρανόκερα καθείρξαν. καὶ ἐπεὶ ἐν τῇ προσεδρείαᾳ οὐδὲν αὐτὸν ἐλύπου, ἀλλὰ καὶ ἐσάκεις προσμύξαιάν οἱ ἀπεκρούοντο καὶ ὑπ' ἐκείνου καὶ ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων τῶν συνόντων αὐτῷ, καὶ ὁ Κορβούλων ἀκριβῆς φρουρὰν τῆς Συρίας ἐποιήσατο, ἐγνασιμάχησε καὶ τὴν παρασκευὴν ἀφῆκε, [4] καὶ πέμψας πρὸς τὸν Κορβούλωνα ἀνοχῆς ἔτυχεν ἐπὶ τῷ πρὸς τε τὸν Νέρωνα ἀμύειν πρესβύσασθαι καὶ τὴν παλιορκίαν λῦσαι καὶ τοὺς στρατιώτας ἐκ τῆς Ἀρμενίας ἐξαγαγεῖν. Νέρων δὲ ἐκείνῳ μὲν οὐδὲ τότε οὐδὲ παχὺ οὐδὲ σαφὲς ἀπεκρίνατο, Λούκιον δὲ Καισένιον Παῖτον¹ ἐς τὴν Καππαδοκίαν, ὅπως μῆδὲν περὶ τὴν Ἀρμενίαν νεοχμωθῆ, ἀπέστειλεν.

შწყვეტი პასუხი არ გაუცია, მხოლოდ წარგზავნა ლუციუს კესციუს პეტუსი¹¹ კაპადოკიაში, რათა ზედამხედველობა გაეწია, რომ არმენიაში აჯანყება არ მომხდარიყო.

მიერ იყო განადგურებული, სამზადისს შეუდგა კორბულონის წინააღმდეგ ბრძოლისათვის სირიაში და არმენიაში კი გაგზავნა აღიანების მეფე მონობაზე⁹ და პართელი მონესე¹⁰. [3] მათ მოიძწყვდიეს ტიგრანი ტიგრანაკერტაში. მაგრამ ვიდრე ისინი იმაში დარწმუნდებოდნენ, რომ მათი ალყა ვერაფერს აკლებს ქალაქს, ისინი უკვე უკუგდებულ იქნენ, როგორც ადგილობრივი ჯარის, ისე რომაელების მიერ და სანამ კორბულონი სირიას იცავდა, ვოლოგეზემ შელახა თავისი სიამაყე და გაიქცა. [4] შემდეგ იგი დაუკავშირდა კორბულონს და მიიღო ზავი იმ პირობით, რომ ნერონს კვლავ ელჩებს გაუგზავნიდა, ალყას მოხსნიდა და არმენიიდან ჯარებს გაიყვანდა. ნერონს დროულად და გადა-

Κεφαλή κα'

თ ა ვ ი 21

[1] Ὅτι ὁ Οὐολόγαισος τοῖς Τιγρανόκερτοῖς προσέμψε, καὶ τὸν Παῖτον ἐπιβοηθήσαντά σφισιν ἀπέσωσατο, φεύγοντα δὲ αὐτὸν ἐπιδιώξας τὴν τε ἐπὶ τοῦ Ταύρου καταλειφθεῖσαν ὑπ' αὐτοῦ φρουρὰν ἐξέκοψε, καὶ ἐκείνον ἐς Πάνθειαν πρὸς τῷ Ἀρσανίᾳ ποταμῷ

[1] ვოლოგეზემ იერიში მიიტანა ტიგრანაკერტაზე და უკუაგდო მის დასახმარებლად [მოსული] პეტუსი. როდესაც ეს უკანასკნელი გაიქცა, ვოლოგეზე დაედევნა მას, გაანადგურა მის მიერ ტავროსთან¹² დატოვებული დამცველი რაზმი და მოიძწყვდია

¹ δὲ Καισένιον Παῖτον — Rcim., δὲ σένιον παῖτον — A, δέσμιον πι... B, δὲ σένιον παῖδα ἰδν — M.

οὐσαν κατέκλεισε. [2] καὶ ἀπα-
 νέστη μηδὲν περάνας (οὔτε γὰρ
 πελάσαι πῃ τῷ ἐρύματι ἄτε χωρὶς
 ὀπλιτῶν ὄν ἐδύνατο, οὔτε τῆς
 τροφῆς, ἀλλως τε καὶ πλήθει
 πολλῶ ἀνευ παρασκευῆς σιτίων
 ἀφιγμένος, εὐπόρει), εἰ μὴ ὁ Παί-
 τος τὴν τε τοξείαν αὐτοῦ καὶ ἐς
 αὐτὸ τὸ στρατόπεδον ἀφικνουμέ-
 νην καὶ τὴν ἵππον πανταχοῦ
 φαινομένην θείσας λόγους τε ὑπὲρ
 σπονδῶν αὐτῷ ἐπεμψε καὶ ἠμο-
 λόγησε, καὶ ἠμοσεν αὐτὸς τε
 τὴν Ἀρμενίαν ἄπασαν ἐκλείψειν
 καὶ τὸν Νέρωνα τῷ Τιριδάτῃ
 αὐτὴν δώσειν. [3] ἀγαπήσας γὰρ
 ἐπὶ τούτοις ὁ Πάρθος ὡς καὶ
 τὴν χώραν ἀπονητὶ ληψόμενος
 καὶ εὐεργεσίαν ἐς τοὺς Ῥωμαίους
 μεγάλην καταθησόμενος. καὶ ἅμα
 καὶ τὸν Κορβούλωνα, ὃ ὁ Παῖτος
 πρὶν περιστοιχισθῆναι μετεπέμπε-
 το, πλησιάζειν ψυθόμενος, ἀφῆ-
 κεν αὐτούς, [4] προδοιολογησά-
 μενος ἵνα τὸν ποταμὸν αὐτῷ
 Ἀρσανίαν ζεύξασιν, οὐχ ὅτι γε-
 φύρας ἐδεῖτο (πεζῇ γὰρ αὐτὸν
 διεληλύθει), ἀλλ' ἵνα ἐνδείξῃται
 σφισιν ὅτι κρείττων αὐτῶν ἦν.
 ἀμέλει οὐδὲ τότε διὰ τοῦ ζεύγμα-
 τος ἀνεχώρησε, ἀλλ' αὐτὸς μὲν
 ἐπ' ἐλέφαντος, οἱ δὲ ἄλλοι ὡσπερ
 καὶ πρότερον.

იგი რანდეთაში მდინარე არ-
 სანიასთან¹². [2] შემდეგ [ვო-
 ლოგებზე] აპირებდა წასულიყო
 იქიდან საქმის დაუბოლოვებლად
 (მას არც სიმაგრესთან რამენაი-
 რად მისვლა შეეძლო, რადგან
 არ ჰყავდა მძიმედ შეიარაღებული
 მეომრები, არც სურსათი ჰქონ-
 და, რადგან მოვიდა მრავალრი-
 ცხოვანი [ჯარიმთ], რომელსაც
 არ ჰქონდა მომარაგებული საკ-
 მათ ხორაგი); მაგრამ პეტრუსს
 მისი მოიხრებებისა ეშინოდა, რად-
 გან ისინი თავს ესხმოდნენ მის
 ზანაკს, ისევე, როგორც მისი
 ცხენოსნებისა, რომლებიც ყოვე-
 ლი მხრიდან [მოულოდნელად]
 ჩნდებოდნენ. ამიტომ მან (ე. ი.
 პეტრუსმა.— 5. ლ.) შესთავაზა ზავი
 ყოველგვარ პირობებზე და შეჰ-
 ფიცა, რომ დასტოვებდა არმე-
 ნიას, ხოლო ნერონი მას (ე. ი.
 არმენიას.— 5. ლ.) ტირიდატეს
 მისცემდა. [3] ამით პართელი
 კმაყოფილი დარჩა, რადგან იმ
 ქვეყანასაც აღვილად იკავებდა
 და რომაელებსაც ავალდებულებ-
 და თავისი დიდი სიკეთით. ამავე
 დროს [ვოლოგებზე] გაიგო კორ-
 ბულონის მოახლოვება, რომელ-
 საც უხმობდა დასახმარებლად
 პეტრუსი, სანამ ალყას შემოარტ-
 ყამდნენ, მოხსნა ალყა, [4] მაგ-
 რამ წინასწარ დაითანხმა ისინი (ე. ი. რომაელები.— 5. ლ.) მდი-
 ნარე არსანიასზე ხილი აეგოთ. ეს ხილი სრულიად არ სჭირდებოდა
 (რადგან გზა ფეხით გაიარა), მაგრამ ამით უნდოდა ეჩვენებინა,
 რომ იგი მათზე ძლიერი არის. ყოველ შემთხვევაში, მას ხილით არ
 დაუხვევია უკან; მან მთელი გზა სპილოთი გაიარა, ასევე დანარჩე-
 ნებმაც.

[1] Ἄρτι τε ἡ ἐμολογία ἐγε-
γόνει, καὶ ὁ Κορβούλων ἀμηχάνῳ
τάχει πρὸς τὸν Εὐφράτην ἐλθῶν
ἐνταυθ' ὑπέμεινεν. ὅτε δ' οὖν
συνεγένοντο¹ ἀλλήλοις, πλείστον
ἂν τις τὸ διαφωρον τῶν στρατο-
πέδων καὶ τῶν στρατηγῶν. τῶν
μὲν χαιρόντων τε καὶ λαμπруνο-
μένων ἐπὶ τῇ σπουδῇ, τῶν δὲ
λυπουμένων τε καὶ αἰσχυνομένων
ἐπὶ τῇ συνθήκῃ, κατενόησεν.

[2] ὁ δὲ Οὐολόγαισος Μοναΐσην
πρὸς Κορβούλωνα πέμφας ἤξλω-
σεν αὐτὸν τὸ ἔρυμα τὸ ἐν τῇ
Μεσοποταμίᾳ ἐκλιπεῖν· καὶ δι-
λέχθησαν ἐκείνοι πολλὰ ἀλλήλοις
ἐν αὐτῇ τῇ τοῦ Εὐφράτου γεφύ-
ρα, τὸ μέσον αὐτῆς λύσαντες.

[3] ὑποσχομένου δὲ τοῦ Κορβού-
λωνος ἀπαλλαγῆσεσθαι ἐκ τῆς
χώρας, ἂν καὶ ὁ Πάρθος τὴν
Ἀρμενίαν ἐκλείπη, ἐκάτερον ἐγέ-
νετο, μέχρι οὗ ὁ Νέρων τὰ πραχ-
θέντα πυθόμενος, καὶ τοῖς πρέσ-
βεσι τοῦ Οὐολογαίσου, οὗς αὐτὸς
ἐπεμψε, χρηματίσας, τούτοις² μὲν
ἀπεκρίνατο τὴν Ἀρμενίαν δώ-
σειν³ τῷ Ἰριδάτῃ, ἂν ἐς τὴν
Ῥώμην ἀνέλθῃ, [4] τὸν δὲ ὀῆ
Παῖτον τῆς ἀρχῆς παύσας, τοὺς
τε στρατιώτας τοὺς σὺν αὐτῷ
γενομένους ἄλλοσέ ποι πέμφας,
τὸν Κορβούλωνα αὐτὸς τῷ κατ'

[1] ამგვარად იქნა მიღებულ-
შეთანხმება, როდესაც კორბუ-
ლონი უდიდესი სისწრაფით მი-
ვიდა ეფრატის ნაპირას, სადაც
იგი დაელოდა უკან დახეულ ძა-
ლებს. როდესაც ეს ორი [ჯარი] |
ერთმანეთს შეხვდა, აშკარა გახ-
და განსხვავება ჯარისკაცებსა და
სარდლებს შორისაც, რასაც ყვე-
ლა ამჩნევდა. პირველი მხი-
არულობდნენ და ზემოდნენ თა-
ვისი სისწრაფის გამო, ხოლო
მეორენი კი წუხდნენ და შერცხ-
ვენილნი იყვნენ დადებული ხელ-
შეკრულების გამო. [2] ვოლო-
გეზემ მონესე გაუგზავნა კორბუ-
ლონს მოთხოვნით დაეტოვებინა
მესომოტამიაში [მდებარე] სიმაგ-
რე. მათ ქმონდათ ხანგრძლივი
მოლაპარაკება სწორედ ეფრატის
ხიდზე, მას მერე რაც მისი
შუა ნაწილი დაშალეს. [3] კორ-
ბულონი დათანხმდა წასულიყო
ამ ქვეყნიდან, თუ პართელები
დასტოვებდნენ არმენიას. ორივე
[პირობა] შესრულდა, სანამ ნე-
რონი შეიტყობდა მომხდარი [ამ-
ბების] შესახებ და ვოლოგეზე
სხვა ელჩებს გაუგზავნიდა მოსა-
ლაპარაკებლად. მისი (ნერონის. —
ნ. ლ.) პასუხი ასეთი იყო: არმე-
ნიას მისცემდა ტიროდატეს, თუ
ის რომში ეახლებოდა. [4] პე-

¹ συνεγένοντο — Reim., συνείγνυτο — V, συνείγνοντο — B, συνέγοντο — M.

² τούτοις — Urs., τούτους — MSS.

³ δώσειν — შევსებულია — Urs.

αιτιῶν¹ πολέμου προσέταξεν. ἐβου-
λεύσατο μὲν γὰρ αὐτὸς συστρα-
τεῦσαι²; ἐπεὶ δὲ υἱὸν ἔπεισεν,
οὐκ ἐτόλμησεν ἐξορμῆσαι, ἀλλὰ
κατὰ τὴν χῶρην ἔμεινεν.

თვითონაც უნდოდა მონაწილეობა მიეღო ამ ლაშქრობაში, მაგრამ მსხვერპლის შეწირვის დროს წაიქცა, ისე რომ ველარ გაბედა გამგზავრება და შინ დარჩა.

Κ ε φ α λ ή κ γ'

თ ა ვ ი 23

[1] Ὅτι ὁ Κορβούλων ἐν μὲν
τῷ φανερωῦ τὸν πρὸς Οὐολόγαι-
σον πόλεμον παρεσκευάζετο, καὶ
πέμψας ἑκατοντάρχην ἐκέλευσεν
αὐτὸν ἀπαλλαγῆναι τῆς χῶρας,
ἰδίᾳ δὲ συνεβούλευέν αἱ τὸν ἀδελ-
φὸν ἐς τὴν Ῥώμην πέμψαι, καὶ
ἔπεισεν, ἐπειδὴ κρείττων αὐτοῦ
τῇ δυνάμει ἐδόκει εἶναι. [2] συ-
νηθῆνον οὖν ἐν αὐτῇ τῇ Ῥανδείᾳ
ὁ τε Κορβούλων καὶ ὁ Τιριδά-
της· τοῦτο γὰρ τὸ χωρίον ἀμφο-
τέροις ἦρесе, τῷ μὲν ὅτι ἀπολα-
βόντες ἐς αὐτὸ τοὺς Ῥωμαίους
ὑποσπόνδους ἀφήκαν, πρὸς ἔνδει-
ξιν ὧν εὐηργέτηντο, τῷ δὲ ὅτι
τὴν δύσκειαν τὴν ἐν αὐτῷ πρό-
τερον συμβάσαν σφισιν ἀποτρίψ-
εσθαι ἔμελλον. [3] οὐδὲ γὰρ
ἀπλῶς λόγους τινὰς ἐποίησαντο,
ἀλλὰ καὶ βῆμα ὑψηλὸν ἠγέρθη
καὶ ἐπ' αὐτοῦ εἰκόνες τοῦ Νέρω-
νος ἐστάθησαν, ὁ τε Ἱεριδάτης
πολλῶν μὲν Ἀρμενίων πολλῶν
δὲ Πάρθων καὶ Ῥωμαίων παρόν-

[1] კორბულონი ამგვარად
აშკარად ემზადებოდა ვოლოგე-
ზეს წინააღმდეგ ომისათვის და
გაუგზავნა მას ცენტურიონი მო-
თხოვნით დაეტოვებინა ეს ქვე-
ყანა, მაგრამ საიდუმლოდ ურჩევ-
და [მეთეს] გაეგზავნა რომში თა-
ვისი ძმა. ამას ურჩევდა დროის
მოგებისათვის, რომ ძალები შე-
მომატებოდა. [2] კორბულონი და
ტირიდატე შეხვდნენ ერთმანეთს
რანდესთან. ეს ისეთი ადგილი
იყო, რომელიც ორივეს აკმაყოფი-
ლებდა; მეთეს იმიტომ, რომ
მისმა ჯარებმა აქ დაამარცხეს
რომაელები და მათ დამორჩილე-
ბას მიაღწიეს, ეს-კი მათ თვალ-
საჩინო უპირატესობას აძლევ-
და, — კორბულონი კი აქ ელოდა
[დამხმარე] ძალებს, რომ შერ-
ცხვენის ლაქა ჩამოერეცხა [რო-
მაელებისთვის]. თათბირო მარტო
ლაპარაკით არ დამთავრებულა;
[3] აგებულ იქნა მომაღლო ბაქა-
ნი, რომელზედაც დადგეს ნერო-

¹ αὐτῶν — Urs., αὐτῆν — MSS.

² συστρατεῦσαι — Urs., ἐν στρατεῦσαι — MSS.

των προσήλυτέ τε αὐταῖς καὶ
προσεκύνησεν, θύσας τε καὶ ἐπευ-
φημήσας τὸ διάδημα ἀπὸ τε
τῆς κεφαλῆς ἀφείλε καὶ παρέθη-
κην αὐταῖς· [4] καὶ ὁ Μονόβαϊος
καὶ ὁ Οὐλοβγαίος πρὸς τὸν Κορ-
βούλωνα ἤλθον καὶ ὁμήρους αὐτῶ
ἔδωκαν. καὶ ἐπὶ τούτοις ὁ Νέρων
αὐτοκράτωρ τε πολλὰ καὶ ἐπεκλή-
θη, καὶ τὰ ἐπιγίγια ἐπεμψε πρὸς
τὸ νεομισμένον...
თან და მძევლები მიუყვანეს. ამის
გამო ნერონს ესალმებოდნენ
როგორც იმპერატორს და მან ჩვეულები-
სამებრ საგამარჯვებო ზეი-
მიც გადაიხადა ¹⁴...

ნის ქანდაკება და მრავალი არმე-
ნიელის, პართელისა და რომაე-
ლის თანდასწრებით, ტირიდატე
მიუახლოვდა და თაყვანი სცა
მას. მსხვერპლშეწირვისა და სა-
ხოტბო სახელებით მისი (ნერო-
ნის. — 6. ლ.) მოხსენიების შემ-
დეგ, [ტირიდატემ] მოიხადა თა-
ვიდან დიადემა და [ბაქანზე]
დასდო. [4] მონობაზე და ეო-
ლოგებზე მივიდნენ კორბულონ-

BIBAION EΓ'

წიგნი LXIII

Κεφαλή η'

თავი 8

[1] Νέρων δὲ ἐπὶ μὲν ἐλείνον
οὐκ ἔπλευσε, καίπερ ὄργην αὐτῶ
ἔχων, οὐ μὴν οὐδὲ ἐπὶ τοὺς
Διθίοπας ἢ τὰς πύλας τὰς Κασ-
πίας, ὥσπερ ἐγενόει ¹. τὰ τε γὰρ
ἄλλα καὶ κατασκόπους ἐκατέρωσε
ἐπεμψεν, ἀλλὰ ταῦτα μὲν καὶ
χρόνου καὶ πόνου ὄρων δεό-
μενα ἤλπιζεν αὐτόματά οἱ προσ-
χωρήσειν...

[1] მაგრამ ნერონი არ წავი-
და [ეოლოგებს] წინააღმდეგ,
თუმცა მტრობა ჰქონდა მასთან,
არც ეთიოპიისაკენ და არც კას-
პიის კარიბაკენ, როგორც
ეს განზრახული ჰქონდა; მაგრამ
გაზავნა მხვერავები ორივე აღ-
გილას, რადგან ხედავდა, რომ
ამისათვის (ე. ი. სალაშქროდ. —
6. ლ.) საჭიროა დროც და ძალაც,

და იმედი ჰქონდა, რომ ყველას თავისთავად დაიმორჩილებდა ¹...

BIBAION EΗ'

წიგნი LXVIII

Κεσαλή ιθ'

თავი 19

[1] ...γράφας δὲ δὴ τὰ πρῶ-
τα τῶ Τραϊανῶ ὡς βασιλεύς,
ἐπειδὴ μὴδὲν ἀντεγράφη, ἐπέσ-

[1] ...მისწერა [პართომა-
სიონისმა] ¹ პირველად ტრა-
იანეს როგორც მეფემ, ხოლო

¹ ἐγενόει — VC, ἐνόει — cod. Peir.

τειλέ¹ τε αὐτῷ τὸ ὄνομα τοῦτο περικόψας, καὶ ἤτησε Μάρκον Ἰούνιον τὸν τῆς Καππαδοκίας ἄρχοντα πεμφθῆναι οἱ ὡς καὶ δι' αὐτοῦ τι αἰτησόμενος. [2] ὁ οὖν Τραϊανὸς ἐκείνῳ μὲν τὸν τοῦ Ἰουνίου σὶδὸν ἐπεμφεν, αὐτὸς δὲ μέχρις Ἀρσαμοσάτων² προχωρήσας³ καὶ ἀμαχεὶ αὐτὰ παραλαβὼν ἐς τὰ Σάταλα⁴ ἦλθε, καὶ Ἀγχιάλον τὸν Ἠνιόχων τε καὶ Μαχελόνων βασιλέα δῶροις ἡμίψατο...
 3³ და ანქიალე—ჰენიოხე ბისა და მახელონების შეფე⁴ საჩუქრებით დააჯილდოვა⁵...

რადგანაც [მან] არაფერი უპასუხა, მისწერა ხელმეორედ ამ სახელწოდების (ე. ო. მეფის ტიტულის — ნ. ლ.) გარეშე და სთხოვა კაპადოკიის მმართველს მარკუს იუნიუსს გამოგზავნილი ყოფილიყვნენ მასთან ისინი, რაიმეში ბრალდადებულნი (?). [2] და მართლაც ტრაიანემ გაუგზავნა მას იუნიუსის ვაჟი, თვითონ კი მივიდა არსამოსატამდე³ და [მისი] უბრძოლველად აღების შემდეგ, მივიდა სატალა-
 რადგანაც [მან] არაფერი უპასუხა, მისწერა ხელმეორედ ამ სახელწოდების (ე. ო. მეფის ტიტულის — ნ. ლ.) გარეშე და სთხოვა კაპადოკიის მმართველს მარკუს იუნიუსს გამოგზავნილი ყოფილიყვნენ მასთან ისინი, რაიმეში ბრალდადებულნი (?). [2] და მართლაც ტრაიანემ გაუგზავნა მას იუნიუსის ვაჟი, თვითონ კი მივიდა არსამოსატამდე³ და [მისი] უბრძოლველად აღების შემდეგ, მივიდა სატალა-

BIBLION ΕΒ'

წიგნი LXIX

Κεφαλή ιε'

თავი 15

[1] Ὁ μὲν οὖν τῶν Ἰουδαίων πόλεμος ἐς τοῦτο ἐτελεύτησεν, ἕτερος δὲ ἐξ Ἀλανῶν (εἰσὶ δὲ Μασσαγέται) ἐκινήθη ὑπὸ Φαρασμάνου, καὶ τὴν μὲν Ἀλβανίδα¹ καὶ τὴν Μηδίαν ἰσχυρῶς ἐλύπησε, τῆς δ' Ἀρμενίας τῆς τε Καππαδοκίας ἀψάμενος, ἔπειτα τῶν Ἀλανῶν τὰ μὲν δῶροις ὑπὸ τοῦ Οὐολογαίου πεισθέντων, τὰ δὲ καὶ Φλάουιον Ἀρριανὸν τὸν τῆς Καππαδοκίας ἄρχοντα φοβηθέντων, ἐπαύσατο² [2] ὅτι πρᾶξουσας πεμφθέντας παρὰ τοῦ Οὐολο-

[1] ამასობაში იუდეველთა ომი¹ დამთავრდა, ხოლო მეორე [ომი] ალანების [ქვეყნიდან]², (რომლებიც მასაგეტები არიან) ატეხილ იქნა ფარასმანეს³ მიერ. [ომმა] ძალზე შეაწუხა ალბანია და მიდია, შეეხო აგრეთვე არმენიასა და კაპადოკიას, ხოლო მას შემდეგ, რაც ალანებმა ერთი მხრით ვოლოგეზეს⁴ საჩუქრებით იქნენ მოსცილულნი და მეორე მხრით კი კაპადოკიის მმართველის ფლავიუს არიანეს⁵ მიერ შეშინებულნი, ომა-

¹ ἐπέστειλέ — H. Steph., ἀπέστειλέ — ABM.

² μέχρις Ἀρσαμοσάτων — v. Gutsh., μέχρι σαμωσάτου — ABM.

³ προχωρήσας — Leuncl., προσχωρήσας — ABM.

⁴ Σάταλα — VC, σάτα — AMB.

⁵ ἐπαύσατο — Zon., ἐπαύσαντο — VCU^R.

γαίσου¹ και παρὰ τῶν Ἰαζύγων, ἐκείνου μὲν κατηγοροῦντες τινὰ Φαρασιάνου, τούτων δὲ τὴν εἰρήνην πιστουμένων, ἐς τὸ βουλευτήριον ἐσήγαγε, και παρ' αὐτοῦ τὰς ἀποκρίσεις ποιήσασθαι: ἐπιτραπείς συνέγραψέ τε αὐτὰς και ἀνέγνω σφίσι.

შეწყდა. [2] როდესაც ვოლოგეზემ და იაზიგებმა ელჩები გამოგზავნეს, პირველი რალაცაში ადამაშაულეებდა ფარასმანეს, ხოლო მეორენი ზავს მოითხოვდნენ; მან (ადრიანემ. — ნ. ლ.) ელჩები სენატში შეიყვანა და მისთვის (ე. ი. ფარასმანესთვის. — ნ. ლ.) პასუხვებდა და ელჩებს წაუკითხა⁶.

BIBAIION O'

წიგნი LXX

Κ ε φ α λ ή β'

თ ა ვ ი 2

[3] ... Ὅτι Φαρασιάνη τῷ Ἰβηρι ἐς τὴν Ῥώμην μετὰ τῆς γυναικὸς ἐλθόντι τὴν τε ἀρχὴν ἐπηύξησε και θῦσαι ἐν τῷ Καπιτωλίῳ ἐφήκεν, ἀνδριάντα τε ἐπὶ Ἰππου ἐν τῷ Ἐγυεῖῳ ἔστησε, και γυμνασίαν αὐτοῦ τε και τοῦ υἱοῦ τῶν τε ἄλλων πρώτων Ἰβήρων ἐν ὄπλοις εἶδεν.

[3] ... როცა ფარასმანე იბერიელი შეუღლესთან ერთად რომში ჩავიდა, [ანტონინე პიუსმა] გაუდიდა მას სამფლობელო, ნება დართო კაპიტოლიუმში მსხვერპლი შეეწირა, მისი ცხენოსანი ქანდაკება ენიალიონზე¹ დაადგმევინა და უყურებდა [ფარასმანეს], მისი ვაჟის და სხვა წარჩინებულ იბერთა სამხედრო ვარჯიშობას².]

BIBAIION OA'

წიგნი LXXI

Κ ε φ α λ ή ιδ'

თ ა ვ ი 14

[2] ... και Ἱριδάτην σατραπην τὰ τε ἐν τῇ Ἀρμενίᾳ ταράξαντα και τὸν τῶν Ἡνιόχων βασιλέα ἀποσφάξαντα, τῷ τε Οὐήρῳ ἐπιτιμῶντί οἱ περὶ τούτων τὸ ξίφος ἐπανατεινόμενον³, μὴ κτείνას ἀλλ' ἐς Βρετανίαν πέμψας. ἄλφροδობდა, [მარკუსმა]³ სიკვდილით კი არ დასაჯა, არამედ მხოლოდ ბრიტანეთში გადაასახლა³.

[2] ... სატრაპი ტირიდატე, რომელმაც აჯანყება მოახდინა არმენიაში და მოკლა ჰენიონები ს მეფე და რომელმაც ხმალი აღმართა ვერუსის¹ წინააღმდეგ, როდესაც უკანასკნელი ამ საქმეების გამო საყველოდ ბრიტანეთში გადაასახლა³.

¹ Ὁσολογαίου — Reim., βολογαίου — MSS.

† ἐπανατεινόμενον — Bk., ἐπανατεινόμενον — cod. Peir.

კომენტარები

წიგნი XXXVI

1. ე. ი. ძვ. წ. 69 წელს.

2. ლუციუს ლიციინუს ლუკულუსი — ძვ. წ. 74 წლის კონსული მარკუს ავრელიუს კოტასთან ერთად. მონაწილეობდა ჯერ კიდევ პირველ ომში მითრიდატესთან (89—84 წწ.), როგორც სულას მხედართმთავარი. ძვ. წ. 74 წ. მას და ავრელიუს კოტას რომის სენატმა დაავალა მითრიდატესთან მესამე ომის წარმოება. ომის დასაწყისი რომაელებისათვის არახელსაყრელად წარიმართა; კოტამ მარცხი განიცადა, მაგრამ ლუკულუსმა მალე შეძლო მდგომარეობის გამოსწორება.

3. მითრიდატე VI ევპატორი (120—63 წწ.) — შავი ზღვის სამხრეთ სანაპიროზე მდებარე ე. წ. პონტოს სამეფოს ხელისუფალი. მას თავისი მამისაგან — მითრიდატე V ევერგეტისაგან შედარებით მცირე სამეფო დარჩა მემკვიდრეობით, მაგრამ მოკლე ხანში მან დიდად გააფართოვა თავისი სამფლობელო: შემოერთებულ იქნა „კოლხების მეომარი ხალხი“ (Appian., Mithr., 15), მცირე არმენია (Strabo, XXI, 3, 28; Eutrop., V, 5; Appian., Mithr., 17) და შემდეგ შავი ზღვის ჩრდილო სანაპიროზე, ყირიმში მდებარე ბოსფორის სამეფო¹. მითრიდატე VI-ის აგრესიული ზრახვები მცირე აზიაში რომის ინტერესებს შეეჯახა, რისი შედეგიც იყო სამი ომი პონტოსა და რომს შორის. პირველი ომი (89—84 წწ.) რომაელთა გამარჯვებით დამთავრდა, მეორე ომს (83—82 წწ.) მცირე მნიშვნელობა ჰქონდა და მალე კონფლიქტი ამოწურულ იქნა, ხოლო მესამე ომი 74 წ. დაიწყო და მისი მსვლელობა არის

¹ С. А. Жебелев, Последний Персид и скифское восстание на Боспоре, „Северное Причерноморье“, М.—Л., 1953, გვ. 82—115.

სწორედ აღწერილი დიონ კასიოსის ნაშრომის XXXVI და XXXVII წიგნებში¹.

4. ტიგრან არმენიელი — დიდი არმენიის მეფე ტიგრან მეორე (95—55 წწ.). მის დროს დიდი არმენია მოიცავდა საკმაოდ ვრცელ ტერიტორიას, რომელშიაც გარდა საკუთრივ სომხური ოლქებისა შედიოდა აგრეთვე რიგი სხვა ქვეყნებისა. ტიგრან II მიერ დამორჩილებულ იქნა მესოპოტამიის დიდი ნაწილი, სირია, ფინიკია და კილიკიის დაბლობი ნაწილი, ისე რომ არმენიის სახელმწიფო ამ დროს გადაჭიმული იყო კასპიის ზღვის სანაპიროებიდან მდ. იორდანამდე და ხმელთაშუა ზღვამდე². ძვ. წ. 95 წ. ტიგრან II და მითრიდატე ევპატორმა ხელშეკრულება დადეს და წინა აზიაში გაელენის სფეროები გაინაწილეს. ეს კავშირი, რომელსაც მეცნიერთა ნაწილი მხოლოდ პონტოს მიერ კაპადოკიის (მცირე აზიის ცენტრალურ ნაწილში, მდ. პალისის აუზში მდებარე სამეფო, რომელშიაც საკმაოდ ძლიერი იყო რომის გავლენა) დაპყრობის სურვილითა და არმენია-პართიის ომში უკანასკნელისათვის ზურგის გამაგრების აუცილებლობით ხსნის³, სინამდვილეში უდავოდ, პირველ რიგში რომის საწინააღმდეგოდ იყო მიმართული⁴.

5. ტიგრანაკერტა — არმენიის ქალაქი, დაარსებული ტიგრან II მიერ ძვ. წ. 77 წ. მდ. ტიგროსის ზემო დინების ჩრდილოეთით, მისი მარცხენა შენაკადის ფარკინ-სუს ნაპირას, თანამედროვე ქალაქ ფარკინის ადგილზე⁵. მითრიდატე VI დამარცხების და პონტოს ფარგლებიდან მისი განდევნის შემდეგ, ძვ. წ. 69 წ. ლუციუს ლუკულუსი შეიჭრა არმენიაში, სადაც მითრიდატემ თავი შეათარა, დაამარცხა არმენიის ჯარი და მიაღებ ქ. ტიგრანაკერტას⁶.

¹ მითრიდატე VI-ის შესახებ იხ. Th. Reinach. Mithridates Eupator König von Pontos, Leipzig, 1895; Ed. Meyer, Geschichte des Königreichs Pontos, Leipzig, 1879; Т. Моммзен, История Рима, т. II, М., 1937, გვ. 248—285; т. III, М., 1941, გვ. 45—66; 99—133; ლ. სანიკიძე, პონტოს სამეფო, თბილისი, 1956; გ. გოხალიშვილი, მითრიდატე პონტოელი, თბილისი, 1962.

² История армянского народа, Ереван, 1951, გვ. 36—37.

³ Я. А. Манандян, Тигран второй и Рим, Ереван, 1943, გვ. 29—30.

⁴ О. И. Севастьянова, Новый труд по древней истории Армении, ВДИ, 1946, № 2, გვ. 115.

⁵ С. F. Lehmann-Haupt, Armenien einst und jetzt. I Bd., Berlin, 1910, გვ. 381—429. А. Я. Манандян, О торговле и городах Армении, Ереван, 1954, გვ. 76—79.

⁶ ლუკულუსის მიერ მითრიდატეს დამარცხებისა, არმენიაში შემოჭრისა და ტიგრანაკერტამდე მოსვლის შესახებ იხ. Т. Моммзен, История Рима, т. III,

6. ეს ცნობა იმ მხრივ არის საყურადღებო, რომ მოწმობს არმენიელთა მიერ უკვე რაღაც ცეცხლოვანი სითხის, როგორც ჩანს, ნავთის გამოყენებას, რომელსაც ისინი სპეციალური სატყორცნი ხელსაწყოთი ისროდნენ.

7. ქალაქ ტიგრანაკერტასთან ლუკულუსსა და ტიგრან II შორის მოხდა გენერალური ბრძოლა, რომელშიაც ტიგრანის არმია სასტიკად იქნა დამარცხებული (Appian., Mithr., 85; Plut., Lucull., 27—28)¹. ამ მარცხის შემდეგ სასოწარკვეთილებაში ჩავარდნილმა ტიგრან II ქვეყნის დაცვისა და რომაელებთან ბრძოლის ხელმძღვანელობა მითრიდატე VI გადასცა.

8. არსაკე — პართიის მეფე არშაკ XII, ანუ ფრაატ III, მეფობს პართიაში ძვ. წ. 70—58 წლებში.

9. მიუხედავად ლუკულუსის გამარჯვებისა, რომში მის წინააღმდეგ უკმაყოფილება იზრდებოდა. რომის ფინანსიური წრეები უკმაყოფილონი იყვნენ იმ ღონისძიებებით, რომლებიც ლუკულუსმა მცირე აზიის ქალაქებში გაატარა; სენატი შეურაცხყოფილი იყო მის მიერ ომის გაქიანურებით და თავის რწმუნებათა გადამეტებით. ამასთან ერთად ანტისულანური რეაქციის პერიოდში, იგი როგორც სულას პარტიის ერთ-ერთი თვალსაჩინო წარმომადგენელი არ შეიძლებოდა პოლიტიკურ მოწინააღმდეგეთა თავდასხმების ობიექტი არ გამხდარიყო. ამიტომ 69/68 წ. მას ჩამოერთვა პროვინცია აზიის (ყოფილი პერგამის სამეფო — მცირე აზიის დასავლეთ სანაპიროზე) მმართველობა, ხოლო კილიკიის მმართველად გაიგზავნა 68 წლის კონსული კვინტუს მარციუს რექსი სამი ლეგიონით. ამრიგად ლუკულუსმა დაჰკარგა ის პროვინციები, რომელთაც განაგებდა როგორც აღმოსავლეთის მთავარსარდალი და მისი რწმუნებანი შემოიფარგლა მარტო მითრიდატესთან და ტიგრანთან ომის წარმოებით².

10. ტიგრანაკერტას შესახებ იხ. ზევით, შენიშვნა 5. ამ ქალაქში უცხოელთა გადმოსახლებისა და მისი შინაგანი წყობილების შესახებ იხ. გ. ხ. სარქისიანის სპეციალური ნაშრომი³. ტიგრანაკერ-

გვ. 49—58; K. Eckhardt, Die armenischen Feldzüge des Lukullus, „Klio“, IX Bd., 1909, Heft 4., გვ. 402—405; X Bd., 1910, Heft 1, გვ. 87 და შემდ.; Я. А. Манандян, Тигран второй..., გვ. 86—113.

¹ Th. Reinach, Mithridates Eupator..., გვ. 342—344; K. Eckhardt, Die Feldzüge..., „Klio“, X, 1, გვ. 89 და შემდ.; Т. Моммзен, Римская история. т. III, гл. 59—60; Я. А. Манандян, Тигран второй... гл. 102—132.

² Т. Моммзен, История Рима, т. III, гл. 62—63; Г. Ферреро, Величие и падение Рима, т. I, М., 1915, гл. 196—197.

³ Г. Х. Саркисян, Тигранакерт, М., 1960, гл. 49 და შემდ.

ტას ალყა და მისი აღება უფრო დაწვრილებით აქვთ მოთხრობილი პლუტარქეს (Plucll., 29), აპიანეს (Mithr., 86) და მემნონს (Memn., XVII, 55, 6). აპიანეს ვერსიით, რომაელებს დაეხმარნენ ბერძენი მოჭირავენები, რომლებიც ტიგრან II განუდგნენ, მემნონის მიხედვით კი რომაელებს კარი გაუღეს მითრიდატე ევპატორის მოლა-ლატე მხედართმთავრებმა.

11. კომაგენე — მცირე ოლქი ჩრდილოეთ სირიაში, კაპადოკიის სამხრეთ-აღმოსავლეთით, მდ. ეფფრატის ზემო წელზე, მის მარჯვენა ნაპირას. სელევკიდების სახელმწიფოს დაშლის შემდეგ იქცა დამოუკიდებელ სამეფოდ. შემდეგ დაპყრობილ იქნა ტიგრან II მიერ.

12. ალხაედონიონი — ერთ-ერთი არაბული ტომის ბელადი, რომელიც მანამდე ტიგრანის ქვეშევრდომად ითვლებოდა. იგივე ალხაედონიონი უნდა ყოფილიყო 54—53 წწ. მარკუს კრასუსის პართელთა საწინააღმდეგო ლაშქრობის მონაწილე.

13. სეკილიუსი — იგივე სექსტილიუსი, ლუკულუსის ლეგატი, რომელიც გაგზავნილი იყო პართიაში მოლაპარაკების საწარმოებლად. დიონ კასიოსის ეს ადგილი შესაძლოა ერთგვარად მიუთითებდეს იმაზე, რომ სექსტილიუსს დავალებული ჰქონდა აგრეთვე პართიის სამეფოს სამხედრო ძლიერების დაზვერვა.

14. კვინტუს მარციუს რექსი — ძვ. წ. 68 წლის კონსული.

15. ლუციუს ცეცილიუს მეტელუსი — ძვ. წ. 68 წლისათვის მარციუს რექსთან ერთად არჩეული იყო კონსულად, მაგრამ გარდაიცვალა თანამდებობის დაკავების რამდენიმე თვის შემდეგ.

16. ქალაქი ნიზიბინი — მდებარეობდა ჩრდილოეთ მესოპოტამიაში, მდ. ტიგროსის მარჯვენა ნაპირზე, მისგან დაახლოებით 60 კმ-ის დაშორებით. ტიგრან II დაპყრობათა შემდეგ შედიოდა დიდი არმენიის შემადგენლობაში.

17. ლუციუს ფანიუსი — რომაელი მოქალაქე, სულას საწინააღმდეგო ოპოზიციის წევრი; როგორც ჩანს, 78 წ. მარკუს ლეპიდუსის აჯანყების მარცხის შემდეგ ემიგრაციაში იმყოფებოდა. იგი ესპანეთის აჯანყების ბელადის კვინტუს სერტორიუსის მიერ გაგზავნილ იქნა სხვა ემიგრანტებთან ერთად მითრიდატესთან კავშირის დასამყარებლად და მისთვის დახმარების აღმოსაჩენად (Appian., Mithr., 68). თავდაპირველად ფანიუსი იბრძვის მითრიდატეს მხარეზე, მაგრამ ლუკულუსის წარმატებათა შემდეგ უკანასკნელის მხარეზე გადადის¹.

¹ Т. Моммзен, История Рима, III, гл. 48, 51, 55, 64, 65.

18. მეორე არმენიის ქვეშ იგულისხმება ე. წ. მცირე არმენია, რომელიც ევფრატის ზემო წელზე მდებარეობდა. მითრიდატე VI დროს მცირე არმენია დამოუკიდებელ სამეფოს წარმოადგენდა; უკანასკნელმა შემოუერთა იგი თავის სამფლობელოს, როგორც ჩანს, გამეფებისთანავე (Strabo, XII, 3,28; Eutrop., V, 5; Appian., Mithr., 17).

19. მარკუს ფაბიუს ადრიანე — ლუკულუსის ერთ-ერთი მხედართმთავარი, რომელიც ლუკულუსმა არმენიაში ლაშქრობის დროს დასტოვა პონტოში.

20. კაბეირა — პონტოს ერთ-ერთი ქალაქი, რომელიც მდინარე ლიკოსის ნაპირას მდებარეობდა, მერმინდელი ნეოკესარია, აწინდელი ნიკსარი.

21. გაიუს ვალერიუს ტრიარიუსი — ლუკულუსის მხედართმთავარი. თავდაპირველად რომის ფლოტს სარდლობდა შავ ზღვაში, მერე ისიც პონტოში იყო დატოვებული.

22. მანიუს აცილიუს გლაბრიონი და გაიუს კალპურნიუს პიზონი — ძვ. წ. 67 წლის კონსულები. პირველი სენატის დადგენილებით დაინიშნა ლუკულუსის მაგივრად მხედართმთავრად მითრიდატესთან ომში.

23. გაძიურა — კაპადოკიის ერთ-ერთი ქალაქი, მნიშვნელოვანი ეკონომიური ცენტრი, სადაც კაპადოკიის მეფის არიარატე I დროს (ძვ. წ. IV საუკუნის 30—40-იანი წლები) არსებობდა ადგილობრივი ზარაფხანა¹. მდებარეობდა აწინდელი ტურკსალის ადგილას, მდ. ირისის ნაპირზე, ქ. ტორკატის დასავლეთით.

24. ციხე-სიმაგრე და დასა — ზუსტი ადგილმდებარეობა უცნობია, როგორც ჩანს, მდებარეობდა გაძიურას მახლობლად.

25. ტალავრა — ქალაქი მცირე არმენიაში, სადაც პლინიუსის ცნობით ინახებოდა მითრიდატე ევპატორის აურაცხელი საგანძურო (Plin., NH, XXXVII, 1,11). ზუსტი ადგილმდებარეობა გაურკვეველია.

26. მითრიდატე მიდიელი — ტიგრან II სძძე (ქალიშვილის ქმარი); ამ პერიოდში მითრიდატე VI ერთ-ერთი მთავარსარდალი, არმენიის მეფის ვასალი.

27 ბითვინია — სახელმწიფო შავი ზღვის სამხრეთ სანაპიროს უკიდურეს დასავლეთ ნაწილში, პონტოს მეზობლად. მას დიდმნიშვნელობა ჰქონდა, რადგან გადიოდა ბოსფორის სრუტესა და

¹ М. И. Максимова, Античные города юго-восточного Причерноморья, М.—Л., 1956. გვ. 87, 107 და შემდ.

მარმარილოს ზღვაზე და ამდენად შავი ზღვის „გასაღებს“ წარმოადგენდა. პონტოს მეფეები, განსაკუთრებით მითრიდატე ევპატორი, ცდილობენ მის ხელთგდებას. ძვ. წ. 74 წ. ბითინიის მეფე ნიკომედე IV გარდაცვალების წინ თავის სახელმწიფოს რომს უანდერძებს და ამით ძლიერ დარტყმას აყენებს პონტოს ინტერესებს შავ ზღვაში; ეს აქტი საბაზი გახდა მითრიდატეს და რომს შორის მესამე ომისათვის¹.

28. გ ნ ე უ ს პ ო მ პ ე უ ს ი — ცნობილი რომაელი მხედართმთავარი და პოლიტიკური მოღვაწე. დაიბადა ძვ. წ. 106 წ. იგი ეკუთვნოდა მდიდარ მიწისმფლობელურ გვარს. პომპეუსი, ჯერ სულ ახალგაზრდა, დაწინაურდა სულას დიქტატურის დროს. განსაკუთრებული სახელი მოიპოვა ლეპიდუსის აჯანყების ჩახშობით, ესპანეთში სერტორიუსის დამარცხებით და სპარტაკის ჯარის ნაშთების განადგურებით. პომპეუსი სარგებლობდა დიდი პოპულარობით არმიაში და რომის მმართველ წრეებში². ამავე დროს მისი სახელი უთუოდ გაზვიადებული იყო; იგი არ გამოირჩეოდა დიდი სამხედრო ნიჭითაც, რაც კარგად გამოჩნდა შემდგომ იულიუს კეისართან მისი ბრძოლების დროს³.

29. კ ვ ი ნ ტ უ ს ც ე ც ი ლ ი უ ს მ ე ტ ე ლ უ ს პ ი უ ს ი — სულას ერთ-ერთი თანამებრძოლი და მეგობარი; ძვ. წ. 80 წლისათვის არჩეულ იქნა კონსულად. შემდეგ მონაწილეობდა სერტორიუსის წინააღმდეგ ომში. ძვ. წ. 69 წელს პროკონსულის უფლებით დანიშნული იყო ხმელთაშუა ზღვის მეკობრეების წინააღმდეგ ბრძოლის მხედართმთავრად. მეტელუსი პირველ რიგში ჩავიდა კრეტაზე, რომელიც მეკობრეთა ცენტრს წარმოადგენდა. ორწლიანი ბრძოლის შემდეგ, ძვ. წ. 67 წ. მეტელუსმა დაიმორჩილა კრეტა, მაგრამ მეკობრეების ალაგმვა მაინც ვერ შეძლო. იმავე 67 წ. სახალხო ტრიბუნმა ავლე გაბინიუსმა შეიტანა კომიციებში კანონპროექტი, რომლის ძალითაც მეკობრეთა წინააღმდეგ ბრძოლაში მხედართმთავრად საგანგებო უფლებებით აღჭურვილი პომპეუსი ინიშნებოდა. კანონპროექტი მიღებულ იქნა. სამ თვეში პომპეუსმა ენერგიული ზომებით გაანადგურა მეკობრეები და აღადგინა იტალიის ურთიერთობა ყველა პროვინციასთან, რომელიც მოწყვეტილი იყო

¹ Th. Reinach, Mithridates Eupator..., გვ. 313—321; Г. Ферреро, Вспомогательное и падение Рима, т. I, გვ. 333—343.

² იხ. M. Gelzer, Pompeius, München, 1959, გვ. 25—79.

³ იხ. კ. მარკსის 1861 წ. 27 თებერვლის წერილი ფ. ენგელსისადმი, K. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. XXIII, გვ. 15.

ცენტრს მეკობრეთა თარეშის გამო¹. მაგრამ მეტელუსი, რომელიც ძველებურად კ. კრეტაზე იმყოფებოდა სულაც არ ფიქრობდა პომპეუსის უზენაესობა ეცნო; მასა და პომპეუსს განხეთქილება მოუვიდათ, რომელიც აშკარა სამოქალაქო ომში გადაიზარდა. 67 წლის შემოდგომა და 66 წლის ზამთარი პომპეუსმა კილიკიაში გაატარა, სადაც ჯარებს ამზადებდა თითქოს-და კრეტელების წინააღმდეგ გასალაშქრებლად, მაგრამ სინამდვილეში მეტელუსის საბოლოო დამარცხებისათვის ემზადებოდა².

30. ძვ. წ. 66 წ. სახალხო ტრიბუნმა გაიუს მანილიუსმა შეიტანა კომიციებში კანონპროექტი პომპეუსის მითრიდატეს წინააღმდეგ ომში მხედართმთავრად დანიშვნის შესახებ. პომპეუსი ამ დროს რომში დიდი ავტორიტეტით სარგებლობდა, ამასთან მანილიუსის კანონპროექტს მხარი დაუჭირა გამოჩენილმა რომაელმა ორატორმა და პოპულარულმა სახელმწიფო მოღვაწემ მარკუს ტულიუს ციცირონმა. მანილიუსის წინადადება მიღებულ იქნა და პომპეუსს მიეცა საგანგებო უფლებები აღმოსავლეთში³.

31. მიტროფანე — პომპეუსის მიერ მითრიდატესთან გაგზავნილი ელჩის სახელი სხვა წყაროებში არ იხსენიება. პლუტარქე საერთოდ არაფერს ლაპარაკობს ელჩობის შესახებ (Plut., Pomp., 30—31), ხოლო აბიანეს გადმოცემით მოციქულები მითრიდატემ გაუგზავნა პომპეუსს და არა პირიქით (Appian., Mithr., 98). ი. მანანდიანის აზრით, მიტროფანე პონტოელი ემიგრანტი იყო, რომელიც რომაელთა მხარეზე გადავიდა⁴.

32. ფრატე — იგივე ფრატ III-ა (იხ. შენიშვნა 8). დიონ კასიოსს აქ აშკარა შეცდომა მოსდის, როდესაც ფრატს არსაკეს შვილად აცხადებს და მის გამეფებას ქრონოლოგიურად პომპეუსის მიერ აღმოსავლეთში მხედართმთავრად დანიშვნას უკავშირებს. არსაკი ანუ არშაკი პართელი მეფეების საგვარეულო სახელია და ფრატ III-ს თვითონ ეწოდებოდა ამავე დროს არშაკ XII⁵.

¹ Н. А. Машкин. История древнего Рима, М., 1946, гл. 270; Н. А. Огнерод. Piracy in the ancient world, Liverpool—London, 1924, гл. 286.

² Т. Моммзен. История Рима, т. III, гл. 100—101.

³ см. Plut., Pomp., 30; Cicero, De imperio Gn. Pompei, III, 8; IV, 9; IX, 22.

⁴ Я. А. Манандян, Тигран второй..., гл. 170.

⁵ A. von Gutschmid, Geschichte Irans und seiner Nachbarländer, Tübingen, 1868, гл. 79—80; Er. Spiegel, Iranische Alterthumskunde, III Bd., Leipzig, 1878, гл. 94—96.

33. ვალერიანელები — ერთ-ერთი რომაული ლეგიონის სახელწოდებაა.

34. გალატია — მცირე აზიის ცენტრალურ ნაწილში, პონტოს და ბითინიის სამხრეთით, კაპადოკიის ჩრდილო-დასავლეთით მდებარე ოლქი. ძვ. წ. III საუკუნის დასაწყისში აქ დამკვიდრდნენ ევროპიდან გადმოსახლებული კელტური ტომები გალატები. სელევკიდების სახელმწიფოსთან ბრძოლაში დამარცხებული გალატები, მეფე ანტიოქოზ I დროს (280—261), იძულებულნი არიან დასახლდნენ ფრიგიის ცენტრალურ ოლქში. ამ დროისათვის გალატები სამტომად იყოფოდნენ — ტოლისტოაგები, ტექტოსაგები, ტროკმები. ტომების სათავეში იდგნენ ბელადები. გალატია, რომელიც ზღვის სანაპიროდან და სავაჭრო გზებიდან მოშორებით მდებარეობდა, შემდეგაც თავის განვითარების დონით მნიშვნელოვნად ჩამორჩებოდა მეზობელ ელინისტურ სახელმწიფოებს¹.

35. აქაც იგულისხმება მცირე არმენია, იხ. ზევით, შენი-შენა 18.

36. ანაიტისი — ანტიკურ მწერლებთან შენახული ცნობების თანახმად ანაიტისი იყო არმენიის დასავლეთი ოლქი, როგორც მკვლევრები ფიქრობენ, — აკილისენა, ანუ ეკლეცი, სადაც სტრაბონის სიტყვით იყო ქალღმერთ ანაიტის ტაძრები (Strabo, XI, 14, 16)². კ. ტრევერის აზრით, ეს იყო სატაძრო მიწები, რომლებიც წარმოადგენდნენ თეოკრატიულ თემებს³. ი. მანანდიანის აზრით, არმენიაში ამ სახელწოდების რამდენიმე ოლქი არსებობდა⁴. ქალღმერთი ანაიტი (ანაპიტ) სომხური წარმართული პანთეონის ერთ-ერთი მთავარი ღვთაება იყო; მისი კულტი, ღმერთ მიპრის კულტთან ერთად, ფართოდ იყო გავრცელებული სომხეთში. ანაიტი წარმოადგენდა ნაყოფიერების, მზისა და სინოტივის ღვთაებას⁵.

¹ А. Б. Рапович, Эллинизм и его историческая роль, М.—Л., 1950, гл. 114; Всемирная история, т. II, М., 1956, гл. 256.

² Т. Моммзен, История Рима, т. III, гл. 103—104; К. В. Тревер, Очерки по истории культуры древней Армении, М.—Л., 1953, гл. 62.

³ К. В. Тревер, Очерки по истории и культуре Кавказской Албании, М.—Л., 1959, гл. 61, 93, 150.

⁴ Я. А. Манандян, Круговой путь Помпея в Закавказье..., ВДИ, 1939, № 4, гл. 73—74; 80—81.

⁵ Н. О. Эмпи, Очерк религии и верований языческих армян, М., 1864, гл. 9—14; Г. А. Капанцян, Жетские боги у армян, Ереван, 1940, гл. 59 და შემდ.

37. კვინტუს მარციუს რექსი — იხ. ზევით, შენ. 14.

38. ტიგრან II-ის უმცროსი ვაჟი ტიგრანი ძვ. წ. 66 წლის ახლო ხანებში აუჯანყდა მამას და თავის მომხრეებითურთ გაიქცა პართიაში მეფე ფრაატ მესამესთან. ძვ. წ. 95 წ. დადებული ხელშეკრულება (იხ. ზევით, შენიშვნა 4) მითრიდატე VI და ტიგრან II განამტკიცეს უკანასკნელის მითრიდატეს ქალთან ქორწილით. ამრიგად ტიგრან უმცროსი მითრიდატე ევპატორის შვილიშვილი იყო (Justin., XXXVIII, 3, 1—5).

39. როდესაც არმენიის მეფეს მისი ვაჟი აუჯანყდა, პირველი კაპადოკიაში იმყოფებოდა; მან სასწრაფოდ ანება თავი კაპადოკიის დაპყრობას და გამოემართა არმენიისაკენ, სადაც დაამარცხა კიდევაც თავისი ვაჟი და აიძულა ისევე პართიაში გაქცეულიყო მომხრეების თანხლებით¹. ამ აჯანყებას კიდევ ის შედეგი მოჰყვა, რომ მან უნდობლობა დაჰბადა ტიგრანსა და მითრიდატე ევპატორს შორის. შესაძლოა ტიგრან II ეჭვი, რომელზედაც აქ დიონ კასიოსი ლაპარაკობს, მთლად უსაფუძვლო არ ყოფილიყო, რადგან პონტოს მეფისათვის სომხეთის ტახტზე თავისი შვილიშვილის, ახალგაზრდა და გამოუცდელი ტიგრან უმცროსის ყოფნა უფრო აწყობდა, ვიდრე ძლიერი და საკუთარი, საკმაოდ ფართო მისწრაფებების მქონე ტიგრან II. სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულია მოსაზრება, რომ პართელთა მხრიდან ტიგრან უმცროსისათვის დახმარება შესაძლოა პომპეუსსა და ფრაატ III შორის დადებული ხელშეკრულების შედეგიც ყოფილიყო².

40. კოლხიდა — ანუ კოლხეთი ბერძნულ-რომაულ წყაროებში ეწოდება შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროზე მდებარე ქვეყანას, ქართული წყაროების ეგრიისს. ძვ. წ. VI საუკუნისთვის აქ უძველესი ქართული სახელმწიფო — კოლხეთის სამეფო ჩამოყალიბდა. ძვ. წ. II საუკუნის ბოლოს კოლხეთის სამეფო შინაგანად დასუსტებული ჩანს; ამ გარემოებამ გაუადვილა მითრიდატე ევპატორს მისი დაპყრობა. აპიანეს ცნობით, მითრიდატემ სხვა ხალხებთან ერთად დაიმორჩილა აგრეთვე „კოლხების მეომარი ხალხი“ (Appian., Mithr., 15); სტრაბონის მოწმობითაც, „როდესაც

¹ Appian., Mithr., 104; A. v. Gutschmid, Geschichte Irans., 83. 83—84.

² A. Gutschmid, Geschichte Irans., გვ. 83; Cary, CAH, IX, გვ. 377; K. H. Ziegler, Die Beziehungen zwischen Rom und Partherreich, Wiesbaden, 1961, გვ. 89.

მითრიდატე განსაკუთრებით გაძლიერდა, კოლხეთი მის ხელში გადავიდა* (Strabo, XI, 2, 18)¹.

41. მეოტისი — აზოვის ზღვა; ბოსფორი — ბოსფორის სამეფო, რომელიც ძვ. წ. V საუკუნის დასაწყისში ქერჩის სრუტის — ძველი კიმერიული ბოსფორის სანაპიროებზე არსებულ ბერძნულ კოლონიათა გაერთიანების შედეგად წარმოიშვა². ძვ. წ. II საუკუნის მიწურულამდე ბოსფორში სპარტოკიდების დინასტია მეფობს. II საუკუნის ბოლოს-კი ამ დინასტიის უკანასკნელი მეფე პერისადი, რომელსაც აღარ ყოფნის ძალა თავისი სამეფოს საკებისა და სარმატების ტომების თავდასხმებისაგან დაცვისათვის, მითრიდატეს მოუწოდებს ბოსფორზე საბატონოდ. მაგრამ პერისადის ამ ნაბიჯმა ბოსფორის ფართო წრეების აღშფოთება გამოიწვია. ბოსფორში იფეთქა ადგილობრივი სკვითების, მონებისა და ლატაკთა აჯანყებამ, რომელსაც სათავეში ჩაუდგა სავმაკი. მხოლოდ ძვ. წ. 107 წლის ახლო ხანებში შესძლო მითრიდატეს მხედართმთავარმა დიოფანტემ სავმაკის აჯანყების ჩახშობა და ბოსფორის სამეფოს მითრიდატესთვის დამორჩილება³.

42. მითრიდატეს ვაჟის მახარეს ურჩობის შესახებ დაწერილებით იხ. აპიანე (Mithr., 105): პლუტარქეს მოთხრობით, მახარემ ჯერ კიდევ ლუკულუსს შესთავაზა კავშირი და ძღვენი გაუგზავნა (Lucull, 24). მემნონის გადმოცემით, მახარე კოლხეთის მეფედ იყო მითრიდატეს მიერ დანიშნული და აქედან უპერს მხარს ლუკულუსს (Memnon, XVI, 54, 1). როგორც ჩანს, მემნონს ამ შემთხვევაში სახელებში მოსდის შეცდომა. კოლხეთში ევპატორს თავისი სხვა ვაჟი — მითრიდატე დაუყენებია მეფედ, მაგრამ მალე მის ერთგულებაში დაექვევხლდა და სიკვდილით დაუსჯია (Appian., Mithr., 100). მემნონთან მითრიდატეს და მახარეს სახელების აღრევა, უნდა ვიფიქროთ, იმით იყო გამოწვეული, რომ ორივენი ისინი მამას ეურჩებიან და რომაელებთან კავშირს ეძიებენ⁴.

¹ კოლხეთის სამეფოს შესახებ იხ. ს. ჯანაშია, საქართველო ადრინდელი ფეოდალიზაციის გზაზე. „წიგნები“, ტ. I, გვ. 174—177; Г. А. Мелнкншвилн, К истории древней Грузии, Тбилиси, 1959, გვ. 236—250.

² В. Ф. Гаїдукевич, Боспорское царство, М.—Л., 1949, გვ. 26—42; Древняя Греция, под ред. В. В. Струве и Д. П. Каллистова, М., 1956, გვ. 372—373.

³ С. А. Жебелев, Последний Перисад и скифское восстание на Боспоре, გვ. 82—115.

⁴ შეად. თ. ყაუხჩიშვილი, მემნონის „ქერაკლის ისტორიის“ ცნობები საქართველოს შესახებ, „მასალები“, ნაკვ. 34, 1962, გვ. 144—145.

43. ფ ა ზ ი ს ი — მდ. რიონის ძველი სახელწოდება; ბერძნულ-რომაულ წყაროებში ფაზისის ქვეშ იგულისხმება რიონი დაახლოებით შორაპნამდე და შემდეგ მდ. ყვირილა¹.

44. ასეთივე ცნობები მოეპოვებათ აპიანეს (Mithr., 105) და აგრეთვე სტრაბონს (Strabo, XII, 3, 28). მითრიდატეზე გადამწყვეტი გამარჯვების ადგილას პომპეუსს აუგია ქალაქი ნიკოპოლისი (νίκη — გამარჯვება, πύλας — ქალაქი, Νικαπολις — „გამარჯვების ქალაქი“). თ. რაინახი და ი. მარკვარტი ვარაუდობენ, რომ ნიკოპოლისი აგებული იყო სტრაბონის მიერ დასახელებულ დასტირას ადგილზე, მდ. ეფფრატის ნაპირას². როგორც ეს დაბეჯითებით აქვს გარკვეული ი. მანანდიანს, ნიკოპოლისი მდებარეობდა აწინდელი პიურკის მახლობლად, მდ. ლიკოსის ნაპირზე, ენდერესიდან დაახლოებით 10 კმ-ის დაშორებით³.

45. ა რ ტ ა ქ ს ა ტ ა ანუ ა რ ტ ა შ ა ტ ი, სომხეთის ძველი დედაქალაქი, დაარსებული არტაშეს I მიერ არმენიის სელევკიდების ბატონობისაგან განთავისუფლების შემდეგ (ძვ. წ. II საუკუნის 80-იანი წლები). მდებარეობდა მდ. არაქსის მარცხენა ნაპირზე, ქ. ერევანის სამხრეთით, არალიხის პირდაპირ⁴. იგი წარმოადგენდა სომხეთის უმთავრეს სავაჭრო-ეკონომიურ, პოლიტიკურ და კულტურულ ცენტრს.

46. პომპეუსის ეს ლაშქრობა არმენიაში მოხდა ძვ. წ. 66 წ.

47. ს ო ფ ა ნ ე ნ ე ს, ანუ ს ო ფ ე ნ ე ს ადგილმდებარეობა კარგად ირკვევა სტრაბონის ცნობებით: დასავლეთიდან მის საზღვარს მდ. ეფფრატი წარმოადგენდა, სამხრეთით მესოპოტამიისაგან გაჰყოფდა ტავრის ერთ-ერთი შტო მასისი; ჩრდილოეთით სოფენეს აკილისენე (ეკლეცი) ეკრა, რომელიც ეფფრატის სათავეებში, მდინარის მარცხენა ნაპირზე მდებარეობდა, აღმოსავლეთიდან მას დიდი არმენია ესაზღვრებოდა და მათ შორის საზღვარი მდ. ტიგროსზე გადიოდა⁵.

48. მდ. კ ი რ ნ ო ს ი — უდავოდ სხვა წყაროების კიროსი, ანუ მდ. მტკვარი, ხოლო ანაიტისად, როგორც აღნიშნული იყო (იხ.

¹ ს. ჯ ა ნ ა შ ი ა, ფასიდი, „შრომები“, ტ. II, გვ. 271—281.

² Th. Reinach, Mithridates Eupator..., გვ. 385, 1; J. Markwart, Die Genealogie der Bagratiden und das Zeitalter des Mar Abas und Ps. Moses Xoren, „Caucasica“, Fasc. 6, 2 Teil, Leipzig, 1930, გვ. 59—62.

³ Я. А. Манандян, Тигран второй..., გვ. 178—183.

⁴ Я. А. Манандян, О торговле и городах Армении..., გვ. 51.

⁵ Strabo, XI, 12, 3—4; XII, 2, 17; Н. Адонц, Армения в эпоху Юстиниана, СПб, 1908, გვ. 30—31.

ზევით, შენიშვნა 36), ჩვეულებრივად იწოდება ეფფრატის სათავეებთან მდებარე აკილისენე-ეკლეცი. ამ ცნობაზე დაყრდნობით თ. მომზენმა გადასწვიტა, რომ პომპეუსმა თავისი ჯარი საზამთროდ მოაწყო მდ. ეფფრატისა და მტკვრის სათავეებს შორის¹. თ. მომზენის ეს მოსაზრება სამართლიანად უარპყო ი. მანანდიანმა, რომელმაც აღნიშნა, რომ იბერია-კოლხეთ-ალბანეთისაკენ სალაშქროდ მომზადებული პომპეუსი არ წავიდოდა ასე შორს ამ ქვეყნების საზღვრებიდან; ამასთანავე მან შენიშნა, რომ რამდენადაც არმენიაში ფართოდ იყო გავრცელებული ქალღმერთ ანაიტის კულტი, ასეთი სატაძრო ოლქები—ანაიტისები შესაძლოა ყოფილიყო სომხეთის სხვა ადგილებშიაც². თ. მომზენის მოსაზრების უარყოფის შემდეგ ი. მანანდიანმა პომპეუსის საზამთრო ბანაკის ადგილმდებარეობის შესახებ წამოაყენა სრულიად ახალი მოსაზრება³.

ი. მანანდიანმა მიაქცია ყურადღება დიონ კასიოსის ნაშრომის შემდგომი XXXVII წიგნის VIII თავის V პარაგრაფში შენახულ ცნობას, რომ პომპეუსმა „ეს ზამთარიც ასპისში გაატარა“. ი. მანანდიანმა გადასწვიტა, რომ დიონ კასიოსის ეს სიტყვები ეხება ძვ. წ. 65/64 წლის, ე. ი. იბერიაში შექრის წინ სომხეთში გატარებული ზამთრის მომდევნო ზამთარს; აქედან მან გააკეთა დასკვნა, რომ ე. ი. წინა 66/65 წლის ზამთარიც პომპეუსს ასპისში გაუტარებია. მაშასადამე, ასკენის განსვენებული მეცნიერი, დიონ კასიოსი აქ დამატებით აზუსტებს რომაელთა 66/65 წლის ზამთრის ბანაკის ადგილს; ი. მანანდიანი იწყებს ასპისის ძიებას. სახელწოდება „ასპიდა“ (Ἄσπις), მისი აზრით „კასპისს“ (Κασπίς) თავნაკლული, შერყენილი ფორმაა და ეს პუნქტი-კი აღნიშნულია IV საუკუნის რომაულ რუკაზე ე. წ. Tabula Peutingeriana-ზე „Caspiae“ ფორმით; ეს უკანასკნელი შეეფერება თანამედროვე სოფ. ხოსპიას, ახალქალაქის რაიონში, ძველი ქართული ქალაქის წუნდას მახლობლად; ამრიგად, ი. მანანდიანის აზრით, სწორედ აქ ახალქალაქის რაიონში მდგარა პომპეუსი იბერიაზე ლაშქრობის წინ⁴.

ი. მანანდიანის მთელი ეს მსჯელობა უბრალო გაუგებრობაზეა აგებული. საქმე ისაა, რომ დიონ კასიოსის ცნობა პომპეუსის ასპიდაში ხელმეორედ დაზამთრების შესახებ ეხება არა 65/64 წლის

¹ Т. Моммзен, История Рима, т. III, гл. 106.

² Я. А. Манандян, Круговой путь Помпея в Закавказье..., гл. 73.

³ იქვე, გვ. 70—78; იგივე გაიმეორა თავის მონოგრაფიაში „Тигран второй и Рим“.

⁴ იქვე, გვ. 80—83.

ზანთარს, არამედ შემდგომი 64/63 წლის ზანთარს: ამთავრებს რა თავისი შრომის XXVII წიგნის I თავში ლაპარაკს 65 წლის ზაფხულში ალბანეთზე ლაშქრობისა და იქიდან დაბრუნების შესახებ, დიონ კასიოსი მოგვითხრობს პომპეუსის მიერ პონტოს საბოლოო შემომტკიცებას, შემდეგ სირიაში გამგზავრებას, პომპეუსისა და პართიის მეფის ფრაატ III-ის ურთიერთობას (XXVII, 5—6), ფრაატის ლაშქრობას ტიგრანის წინააღმდეგ კონსულების ლუციუს კეისრისა და გაიოზ ფიგულუსის დროს, ე. ი. ძვ. წ. 64/63 წელს, და ტიგრანის ელჩობას პომპეუსთან „რომელიც მაშინ სირიაში იღდა“ (XXVII, 6, 5) და მხოლოდ ამის შემდეგ აღნიშნავს, რომ ეს ზანთარიც პომპეუსმა ასპისში გაატარა. ამრიგად, ასპიდაში ზანთარი პომპეუსს მეორედ 64/63 წელს, ხოლო პირველად 65/64 წელს გაუტარებია და არმენიის დამორჩილების შემდეგ 66/65 წელს მდ. კიროსთან (მტკვართან) საზამთროდ დაბანაკებას არათფერი აქვს საერთო დიონის ცნობასთან ასპისის შესახებ. ამავე დროს მთელი კონტექსტიდან აშკარაა, რომ ასპისი სირიის პუნქტი უნდა ყოფილიყო¹.

თავისთავადაც ხოსპია-ახალქალაქის რაიონი, ეს მკაცრ ჰავიანი მთიანი ოლქი ვერათფერი საზამთრო ადგილი შეიძლება ყოფილიყო იტალიელი და მცირეაზიელი ჯარისკაცებისათვის. ამავე დროს, დიონ კასიოსის მოთხრობიდან (იხ. თავი 54) ჩანს, რომ საზამთროდ მტკვრის პირას მდგარ რომაელებს ალბანელები დასხმდნენ თავს მტკვარზე გადმოსვლის შემდეგ! იმისთვის, რომ ალბანელები ახალქალაქის რაიონში მყოფ რომაელებს დასხმოდნენ, მათ უნდა გაეცლოთ მეტად გრძელი მანძილი ან სომხეთის ტერიტორიით (რომელიც რომაელებს მორჩილებდა), ან იბერიით, რაც ძნელი დასაჯერებელი ჩანს, მით უფრო, რომ დიონ კასიოსის მიხედვით ალბანელები იმიტომ დასცემიან რომაელებს, რომ მათი ალბანეთში შეჭრისა ეშინოდათ. (იხ. XXXVII, 54). ახალქალაქის რაიონში დაბანაკებული რომაელები რა საშიში უნდა ყოფილიყვნენ ალბანელებისათვის? პლუტარქეს გადმოცემითაც, რადგან პომპეუსს სურდა მითრიდატეს დასდევნებოდა, ალბანელებთან მოლაპარაკება დაუწყია, რომ მათ ტერიტორიაზე გაეტარებინათ იგი, ისინი დათანხმდნენ, მაგრამ „როდესაც ზანთარმა მოუსწრო რომაელ ჯარს მათ ქვეყანაში (ე. ი. ალბანეთში. — ნ. ლ.)... თავს დაესხნენ მათ, გადალახეს რა მდ. კიროსი“ (Plut., Pomp., 34).

¹ სირიაში თავსებს ასპიდას თ. მომხეციც, История Рима, т. III, გვ. 120—122; შეად. RE, Bd. II, გვ. 1734.

ამ ცნობიდან აშკარაა, რომ პომპეუსს დაუბანაკებია მდ. კირ-
ნოს-მ ტყერის ნაპირას სადღაც ალბანეთის საზღვრების მახლობ-
ლად. სწორედ ამ ახლო მეზობლობამ შეაშფოთა, როგორც ჩანს,
ალბანელები და აიძულა ისინი რომაელებს ანაზღეულად თავს
დასხმოდნენ.

უკანასკნელად ამ საკითხს შეეხო აგრეთვე გ. მელიქიშვილი.
თუმცა გ. მელიქიშვილს არ მიაჩნია დამაჯერებლად ასპისის (ასპი-
დის) გაიგივება ხოსპიასთან და რომაელთა დაბანაკება ახალქალა-
ქის რაიონში, მაგრამ იგი მთლიანად იზიარებს ი. მანანდიანის
აზრს, რომ რომაელებმა ასპისში გაატარეს 66/65 წლისა და მომ-
დევნო 65 წლის ზამთარი: „Я. А. Манавлян справедливо обра-
щает внимание на тот факт, что и в следующем (65/64 гг.) году
войско Помпея зимовало в той же области. У Диона сказано:
„Помпей и тогда тоже провел зиму в Аспиде“¹. განსხვავებით
ი. მანანდიანისაგან, გ. მელიქიშვილი ასპისს აიგივებს აკილისე-
ნესთან, რის საბუთადაც მას მოაქვს დიონის ცნობა, რომ ასპისში
დაზამთრების შემდეგ პომპეუსმა აიღო სიმფორიონი (Συμφόριον),
რომელიც მას მიაჩნია პლუტარქესა და სტრაბონთან მოხსენებულ
სინორად; ეს უკანასკნელი ეფფრატის ნაპირას მდებარეობდა, ერზე-
რუმის დასავლეთით². როგორც ზევით გვექონდა აღნიშნული, ასპისში
დაზამთრება მოხდა არა 66/65 და 65/64 წლების ზამთარში, არამედ
65/64 და 64/63 წლებში. სხვაგვარად ამ კონტექსტის გაგება ჩვენ
შეუძლებლად მიგვაჩნია. გ. მელიქიშვილი, როგორც ჩანს, შეცდო-
მაში შეიყვანა, გარდა ი. მანანდიანის მტკიცებისა, აგრეთვე დიონ
კასიოსის „რომის ისტორიის“ ინგლისელმა გამომცემელმა ე. კერიმ,
რომელმაც თავის თარგმანში ასპისის გასწვრივ, გვერდის აშიაზე
დასვა თარიღი ძვ. წ. 65 წ.³ შეიძლება ადამიანმა ივარაუდოს,
რომ დიონ კასიოსი ამ შემთხვევაში უბრუნდება წინანდელ ამბავს
და არღვევს ქრონოლოგიურ თანამიმდევრობას — ასეთი შემთხვე-
ვები მართლაც გვხვდება დიონ კასიოსის ნაწარმოებში, მაგრამ
მოცემულ კონტექსტში მოვლენათა თანამიმდევრობა იმდენად აშკა-
რაა, რომ ასეთი ვარაუდი სავსებით გამორიცხულია და ე. კერის
აქ ისეთივე შეცდომა მოსდის, როგორც ი. მანანდიანს. ეს შეცდომა
საფიქრებელია მომდინარეობს დიონ კასიოსის ერთ-ერთი პირველი
გამოცემიდან, რომელიც პ. ს. რეიმარს ეკუთვნის; რეიმარს, როგორც

¹ Г. А. Меликишвили, К истории древней Грузии, гл. 325.

² იქვე, გვ. 326.

³ Dio's Roman History by E. Cary, vol. III. გვ. 113.

ეს აღნიშნული გვექონდა, გაუგრძელებია ი. ა. ფაბრიციუსის მუშაობა „რომის ისტორიის“ გამოცემაზე და გამოყენებული აქვს უკანასკნელის კომენტარები, სადაც ასპისი ყოველგვარი დასაბუთების გარეშე გასწორებულია ანატიცად¹. მაგრამ ამ ფრიად მოძველებული, ნაკლებკრიტიკული, მხოლოდ ორ ხელნაწერზე დამყარებულ პუბლიკაციაზე დაყრდნობა საკმარისი საბუთი არ შეიძლება იყოს.

დაუსაბუთებელია აგრეთვე სიმფორიონისა და სინორიას გაიგივება. ამ შემთხვევაშიაც გ. მელიქიშვილი ე. კერის კომენტარს ეყრდნობა²; მაგრამ ამ სახელწოდებათა მხოლოდ გარეგნული და ისიც საკმაოდ შორეული მსგავსება მათი იგივეობის საბუთად ვერ გამოდგება.

ბოლოს, რომაელთა მდ. დასავლეთ ევფრატის (ყარა-სუს) და მტკვრის სათავეებს შორის დაბანაკება ასევე ძნელი შესათანხმებელი არის იმ ცნობებთან, რომლებიც ალბანელების რომაელებზე თუედასხმას ვადმოგვეცემენ, როგორც ი. მანანდიანის ვერსია. ამას, როგორც ჩანს, თვით გ. მელიქიშვილიც გრძნობს; ამიტომ იგი ემყარება რა აპიანეს, ამტკიცებს, რომ საზამთროდ საბოლოოდ დაბანაკებამდე პომპეუსმა სცადა კოლხეთში გაქრილიყო და აქ მას თავს დაესხნენ იბერები და ალბანელები; გ. მელიქიშვილი ვარაუდობს, რომ უკანასკნელები იბერთა მეფის მიერ იყვნენ მოწვეულნი დასახმარებლად. ამასთან, გ. მელიქიშვილი აპიანეს ცნობებთან ერთად იმოწმებს აგრეთვე პლუტარქეს და დიონ კასიუსის ცნობებს და სამივე ავტორის მონაცემებს ერთობლივად განიხილავს, რის გამოც გამოდის, რომ რომაელებს იბერებთანაც და ალბანელებთანაც ორჯერ ჰქონდათ შეტაკება — პირველად იბერ-ალბანელნი ერთად გამოდიან პომპეუსის წინააღმდეგ, ხოლო შემდეგ უკანასკნელი მათ ცალცალკე ამარცხებს. მოვიყვანოთ აპიანეს ეს ადგილი მთლიანად: „ეს გადახდა თავს მითრიდატეს (იგულისხმება მისი დამარცხება პონტოში. — ნ. ლ.). პომპეუსმა მსწრაფლ მისდია მას, გაქცეულს, კოლხებამდე, ხოლო კოლხების შემდეგ კი იფიქრა, მითრიდატე ვერც პონტოს შემოუვლის და ვერც მეოტისის ტბას და გაძევებულს არც დიდი საქმეების წამოწყება შეეძლებაო. ამის შემდეგ მან მოიარა კოლხები... პომპეუსი რომ დადიოდა ამ ამბების შესატყობად (არგონავტების, დიოსკურების და სხვათა ამბების — ნ. ლ.), ზოგი ვინც მითრიდატეს მეზობელი ტომები იყვნენ, მათ თავისუფ-

¹ Cassii Dionis Historiarum Romanorum, ed. H. S. Reimarus, 1750—1752, გვ. XXXVII.

² Dio's Roman History by E. Cary, vol. III, გვ. 113, შენ. 2.

ლად ატარებდნენ; ოროსე კი, ალბანთა მეფე და არტოკე, იბერთა მეფე 70000 კაცით ჩაუსაფრდნენ მას მდინარე კირნოსთან... პომპეუსმა რომ ამ ჩასაფრების შესახებ შეიტყო, მდინარეზე ხიდი გასდო და ბარბაროსები ტევრში შერეკა (ხოლო ესენი ძალიან დახელოვნებულები არიან ტყეში ბრძოლაში, რადგან იმალებიან და ესხმიან თავს უჩინრად); ამ ტევრს ირგვლივ ლაშქარი შემოავლო და ცეცხლი წაუკიდა; ვინც გამობრბოდა ქალიდან, მათ სდევდა მანამ, ვიდრე ყველამ მძევლები არ გამოუგზავნეს და საჩუქრები არ მიართვეს (Appian., Mithr. 103)... აქედან შემობრუნებულმა პომპეუსმა გაილაშქრა არმენიაზე, რაკილა ტიგრანეს ბრალს სდებდა მითრიდატეს ეხმარებაო“ (იქვე, 104). როგორც ვხედავთ, აპიანეს მიხედვით პომპეუსის კოლხეთში შეკრა და მასზე ალბანელებისა და იბერების თავდასხმა მოხდა რომაელთა არმენიაში ლაშქრობის წინ, დიონ კასიოსის და პლუტარქეს ერთობლივი ცნობებით კი პომპეუსმა ჯერ ტიგრანი მოიყვანა მოჩხილებადში, შემდეგ დაამარცხა ალბანელები, შემდეგ ზაფხულს კი ილაშქრა იბერიაში და ბოლოს კოლხეთში. ცხადია, რომ ამ ორ უკანასკნელ ავტორსა და აპიანეს შორის აშკარა და თვალსაჩინო წინააღმდეგობაა და მათი ერთად დამოწმება, ერთნაირად ნდობა სამივეს ცნობებისა არ შეიძლება მართებული იყოს. ამავ დროს, აპიანეს მონათხრობის ცალკეული დეტალები — პომპეუსის მიერ მდინარე მტკვარზე ხიდის გადგმა, იბერებისა და ალბანელების ტყეში შერეკვა და დახოცვა, იბერებისაგან მძევლების მიღება და სხვ., ემთხვევა იმ ცნობებს, რომლებსაც პლუტარქე და დიონ კასიოსი გვაწვდიან რომაელთა იბერიაში ძვ. წ. 65 წ. შეკრის შესახებ. რამდენადაც პლუტარქეს და განსაკუთრებით დიონ კასიოსის ცნობები ამ მოვლენათა შესახებ უფრო დაწვრილებითია, თანამიმდევრულია და გამართული, მათ უპირატესობა უნდა მიენიჭოთ აქიანესთან შედარებით. აშკარაა, რომ აპიანეს აქ ბევრი შეცდომა მოსდის: ალბანელებთან და იბერებთან პომპეუსის ცალკეაღკვე შებრძოლება მას ერთ ეპიზოდად გაუერთიანებია და პომპეუსის არმენიაზე განარჯვების შემდეგ მომხდარი ამბავი ამ მოვლენის წინ გადმოუტანია; ასევე აურევია აპიანეს იბერიაში და კოლხეთში პომპეუსის ლაშქრობათა თანამიმდევრობა. ამრიგად, აპიანეს ცნობები ამ შემთხვევაში ნდობის ღირსი არ არის და გ. მელიქიშვილს საბუთად ვერ გამოადგება.

ყოველივე ზემოთქმულის შემდეგ ჩვენ უნდა დავასკვნათ, რომ პომპეუსი არ შეიძლებოდა 66/65 წლის ზამთარში დაბანაკებული ყოფილიყო მდ. ყარა-სუს და მტკვრის სათავეებს შორის აკილისენე-ეკლეცის მხარეში, და გავიმეოროთ ჩვენი ზემოთ გაკეთებული

დასკვნა ამ ბანაკის ადგილმდებარეობის შესახებ: კომპიუტის საზამთროდ 66/65 წელს დაბანაკებული იყო მდ. მტკვრის ნაპირას, ალბანეთის საზღვრების ახლოს. რამდენადაც ცენტრალური სომხეთიდან მტკვრის ხეობისაკენ გზა, როგორც ეს გარკვეული აქვს ს. ერემიანს, მდ. ალსტაფის ხეობით მიდიოდა¹, საფიქრებელია, რომ კომპიუტის სწორედ ამ გზით წასულა და სადღაც აწინდელი ყაზახისა და თოუზის მიდამოებში დაუბანაკებია².

49. ეს გამოთქმა — ჩასწერა თავის „მეგობრად და მოკავშირედ“ ჩვეულებრივი ფორმულა იყო, რომლითაც რომაელები დამარცხებული ქვეყნების ნაწილს თავის ვასალურ სამეფოებად აქცევდნენ (ამის შესახებ დაწერილებით იხ. ქვევით, შენიშვნა № 7 XXXVII წიგნისათვის).

50. ალბანელები — ამიერკავკასიის აღმოსავლეთ ნაწილის, თანამედროვე აზერბაიჯანისა და სამხრეთ დაღესტანის ძველი მოსახლეობა. ძვ. წ. I საუკუნისათვის ალბანეთი დამოუკიდებელ სამეფოს წარმოადგენდა და მისი ტერიტორია მდ. მტკვრის ჩრდილოეთით იორ-ალაზნის აუზიდან კასპიის ზღვამდე იყო გადაჭიმული³. ქართულ წყაროებში ალბანეთი ჰერეთის სახელით იყო ცნობილი, ამ სახელის ფართო გაგებით⁴.

51. კრონოსი — ბერძნულ მითოლოგიაში დედამიწის ღვთაების — გეას და ზეცის ღმერთის — ურანის ვაჟი, ღმერთთა მამამთავ-

¹ С. Т. Еремян, Торговые пути Армении в эпоху сасанидов, ВДИ, 1939, № 1, გვ. 84.

² აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ 1960 წ. გამოქვეყნებულ თავის წიგნში „Очерки по истории и культуре Кавказской Албании“, კ. ტრევერი უარყოფს ი. მანანდიანის აზრს კომპიუტის ახალქალაქის რაიონში დაზამთრების შესახებ და ფიქრობს, რომ ანატიისის ის ოლქი, სადაც იდგა კომპიუტის, უნდა მდებარეობდეს ან ძველი ხალხლის მახლობლად, ე. ი. იქ სადაც ჩვენც ვვარაუდობთ, ან გუგარეთის რომელიმე ოლქში (გვ. 93): მაგრამ, ამავე დროს იგი უკრიტიკოდ იღებს ი. მანანდიანის მოსაზრებას არმენიაში ასპისის ოლქის არსებობის შესახებ და რამდენიმე გზის ახსენებს ახალქალაქის რაიონში სატძრო მიწების გავრთიანებას — ასპიდას (გვ. გვ. 61, 93 და სხვ.).

ამას უნდა დავუმატოთ ისიც, რომ თავისთავადაც გაუმართლებელია ახალქალაქის რაიონის ამ პერიოდში არმენიისათვის მიკუთვნება: როგორც ნაჩვენებია აქვს ს. ჯანაშიას, ძვ. წ. I ს-თვის იბერიის ტერიტორია მდ. კოროხის აუზამდეც კი აღწევდა, „შრომები“, ტ. II, გვ. 256—257.

³ ალბანეთის ტერიტორიის, საზოგადოებრივი, პოლიტიკური და ეკონომიური ვითარების და კულტურის შესახებ იხ. К. В. Тревер, Очерки по истории и культуре кавк. Албании; История Азербайджана, Баку, 1958, გვ. 50—70.

⁴ ნ. ლომოური, იბერიის (ქართლის) სამეფოს პოლიტიკური საზღვრების საკითხისათვის, გვ. 3—5.

რის ზევის მამა. რომაულ პანთეონში მას შეეფერება სატურნუსი— იუპიტერის მამა. კრონოსის დღესასწაული (α Kρῆν:α [εραξ]) იხდიდნენ ათენში ჰეკატომბაიონისთვის (შეეფერება ივლისის მეორე ნახევარს და აგვისტოს პირველ ნახევარს) მე-12 დღეს. რომში ეს დღესასწაული იწოდებოდა სატურნალიებად (Saturnalia); დღესასწაულობდნენ ყოველწლიურად 17 დეკემბერს.

52. ლუციუს ფლაკუსი — ჯერ ლუკულუსის, ხოლო შემდეგ პომპეუსის ლეგატი.

წიგნი XXXVII

1. ლუციუს ავრელიუს კოტა და ლუციუს მანლიუს ტორკვატუსი, კონსულებად იყვნენ ძვ. წ. 65 წ.

2. არტოკე — დიონ კასიოსი და აბიანე ასეთი ფორმით (არტოკეს) ხმარობენ იბერიის მეფის სახელს. ივ. ჯავახიშვილი იმ საფუძველზე, რომ „ქართლის ცხოვრებაში“ მოხსენებულია ქართლის მეფე არტაგი, პომპეუსის თანამედროვე იბერიის მეფის სახელადაც ამ ფორმას ხმარობს¹. ეს კონიექტურა გაზიარებულია სამეცნიერო ლიტერატურაში², მაგრამ ტექსტის სიზუსტისათვის ჩვენ უფრო მიზანშეწონილად ჩავთვალეთ დედნის ფორმა დაგვეცვა.

3. როგორც რომაელი მოქალაქე და ოფიციალური წრეების მწერალი დიონ კასიოსი ცდილობს ამ შემთხვევაშიაც ისე წარმოგვიდგინოს საქმე, თითქოს პომპეუსი მშვიდობიანი ზრახვებით შემოდის ამიერკავკასიაში, კერძოდ იბერიაშიაც, და თვით ამ ხალხების, თუ მათი მეფეების, მოქმედებამ აიძულა იგი შექრილიყო მათ ქვეყანაში; მაგრამ უდავოა, რომ რომაელებს ამიერკავკასიაში თავისი საკუთარი ინტერესები ჰქონდათ, რომლებიც მათ ამ ქვეყნების დამორჩილებისა, ან ყოველშემთხვევაში თავისი გავლენის ქვეშ მოქცევისაკენ უბიძგებდათ.

უპირველეს ყოვლისა, ამიერკავკასიის ქვეყნებს რომაელებისათვის პოლიტიკურ-სტრატეგიული მნიშვნელობა ჰქონდათ, როგორც მოხერხებულ პლაცდარმსა და სასარგებლო მოკავშირეს აღმოსავ-

¹ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, წ. I, 1951, გვ. 164—166; „ქართლის ცხოვრება“, ს. ყაუხჩიშვილის რედაქციით, თბილისი, 1955, გვ. 30.

² ს. ჯანაშია, „წიგნები“, ტ. I, გვ. 179; ტ. II, გვ. 179, 180; საქართველოს ისტორია, ნ. ბერძენიშვილის რედაქციით, სახელმძღვანელო VIII—X კლასებისათვის, 1960, გვ. 37.

ლეთში და, კერძოდ პართიის წინააღმდეგ, რომელსაც რომი ამიერიდან ემეზობლებოდა.

ამას გარდა, ამიერკავკასიის ქვეყნებს გარკვეული ეკონომიური მნიშვნელობაც ენიჭებოდათ. ჯერ ერთი უდავოა, რომ რომს აინტერესებდა თვით ამ ქვეყნების ეკონომიური რესურსები, მეორე მხრივ კი ისინი კონტროლს უწევდნენ ჩრდილოეთ კავკასიაში მიმავალ საულელტეხილო გზებს, რომელთა მეშვეობით ხდებოდა იმიერკავკასიის ტომებთან ვაჭრობა, რომლის ერთ-ერთი მთავარი დარგი, რომაელებისათვის განსაკუთრებით საინტერესო, მონებით ვაჭრობა უნდა ყოფილიყო¹. ამ ზეკარებს ის ფასიც ჰქონდა, რომ მათი საშუალებით შეიძლებოდა ჩრდილოკავკასიელი ნომადების გადმოყვანა მაშველ რაზმებად; „ვის ხელშიაც ეს კარები იმყოფებოდა, ჩრდილოეთის ნომადების სამხრეთისაკენ მოძრაობაც მის ნებასურვილზე ეკიდა“². ამიერკავკასია რომაელებს იზიდავდა იმ ტრანსკავკასიური სავაჭრო გზის გამოც, რომელიც შავი ზღვის აუზს შუა აზიასთან, ინდოეთთან და ჩინეთთან აკავშირებდა³. შემთხვევითი არაა ის გარემოება, რომ პომპეუსი ცდილობს ამ გზის დათვალიერებას და მისი გამოყენების შესაძლებლობის შესწავლას. სამართლიანად შენიშნავს ლ. სანიკიძე, რომ ამ გზას რომაელებისათვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა მას შემდეგ, რაც პართიის სახელმწიფომ გაზარდა თავისი საზღვრები და, ამგვარად, ჩააკეტა ინდოეთ-ჩინეთისაკენ მიმავალი სამხრეთული გზები⁴. როგორც აღნიშნავს ა. ბოლტუნოვა, „Поход Помпея в Закавказье является одним из звеньев в цепи римских военных мероприятий в Азии, имевших целью постепенное и планомерное продвижение римлян на восток, и обеспечение путем провиантования на восток римского торгового капитала возможности установить торговый путь в глубины Азии“⁵. აღნიშნული მომენტები წარმოადგენდა სწორედ იმ მომძრაებელ ძალას, რომელიც პომპეუსს

¹ ს. ჯანაშია, „შრომები“, ტ. I, გვ. 182—186.

² იქვე, გვ. 184.

³ ამ გზის შესახებ იხ. Г. К. Гозалиншвили, О древнем торговом пути в Закавказье, исторический институтის შრომები, ტ. II, 1956, გვ. 153—160; З. И. Ямнойский, К изучению древнего пути из Каспийского моря по реке Кура через Грузию к Черному морю, იქვე, გვ. 161—180; თ. ლორთქიფანიძე, ანტიკურ ხანაში ინდოეთიდან შავი ზღვისაკენ მიმავალი სატრანზიტო-სავაჭრო გზის შესახებ, „საქ. აკად. მოამბე“, ტ. XIX, № 3, 1957, გვ. 377—384.

⁴ ლ. სანიკიძე, პონტოს სამეფო, თბილისი, 1956, გვ. 193.

⁵ А. И. Амيرانшвили (Болтунова), Иберия и римская экспансия в Азии, ВДИ, 1938, № 4 (5), გვ. 166.

ალბანეთში. იბერიაში და კოლხეთში სალაშქროდ იწვევდა. ცხადია, პომპეუსს არავითარი საბაბიც რომ არ ჰქონოდა, იგი მაინც ეცდებოდა ამიერკავკასიის ქვეყნები რომის გაუღენისათვის დაემორჩილებინა. ეს ლაშქრობა ემსახურებოდა რომის ხელისუფლების სათავეში ახლად მოსული სოციალური ფენების გამდიდრების, ახალი ბაზრების, სავაჭრო გზების, ხალხთა დატყვევება-დამონების მისწრაფებებს; „მეორეხარისხოვან როლს თამაშობდა მითრიდატეს შეპყრობის იურიდიული საბურველი და თვითონ პომპეუსის პატივმოყვარეობა“¹.

4. აკროპოლისის ქვეშ დიონ კასიოსი უდავოდ გულისხმობს იბერიის დედაქალაქს, რომელიც სტრაბონთან ჰარმოზიკედ (Ἀρμόζιχη), პლინიუსთან ჰარმასტიხად (Harmastis), ხოლო პტოლემეაიოსთან ჰარმაკტიკად (Ἁρμάκτιχα) იწოდება (Strabo, XI, 3. 5; Plin., NH, VI, 23; Cl. Ptol., Geogr., V, 10, 3). სამეცნიერო ლიტერატურაში კარგად არის ცნობილი, რომ ამ სახელით აღინიშნებოდა ქართლის სამეფოს დედაქალაქი არმაზციხე. ანტიკური რეალიებისა და 1941—1943/44 წწ.-ში ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების საფუძველზე მთელი უეჭველობით დადასტურდა, რომ არმაზციხე, ანუ ბერძნულ-რომაული წყაროების ჰარმოზიკე-ჰარმასტიხის მდებარეობდა მცხეთის მახლობლად, არმაზის მალლობზე, ანუ ბაგინეთის ბორცვზე, მტკვრის მარჯვენა ნაპირზე, არაგვის შესართავის პირდაპირ². ამავე დროს ცნობილია, რომ ქართლის სამეფოს დედაქალაქად „პირველ საუკუნეზე გაცილებით უფრო ჭირე“ ხდება ქალაქი მცხეთა³, ხოლო ანტიკურ ლიტერატურაში იბერიის დედაქალაქი ამ სახელით პირველად ახ. წ. II საუკუნეში გვხვდება⁴. ეს მდგომარეობა უნდა აიხსნას იმით, რომ არმაზციხის ცნებაში შედიოდა, როგორც ჩანს, ქალაქი მცხეთაც; როგორც ს. ჯანაშია აღნიშნავს, არქეოლოგიური გათხრებისა და ძველ ავტორთა შესწავლის შედეგად ირკვევა, რომ

¹ ლ. სანიკიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 194.

² ს. ჯანაშია, არქეოლოგიური გათხრები საქართველოში, გახ. „კომუნისტი“, 1945, № 13; გ. ლომთაძე, არქეოლოგიური გათხრები საქართველოს ძველ დედაქალაქში, 1945, გვ. 55; ა. აფაქიძე, არმაზციხის ლოკალიზაციის საკითხისათვის, „ისტორიის ინსტ. შრომები“, ტ. IV, ნაკ. I, 1958, გვ. 71—98; ა. აფაქიძე, ქალაქები და საქალაქო ცხოვრება ძველ საქართველოში, თბილისი, 1963, გვ. 21 და შემდ.

³ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, წ. I, გვ. 447—454; ს. ჯანაშია, „შრომები“, ტ. II, გვ. 304.

⁴ 5. ლომთაძე, კლავდიოს პტოლემეაიოსი, „გეოგრაფიული სახელმძღვანელო“, ცნობები საქართველოს შესახებ, „მასალები“, ნაკ. 32, 1955, გვ. 46, 60.

„არმაზის ციხე წარმოადგენდა მხოლოდ მთელის ნაწილს. სახელდობრ, მცხეთის აკროპოლისს, რომლის სახელწოდებაც („მცხეთა“) ბერძნულ-რომაული ლიტერატურისათვის ცნობილი ხდება ჩვ. წ. II საუკუნიდან“¹. ცხადია, რომ დასავლურ წყაროებში ცნობები იბერიის შესახებ ჩნდება უმთავრესად პომპეუსის ლაშქრობის შემდეგ; რამდენადაც რომაელებს საქმე პირველ რიგში სწორედ დედაქალაქის აკროპოლისთან (შიდა ციხესთან) ჰქონდათ, სწორედ მისი სახელი გაიგეს პირველად და მას ასახელებდნენ თავის ანგარიშებში თუ აღწერილობებში. დიონ კასიოსის მიერ იბერიის დედაქალაქის „აკროპოლისად“ წოდებას ზემოაღნიშნულთან დაკავშირებით განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება, რამდენადაც გვეხმარება არმაზციხის რაობის გაგებაში. გ. მელიქიშვილის დაკვირვებით, იბერიის დედაქალაქის ციხის „აკროპოლისად“ წოდება დიონ კასიოსის მიერ, როგორც ჩანს, ადგილობრივი ქართული სახელწოდების გადმოცემა უნდა იყოს, გ. მელიქიშვილი ყურადღებას აქცევს იმ გარემოებას, რომ „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“-ს ქრონიკაში აღნიშნულია არმაზში „შიდა ციხის“ აშენება; ეს ტერმინი კი ზედმიწევნით შეეფერება ბერძნულ „აკროპოლისს“².

4^ა. ამ ადგილას ყველა ხელნაწერებში არის ლაკუნა, რომელსაც ბეკერი ავსებს სიტყვებით — *τις Κέρχου παρὰρρῆσσιος, ἔνιαι δὲ,...* მაშინ ეს ადგილი უნდა ითარგმნოს შემდეგნაირად: „...ერთი მხრიდან მოედინება კირნოსი, ხოლო მეორე მხრით კი გადაჭიმული იყო კავკასიონი“³.

5. ჩვენი ყურადღება გვინდა შევაჩეროთ პომპეუსის იბერიაში შემოსვლის მარშრუტზე. ზევით (იხ. შენიშვნა № 48 XXXVI წიგნისადმი) ჩვენ არ გავიზიარეთ ი. მანანდიანის შეხედულება პომპეუსის საზამთროდ ახალქალაქ-ხოსპიას რაიონში დაბანაკების შესახებ. ამასთან დაკავშირებით მიუღებლად მიგვაჩნია აგრეთვე ი. მანანდიანის მიერ პომპეუსის იბერიაში ლაშქრობის მარშრუტის განსაზღვრა. რამდენადაც რომაელთა საზამთრო ადგილსამყოფელად ი. მანანდიანმა მიიჩნია ახალქალაქ წუნდის რაიონი, სრულიად ლოგიკური იყო, რომ მან იმავე გაზაფხულზე რომაელთა იბერიაში შეჭრა ივარაუდა მერმინდელი ჯავახეთიდან მტკვრის ხეობით. აქე-

¹ ს. ჯანაშია, გაზ. „კომუნისტი“, 1945, № 13; შეად. ა. აფაქიძე, მცხეთა — ქართლის სამეფოს ძველი დედაქალაქი, თბილისი, 1959, გვ. 76—80; მისივე, ქალაქები და საქალაქო ცხოვრება ძველ საქართველოში, გვ. 162—182.

² Г. А. Мелликишвили, К истории древней Грузии, гв. 329—329.

³ იხ. დიონ კასიოსის „რომის ისტორიის“ ბეკერის გამოცემა, 1849; შეად. Dio's Roman History, by E. Cary, გვ. 98.

დან, ე. ი. ხოსპიას რაიონიდან, მანანდიანის აზრით, იბერიაში ორი გზით შეიძლებოდა შესვლა: ერთი — ბაკურიან-ბორჯომის მიმართულებით, ხოლო მეორე — აწყურიდან ბორჯომზე და შემდეგ შუა ქართლისაკენ. ეს მეორე გზა უნდა გამოეყენებინა პომპეუსს, ი. მანანდიანის სიტყვით, რადგან იგი თავისთავად უკვე ამ გზაზე იდგა¹. რადგან ჩვენ უარვყავით მანანდიანისეული ლოკალიზაცია პომპეუსის საზამთრო ბანაკისა, ცხადია ეს მარშრუტიც ჩვენ გაუმართლებლად მიგვაჩნია. მაგრამ იგი სხვა მხრივაც მიუღებელია. ჯერ ერთი, დიონ კასიოსის მოთხრობიდან ჩანს, რომ პომპეუსი სრულიად ანაზღვეულად მივიდა იბერიის დედაქალაქამდე. არტაგმა ვერც კი გაიგო მისი მოახლოება. ასეთი მოულოდნელობა სრულიად წარმოუდგენელი იქნებოდა, პომპეუსს რომ მტკვრის ზემო წელიდან მცხეთამდე მდინარის მთელი ხეობა გაეგლო: შეუძლებელია ამ ხნის განმავლობაში იბერიის მეფეს ვერ გაეგო მისი მოახლოება, მით უფრო, რომ არტავი არც ისე გულხელდაკრეფილი იყო და მტრის დასახვედრად ემზადებოდა. ამას გარდა, ქართულ საისტორიო წყაროებში აღნიშნულია, რომ ქართლში ძველად, ანტიკურ ხანაში, სწორედ მტკვრის ხეობაში რამდენიმე ციხე-ქალაქი მდებარეობდა: ლოძრხე, ურბნისი, კასპი და სარკინე² ამათ გარდა უნდა ვიგულისხმოთ აგრეთვე უფლისციხე და გორიცი, რომლის ციხის არქეოლოგიურმა შესწავლამ გამოავლინა ანტიკური დროის სიმაგრის ნაშთები³. როგორ შეიძლება დაეუშვათ, რომ ამ ქალაქებთან მას არავითარი წინააღმდეგობა არ შეხვედროდა და ხელშეუშლელად მისულიყო სატახტო ქალაქამდე. შემდეგ, დიონ კასიოსი მოგვითხრობს, რომ მტრის მოულოდნელი თავდასხმის გამო არტავმა ვერ მოასწრო მეტად ძნელგასასვალი ვიწრობების დაკავება. რამდენადაც ცოტა ქვევით დიონი აღნიშნავს, რომ დედაქალაქის დაკავების მერე პომპეუსმა აიღო ეს ვიწრობები, უეჭველია აქ სწორედ მცხეთა-არმაზის მიმდგომი ადგილები იგულისხმება. პომპეუსი რომ მტკვრის ზემო წელიდან წამოსულიყო, რაღა აზრი შეიძლებოდა ჰქონოდა ან ვიწრობების დაკავებას, როდესაც მდ. მტკვრის მთელი იბერიის ფარგლებში მოქცეული ხეობა მის ხელში იყო უკვე მოქცეული.

¹ Я. А. Манандян, Круговой путь Помпея..., გვ. 76.

² „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“, Е. Такашвили, Описание рукописей, ტ. II, გვ. 708; ქართლის ცხოვრება, ტ. I, გვ. 6—12; Ш. А. Месхиа, Города и городской строй феодальной Грузии, Тбилиси, 1959, გვ. 16—17.

³ Б. ლომოური, ქართლის (იბერიის) სამეფოს საზღვრების საკვლევისათვის..., გვ. 5—11.

ყოველივე ზემოთქმული გვაგვარაუდებინებს, რომ პომპეუსი დედაქალაქს აღმოსავლეთიდან უნდა მისდგომოდა. რამდენადაც ჩვენ ზევით პომპეუსის საზამთრო ბანაკი მდ. მტკვრის ნაპირას, დაახლოებით აღსტაფისა და თოუზის შესართავთა რაიონში ვიგულისხმეთ, ვფიქრობთ, რომ პომპეუსი აქედან უნდა მდ. მტკვარს აჰყლოდა და ისე მისდგომოდა იბერიის სატახტო ქალაქს. იბერიის სამეფოს ტერიტორია ამ დროს, როგორც ჩვენ სხვა ადგილას გვაქვს გარკვეული, იწყებოდა დაახლოებით მდ. ხრამის (ქციის) მტკვართან შეერთების ადგილას¹. აქედან აომპეუსს მართლაც შეეძლო სწრაფად და მოულოდნელად მისვლა მცხეთის სანახებამდე. ასეთ ვითარებაში არტაგისათვის მართლაც ჰქონდა მნიშვნელობა მცხეთა-არმაზის აღმოსავლეთით მდებარე ვიწრობების გამაგრებას; ამით იგი გზას შეუკრავდა რომაელებს როგორც დედაქალაქისაკენ, ისე დანარჩენი იბერიისაკენ. ერთი სიტყვით, პომპეუსს ჩვენის აზრით, უნდა ესარგებლა სომხეთისა და იბერიის დამაკავშირებელი გზების იმ შტოთი, რომელიც აღსტაფის ქვემო დინებიდან მტკვრის აუღლებით მცხეთა-თბილისის რაიონს აღწევდა². ამ მოსაზრებას საფუძვლით ადასტურებს სტრაბონის ცნობაც; ლაპარაკობს რა იბერიაში შემოსასვლელ გზებზე, სტრაბონი აღნიშნავს: „ხოლო არმენიიდან [შემოსასვლელი] არის კიროსის ვიწროებზე და არაგოსისაზე. ვიდრე ერთმანეთს შეერთვის [ეს მდინარეები], იმ ადგილას მდებარეობს გამაგრებული ქალაქები კლდეებზე, ... ამ შემოსასვლელებით ისარგებლა პირველად პომპეუსმა, რომელიც არმენიიდან მოდიოდა, ხოლო შემდეგ კანიდიუსმა“³. მართლაც, აღნიშნული გზა თითქოს აღსტაფის შესართავიდან, სულ მტკვრის მარჯვენა ნაპირს მიჰყვებოდა. ამ გზით მომავალი, თბილისის შემდეგ მდებარე ვიწრობების გავლით, მართლაც არმაზციხე-მცხეთას და არაგვის შესართავს მიადგებოდა⁴.

6. მდინარე პელორი — სრულიად უცნობია სხვა წყაროებისათვის; ლათინურის „Scythica et Caucasica“-ს ახალი გამოცემის კომენტატორი აიგივებს მას მდ. ლორთან⁵; აქ იგულისხმება, როგორც ჩანს, მდ. ლორე (მდ. დებედის ხეობაში, ყოფილი ბორჩა-

¹ ნ. ლომოური. ქართლის (იბერიის) სამეფოს საზღვრების საკითხისათვის... გვ. 5—11.

² С. Т. Еремян, Торговые пути Армении..... გვ. 84—87.

³ Strabo, XI, 3, 5.

⁴ ნ. ლომოური, ძველი საქართველოს სავაჭრო გზების საკითხისათვის, „ისტორიის ინსტიტუტის შრომები“, ტ. IV, ნაკვ. I, 1958, გვ. 115—116.

⁵ ВДН, 1948. № 2, გვ. 271, 1.

ლოს მაზრა, ეხლა სომხეთის სსრ). მაგრამ მტკვრის მარცხენა სანაპიროზე მცხეთასთან გადასული არტაგი მდ. ლორესთან ვერაფითარ შემთხვევაში ვერ აღმოჩნდებოდა. დიონ კასიოსის მთელი აღწერილობა გვაფარაუდებინებს, რომ აქ მდინარე არა გვი იგულისხმება, თუმცა გაურკვეველია რა საფუძველზე უწოდებს მას მწერალი პელორს. როგორც გ. მელიქიშვილი გადმოგვცემს, ვ. დონდუამ მიაქცია ყურადღება მდ. პელორის სახელწოდებას, რომელიც მისი აზრით შეიძლება იყოს აღწერილობითი ხასიათისა — შეად. ზმნა $\pi\acute{\alpha}\lambda\omega$ — „გომორაობ, მივისწრაფვი“, ან $\tau\acute{o}$ $\pi\acute{\alpha}\lambda\omega\mu$ — „გოლიათი“ (чудовище)¹.

7 დიონ კასიოსის ეს ცნობა, როგორც ს. ჯანაშია აღნიშნავს, მიუთითებს არტაგის მონარქიულ უფლებებზე, რადგან „სუვერენული უფლებები რომ ხალხს ჰკუთვნებოდა, მაშინ, ცხადია, მძევლებად თვით ხალხისავე წარმომადგენლები იქნებოდნენ“². მართლაც, დიონ კასიოსის ეს ცნობა ერთ-ერთი კონკრეტული საბუთია იმათ წინააღმდეგ, ვინც ამტკიცებს, რომ იბერიაში (ქართლში) ძვ. წ. I საუკუნისთვისაც კი (და უფრო გვიანაც) ჯერ კიდევ არ იყო კლასობრივი საზოგადოება და სახელმწიფო, ხოლო ანტიკურ წყაროებში დასახელებული „ბასილევები“ რეალურად გვაროვნული წყობილების ტომის ბელადს წარმოადგენდნენ³. საქმე ისაა, რომ V გვაროვნული წყობილების დროს, ე. ი. იმ დროს, „როცა ყოველი ასაკოვანი მამაკაცი ტომში მეომრად ითვლებოდა, ჯერ კიდევ არ არსებობდა ხალხისაგან გამოცალკევებული საჯარო ხელისუფლება, რომელიც შეიძლებოდა მას (ე. ი. ხალხს. — ნ. ლ.) დაპირისპირებოდა“⁴. ამ დროს მთელი ძალაუფლება თვით ხალხს ეკუთვნოდა უხუცესთა საბჭოსა და სახალხო კრების სახით, „ბასილევის“ თანამდებობა არჩევითი იყო და არ სარგებლობდა უზენაესი უფლებით. ასეთ პირობებში მძევალს მხოლოდ მაშინ ექნებოდა ძალა, თუ იგი მთელი ხალხის, ან მისი ძალაუფლების განმასახიერებელი საბჭოს (ბულე), ან სახალხო კრების მიერ იქნებოდა მიცემული. მხოლოდ მას შემდეგ, რაც ხელისუფლების სათავეში მოექცა მეფე — მონარქი,

¹ Г. А. Меликишвили, К истории древней Грузии, გვ. 329, შენ. 20.

² ს. ჯანაშია, „შრომები“, ტ. II, გვ. 159.

³ Г. К. Соселня, Существовала ли рабовладельческая формация в Грузии, ВИ, 1956, № 10; შეად. რეცენზია ამ სტატიაზე: Ш. А. Месхиа, Н. Ю. Ломоурн, О. Д. Лордкипанидзе, К вопросу о происхождении государства и сущ. рабвл. форм. в Грузии, ВИ, 1957, № 7.

⁴ ფ. ვნგელსი, თჯახის. კერძო საკუთრებისა და სახელმწიფოს წარმოშობა, თბილისი, 1953. გვ. 143.

მამიდან შვილზე გარდამავალი მემკვიდრეობითი უფლებით, ე. ი. მას შემდეგ რაც გაჩნდა სახელმწიფო, მძევლად მიჰყავდათ ამ უზენაესი ხელისუფლის — მეფის შვილები. ასე მაგალითად, იულიუს კესარის მოთხოვნით, გვაროვნული წყობილების უმაღლეს საფეხურზე მდგომ გალურ ტომს — ედუებს სეკვანებისათვის მძევლად მიუტიათ თავისი „უწარჩინებულესი მოქალაქეები (*Obsides dare nobilissimos civitatis*)“¹. ასევე გერმანელთა ბელადი არიოვისტე მოითხოვს გალებისაგან მძევლად „ყველაზე წარჩინებულთა შვილებს (*obsides nobilissimi cujusque liberos poscere*)“²; თვითონ კეისარს ბელოვაკთა ტომისაგან მიჰყავს 600 მძევალი (*sescentos obsides poposcit*), ხოლო სუესიონთაგან ყველაზე გამოჩენილი მოქალაქეები (*obsidibus acceptis primis civitatis*)³. მაგრამ უკვე პართიის მეფემ მითრიდატე II (123—88) სომხეთის დამარცხების მერე მძევლად წაიყვანა მეფის შვილი ტიგრანი, შემდეგში სომხეთის მეფე ტიგრან II⁴. პომპეუსიც, როგორც ვხედავთ, სწორედ შვილებს მოითხოვს იბერთა მეფისაგან. ამნაირად, დიონ კასიოსის ეს ცნობა კიდევ ერთ მოწმობას წარმოადგენს იმისთვის, რომ ძვ. წ. I საუკუნეში იბერიაში მონარქიული ძალაუფლების მატარებელი მეფე იყო და, მაშასადამე, სახელმწიფოებრივი ხელისუფლება არსებობდა.

დიონ კასიოსის ამ ცნობას კიდევ მეორე მხრივ აქვს მნიშვნელობა: როგორც ცნობილია, იბერიის საზოგადოებრივი წყობის აღწერისას სტრაბონი აღნიშნავს, რომ მთავარსარდლობა იბერიაში ეკუთვნოდა მეფის მერე მეორე პირს, თუ სხვა გავებით მეორე მეფეს; მასვე ჰქონია ხელთ მართლმსაჯულება, ხოლო საგარეო ურთიერთობა კი ქურუმების კომპეტენციაში შედიოდა (*Strabo*, XI, 3, 6). პირველად ნ. ბერძენიშვილმა გამოსთქვა ექვი ისეთი მეფის არსებობის შესახებ, რომელსაც არაფერი ეკითხება არც მართლმსაჯულებისა, არც მთავარსარდლობისა და არც საგარეო ურთიერთობისა; ნ. ბერძენიშვილი ვარაუდობს, რომ „ან სტრაბონი მის დრომდის რალაც დიდი ხნის წინ არსებულ მდგომარეობას გადმოგვცემს, ან კიდევ ის შეცდომაში შეიყვანეს ზეპირად ცნობების მიმწოდებლებმა“⁵. პირველ შესაძლებლობას მხარს უჭერს სპე-

¹ C. Jul. Caes., *Comm.*, de BG., I, 31.

² იქვე, I, 31.

³ იქვე, II, 13; II, 15.

⁴ Justin., XXXVIII, 3, 1; Strabo, XI, 14, 15.

⁵ ნ. ბერძენიშვილი. რეცენზია ს. ჯანაშიას წიგნზე „საქართველო აღრინდელი ფეოდალიზაციის გზაზე“, „მომომხილველი“, ტ. III, 1953, გვ. 294.

ცალურ წერილში ო. ლორთქიფანიძე¹. ასეთი დასკვნისათვის საფუძველს იძლევა ის გარემოება, რომ სხვა ანტიკურ წყაროთა მიხედვით (ტაციტუსი, პლუტარქე, ამიანე მარცელინე, „Monumentum Ancyranum“ და სხვ.) იბერიის მეფეები მთავარსარდლობენ ქადევაც და უცხო ხელისუფლებთან ურთიერთობაც სწორედ მათ გამგებლობაშია. ამ მხრივ დიონ კასიოსის ცნობებსაც ენიჭება გარკვეული მნიშვნელობა, რამდენადაც პომპეუსთან ბრძოლასაც, მასთან დიპლომატიურ ურთიერთობასაც და ზავის დადებასაც სწორედ არტაგი ხელმძღვანელობს.

აქვე უნდა შევეხოთ საკითხს იმის შესახებ, თუ რა პირობებით იყო დადებული ეს ზავი და რა ურთიერთდამოკიდებულება დამყარდა რომსა და იბერიას შორის პომპეუსის ლაშქრობის შემდეგ. ოფიციალურ რომაულ წყაროებში, ისევე როგორც წარწერებში, ეს ურთიერთობა რომელი ხალხისადმი „მეგობრობით“ (φιλία, amicitia) აღინიშნება. ამის საფუძველზე ს. ჯანაშია სთვლიდა, რომ რომისა და იბერიის ურთიერთობა „სიმეგობრობით“ (συμμαχία), ე. ი. სამხედრო კავშირში გამოიხატებოდა, რომელსაც ცალმხრივი ხასიათი ჰქონდა².

უკანასკნელად ლ. ალექსიძემ რომის იმდროინდელი საერთაშორისო-სამართლებრივი ინსტიტუტებისა და იბერიისა და რომის ურთიერთობის დეტალური ანალიზის საფუძველზე დამაჯერებლად აჩვენა, რომ „სიმეგობრობა“, ამ ტერმინის სპეციალური გაგებით, რომის საერთაშორისო ურთიერთობისათვის საერთოდ არ არის დამახასიათებელი. რომისა და იბერიის ხელშეკრულება თავისი ტიპით განეკუთვნება ე. წ. Foedus sociale-ს, რომელიც გულისხმობს არა მარტო „ზავსა და მეგობრობას“, არამედ აქტიურ დახმარებასაც საერთო მტრებთან ბრძოლაში. ამასთან, ჩვენ კონკრეტულ შემთხვევაში, ეს ხელშეკრულება განეკუთვნება Foedus sociale-ს მეორე სახესხვაობას — არათანასწორუფლებიან, ცალმხრივ კავშირებს (Foedera non aequa), როდესაც რომი არავითარ ვალდებულებას არ კისრულობს თავის „მოკავშირის“ მიმართ³.

¹ ო. ლორთქიფანიძე, სტრაბონის ცნობა იბერიის მოსახლეობის პირველი გენოსის შესახებ, „საქ. სსრ მეცნ. აკად. მოამბე“, ტ. XVIII, № 3, 1957, გვ. 370—375.

² ს. ჯანაშია, „შრომები“, ტ. I, გვ. გვ. 182, 192.

³ Л. Алексидзе, К вопросу о международно-правовых взаимоотношениях Иберии (Картли) с Римом, „თსუ შრომები“, ტ. 65, 1957, გვ. 161—179.

8. პომპეუსი იბერიიდან კოლხეთში, როგორც ჩანს, გადასულა სურამის ულელტეხილით და შემდეგ მდ. ფაზისს (ე. ი. ყვირილასა და მერე რიონს) ჩაჰყოლია¹.

9. კოლხეთი ამ ხანებისათვის ერთიან, მტკიცედ ცენტრალიზებულ სამეფოს აღარ წარმოადგენდა. მითრიდატე VI-ის დამარცხების შემდეგ იქ კიდევ უფრო მეტი არეულობა და დაშლილობა უნდა დაწყებულიყო. დიონ კასიოსის ეს ცნობა მოწმობს, რომ კოლხეთში მოსახლე ცალკეული ტომები პომპეუსს ნებაყოფლობით არ ნებდებოდნენ და უკანასკნელს უხდნება რომაელთათვის ჩვეული გზით — ხან დიპლომატიით, ხან კი ძალით ამ მხარის დამორჩილება. გ. მელიქიშვილმა ყურადღება მიაქცია იმ ფაქტს, რომ, აპიანეს ცნობით, პომპეუსის ტრიუმფში მიჰყავდათ კოლხთა ერთ-ერთი ბელადთაგანი (სკებტუხი) ოლთაქე (Appian, Mithr., 117); ეს გარემოება გ. მელიქიშვილს მიაჩნია იმის საბუთად, რომ კოლხეთის ცენტრალურ ნაწილშიაც პომპეუსი იარაღით იკვლევდა გზას².

10. პომპეუსის კოლხეთიდან აღბანეთში ლაშქრობის მარშრუტი დამაჯერებლად აქვს განსაზღვრული ი. მანანდიანს: კოლხეთიდან ზეკარის ულელტეხილით შიდა სომხეთამდე, ხოლო აქედან კი მდ. აღსტაფის ხეობით მტკვრამდე³. ამრიგად პომპეუსი მტკვარზე დაახლოებით აწინდელ ფოილოსთან უნდა გადასულიყო. ~~✓ X~~

11. მდ. კამბისი — მცირე ალაზანი ანუ იორი, სახელწოდება მომდინარეობს ქიზიყ-შირაქის ძველი სახელის — კამბეჩოვანის (კამბეჩანი) ბერძნული ტრანსკრიფციიდან — კამბისენე (Καμπίσηνη)⁴.

12. დიონ კასიოსის აღწერილობა, რომლის მიხედვით მდ. მტკვარსა და იორს შორის ტყვე აღბანელთა რიცხვიდან აყვანილი ნეგზურები რომაელებს გზას ურევდნენ, და მისი სპეციალური მითითება იმაზე, რომ აქ პომპეუსს აღბანელები თავს არ დასხმიან, როგორც ჩვენ სხვა ადგილას გვქონდა აღნიშნული, იმას უნდა მოწმობდეს, რომ პომპეუსი უკვე მტკვარზე გადასვლისთანავე აღბანეთის ტერიტორიაზე შევიდა და ერთ-ერთი დამატებითი საბუთია ჩვენი დებულებისათვის, რომ იმ პერიოდში აღბანეთის ტერიტორია ვრცელდებოდა ნაწილობრივ იორის ქვემო დინების დასავლეთითაც⁵.

¹ Я. А. Манандян, Круговой путь Помпея..., გვ. 78.

² Г. А. Меликишвили, К истории древней Грузии, გვ. 330.

³ Я. А. Манандян, Круговой путь Помпея..., გვ. 78.

⁴ RE, Bd., გვ. 1809—1810; ს. კაკაბაძე, ქართული სახელმწიფოებრივობის გენეზისის საკითხები, „საისტორიო მონაძე“, 1924, № 1, გვ. 29—31.

⁵ ნ. ლომოური, იბერიის (ქართლის) სამეფოს საზღვრების..., გვ. 7—8.

13. მდ. აბანტი გაიგივებულ უნდა იქნეს თანამედროვე ალ-ა-ზანთან¹, რომელიც იმ დროს თითქმის მთლიანად ალბანეთში მოედინებოდა².

14. როგორც პლუტარქე გადმოგვცემს, ალბანელებს სარდლობდა არა მეფე ოროსი, არამედ მეფის ძმა კოსისი, რომელიც პომპეუსმა ორთაბრძოლაში მოკლა (Plut., Pomp., 35).

15. კორდუენე — ოლქი არმენიის სამხრეთით მდ. ტიგროსის ნაპირას. თავდაპირველად პართელთა ხელში იყო. ძვ. წ. 82—85 წლებში ტიგრან II დაიპყრო ეს ოლქი მეზობელ ადიაბენასა და ოსროენასთან ერთად³.

16. ლუციუს აფრანიუსი — პომპეუსის ერთ-ერთი მხედართმთავარი; მონაწილეობდა ჯერ კიდევ სერტორიუსის წინააღმდეგ ომში. პომპეუსის იბერია-კოლხეთში ლაშქრობის დროს დატოვებული იყო არმენიაში (Plut., Pomp., 34).

17. იგულისხმება ტიგრან II-ის ვაჟი ტიგრან მცირე.

18. აქ დიონ კასიოსი რაღაც შეცდომას უშვებს. როგორც დიონ კასიოსის ზევით მოტანილი აღწერილობა (წიგნი XXXVI, თავი 53) და აქვე ზევით კომენტირებული ადგილი მოწმობს, პომპეუსმა ტიგრან მცირე ჯერ კიდევ არმენიაში პირველად შესვლისას დააპატიმრა და რომში გაგზავნა, სადაც შემდეგ ტრიუმფში გაატარა. ამასვე ადასტურებენ აპიანე (Appian., 105) და პლუტარქე (Pomp., 33). აპიანეს და ვალერიუს მაქსიმეს ცნობების თანახმად, ტიგრან მცირის აჯანყებამდე ტიგრან II იძულებული გამხდარა თავისი ორი უფროსი ვაჟი ურჩობისათვის სიკვდილით დაესაჯა (Appian., Mithr., 104; Valer. Max., 9, 11). ძნელი სათქმელია, რომ აქ ტიგრან II მეოთხე ვაჟი არტავაზდი იგულისხმებოდეს, რომელმაც მამის შემდეგ არმენიის ტახტი დაიკავა არტავაზდ II სახელწოდებით. უფრო სარწმუნო ჩანს, რომ დიონ კასიოსი ამ შემთხვევაშიაც ტიგრან მცირეს გულისხმობდეს, მაგრამ აქ გადმოაქჟინდეს შეცდომით მის მიერვე ზევით აღწერილი უფრო ადრე მომხდარი ამბავი. ამას უნდა ადასტურებდეს დიონ კასიოსის ცნობაც, რომ ფრაატემ ტიგრანის ამ ვაჟს თავისი ქალი მიათხოვა. როგორც წყაროებიდან ჩანს, ფრაატეს თავისი ქალი სწორედ ტიგრან მცირისათვის მიუთხოვებია⁴.

¹ A. Forbiger, Handbuch der alten Geographie, II Bd., 1877. გვ. 448; Tomaschek, Abantos, RE. I Bd., გვ. 18.

² ბ. ლომოური, იბერიის (ქართლის) სამეფოს საზღვრების..., გვ. 7.

³ История армянского народа. გვ. 36.

⁴ Appian., Mithr., შეად. A. Gutschmid, Geschichte Irans.... გვ. 83.

19. ლუციუს იულიუს კეისარი და გაიუს ნიგიდიუს ფიგულუსი — ძვ. წ. 64 წლის კონსულები.

*20. ეს ცნობა ადასტურებს სწორედ იმ ფაქტს, რომ 64 წლის ზამთარში პომპეუსი სირიაში იმყოფებოდა და არა არმენიაში.

20*. ამ ადგილას ხელნაწერებში ხარვეზია. ე. კერი თავის თარგ-მანში ავსებს ამ ხარვეზებს შემდეგნაირად: და არ სურს შემდგომი რისკი გასწიოს (and did not wish [to undertake further risks])¹.

21. იხ. ზევით, კომენტარი XXXVI წიგნისათვის № 48.

22. იხ. ზევით კომენტარი XXXVI წიგნისათვის № 48.

23. სტრატონიკე — მითრიდატე VI-ის შეულღე (Appian., Mithr., 107). პლუტარქე მას ხარჭას უწოდებს (Plut., Pomp., 36). როცა მითრიდატე პომპეუსისაგან დამარცხებული პონტოდან გარბოდა, მან მიატოვა სტრატონიკე. ამის სანაცვლოდ უკანასკნელმა ერთ-ერთი კოშკი თუ ციხე-სიმაგრე, რომელსაც არც აპიანე, არც პლუტარქე არ ასახელებენ, ხოლო დიონ კასიუსი სინორეგას უწოდებს, პომპეუსს გადასცა, რის სანაცვლოდაც თავისი და თავისი ვაჟის ქსიფარეს უშიშრობა გამოსთხოვა რომაელებს. მაგრამ ქსიფარე, როგორც ჩანს, მითრიდატეს ხელში იმყოფებოდა, რადგან მან ის მოაკვლევინა².

წიგნი XLII

1. კლეოპატრა — ეგვიპტის დედოფალი. ძვ. წ. 51 წელს მეფე პტოლემეაიოს ავლეტის გარდაცვალების შემდეგ, მისივე ანდერძით ეგვიპტის ტახტზე ავიდნენ მისი 16 წლის ქალიშვილი, კლეოპატრა, და ვაჟი, 10 წლის პტოლემეაიოს დიონისე. მალე კლეოპატრასა და მის ძმას, უფრო სწორედ დიონისეს მზრუნველ საჭურის პოთინეს შორის ბრძოლა დაიწყო. კლეოპატრა იძულებული შეიქმნა სირიაში გაქცეულიყო.

2. გაიუს იულიუს კეისარი — (100 — 44), გამოჩენილი რომაელი პოლიტიკური მოღვაწე, პირველი ტრიუმვირატის ერთ-ერთი სულისჩამდგმელი. ძვ. წ. 58—50 წლებში რომის ძალაუფლებას დაუმორჩილა გალიის ტომები. 49—48 წლებში ბრძოლას ეწევა პომპეუსის წინააღმდეგ ხელისუფლებისათვის. 48 წელს საბერძ-

¹ Dio's Roman History, by E. Cary, გვ. 111.

² Appian., Mithr., 107; Th. Reinach, Mithridates Eupator..., გვ. 398; M. Gelzer, Pompeius, გვ. 95—96.

ნეთში, ფარსალთან სასტიკად ამარცხებს პომპეუსს, რომელიც მომხრეებითურთ ეგვიპტეში გარბის; მაგრამ ეგვიპტის მთავრობამ პოთინეს მეთაურობით არ ჩასთვალა მიზანშეწონილად დამარცხებული პომპეუსის მხარდაჭერა და იგი ღალატით იქნა მოკლული. პომპეუსის ფეხდაფეხ ეგვიპტეში ჩადის იულიუს კეისარიც; იგი აქტიურად ერევა ეგვიპტის სამეფო კარზე მიმდინარე ბრძოლაში და მხარს უჭერს კლეოპატრას, რომელსაც ტახტს უბრუნებს¹.

3. ფარნაკე — მითრიდატე ეგპატორის ვაჟი. ძვ. წ. 63 წელს მან აჯანყება დაიწყო მამის წინააღმდეგ ბოსფორში. მას მიემხრო ბოსფორის ქალაქები ფანაგორია, ქერსონესი, თეოდოსია და ნიმფეა. მითრიდატე VI-მ თავი მოიკლა. პომპეუსმა ფარნაკე შეფედ დაამტკიცა ოლონდ მარტო ბოსფორისა და არა მითრიდატეს მთელი საბრძანებელისა².

4. კიმერიის ბოსფორი — აწინდელი ყირიმი და ტამანის ნახევარკუნძული (იხ. შენიშვნა № 3 XXXVI წიგნისათვის).

5. მითრიდატე ეგპატორის დამარცხების შემდეგ პომპეუსმა კოლხეთის მმართველად დანიშნა არისტარხე. ზოგიერთი ანტიკური მწერლის ცნობით, არისტარხე შეფედ იყო დანიშნული (Eutrop., VI, 14; Phestus, 353), მაგრამ, რამდენადაც მისი სახელით მოქრილ ფულზე იგი ამ ტიტულით არ არის მოხსენებული, ეგტროპიუსისა და სხვათა ეს ცნობა საეჭვო ჩანს³. კოლხეთი მართალია ამ დროს რომის პროვინციულურ მმართველობაში არ იყო უშუალოდ შეყვანილი, მაგრამ რომის მიმართ ვასალურ დამოკიდებულეებაში იმყოფებოდა.

6. ამ შემთხვევაშიაც უდავოდ მცირე არმენია იგულისხმება.

7. დეიოტარე — ერთერთი გალატური ტომის — ტოლისტობოგების ტეტრარქოსი. ეხმარება რომაელებს ჯერ კიდევ ლუკულუსის მითრიდატეს წინააღმდეგ ბრძოლის დროს⁴. მითრიდატეზე გამარჯვების შემდეგ პომპეუსმა მისცა მას ძველი სამფლობელოს გარდა პაფლაგონიის ნაწილი, მდ. პალისსა და ქ. ამისოს შორის

¹ H. Y. Sanders. The so-called first triumvirate. „Memoires of American Academy in Rome“, X, 1932, p. 55; Ed. Meyer, Caesars Monarchie und das Principat des Pompejus, Stuttgart—Berlin, 1922; P. C. Brandes, Julius Caesar, I—II Bd., Berlin, 1925; H. A. Машкин, Пришпнат Августа, М.—Л., 1949. გვ. 18—74; მ. ალექსიშვილი, გაიუს იულიუს ცეზარი, თბილისი, 1961.

² Г. Ф. Гагдудкевич, Боспорское царство, გვ. 311.

³ Д. Г. Капанадзе, Грузинская пумизматика, М., 1955, გვ. 42.

⁴ Т. Моммзен, История Рима, т. III, გვ. 50.

მდებარე ოლქი, ფარნაკისა და ტრაპეზუნტის ოლქები კოლხეთამდე და მცირე არმენიამდე (Appian., Mithr., 114; Strabo, XII, 3, 13). ეეტროპიუსის ცნობით რომის სენატმა მას მცირე არმენიაც მიაკუთვნა (Eutrop., VI, 14). სამოქალაქო ომში იგი პომპეუსის მხარეს იყო და ფარსალის ბრძოლაში მასთან ერთად იბრძოდა, მაგრამ შემდეგ კეისარს მიემხრო.

8. როგორც სტრაბონი მოგვითხრობს, პომპეუსმა მითრიდატეს დამარცხების შემდეგ „არმენიასთან და კოლხიდის ირგვლივ მდებარე ადგილები თანამებრძოლ დინასტებს გაუნაწილა, ხოლო დანარჩენი ტერიტორია დაჰყო თერთმეტ სახელმწიფოდ და ბითვინიას შეუერთა, ისე რომ ორი ეპარქიიდან შექმნა ერთი“ (Strabo, XII, 3, 1); პომპეუსმა ერთ პროვინციად გააერთიანა ყოფილი ბითვინიის სამეფო და მითრიდატიდების სამემკვიდრეოს დასავლეთი ოლქები; ასე შეიქმნა ბითვინია-პონტოს პროვინცია, რომლის შემადგენლობაში შევიდნენ აგრეთვე პონტოს ქალაქები სინოპი და ამისო¹.

9. გნეიუს დომიციუს კალვინუსი — ძვ. წ. 53 წის კონსული. კეისარის ერთერთი მხედართმთავარი; ფარსალის ბრძოლაში კეისარის ჯარების ცენტრს სარდლობდა; ძვ. წ. 47 წ. აზიის პროვინციის მმართველი.

10. არიობარზანე — კაპადოკიის მეფე. აპიანეს ცნობით, პომპეუსმა ის კაპადოკიის მეფედ დასტოვა და შეუერთა კიდევ სოფენა და კორღუენა, რომლებიც არმენიას წაართვა. (Appian., Mithr., 105).

11. ნიკოპოლისი — იხ. ზევით შენიშვნა № 44 XXXVI წიგნისათვის.

12. ამისო — ძველი ბერძნული ახალშენი, დაარსებული დაახლოვებით ძვ. წ. VI საუკუნეში, როგორც ფიქრობენ ფოკეელი კოლონისტების მიერ². მდებარეობდა აწინდელი ქ. სამსუნის ადგილას, ე. წ. ყარა-სამსუნის პლატოზე³. ამისო უკვე პონტოს პირველი მეფეების მითრიდატე კტისტესის და არიობარზანეს დროს პონტოს სამეფოს შემადგენლობაში შევიდა⁴.

13. ასანდრე — ფარნაკეს ერთ-ერთი მხედართმთავარი. როდესაც ფარნაკემ მცირე აზიაში ლაშქრობა დაიწყო, მან თავის მოად-

¹ М. И. Максимова, Античные города юго-восточного Причерноморья, гл. 292.

² М: И. Максимова, Античные города..., гл. 65.

³ С. Ritter, Erdkunde, Bd. IX, 1859, гл. 805; Р. Х. Лепер. Экскурсия в Самсун, ИРАИК. XIII, 1908, гл. 312—325.

⁴ М. И. Максимова. Античные города... гл. 176.

გილედ სწორედ ასანდრი დასტოვა ბოსფორში. ზოგიერთი მკვლევარი მიიჩნევს მას ბოსფორის ძველი დინასტიის — სპარტოკიდების ჩამომავლად¹, სხვები კი ბოსფორელ ბერძნად². როგორც კი ფარნაკე მცირე აზიაში შეიჭრა, ასანდრემ აჯანყება მოაწყო და ხელთ იგდო ბოსფორის სამეფოს ტახტი, რომელიც ძვ. წ. 17 წლამდე შეინარჩუნა³.

14. ზ ე ლ ა — ქალაქი პონტოში, გაძიურას მახლობლად, აწანდელი ზილეში.

15. პ ტ ო ლ ე მ ა ი ო ს დ ი ო ნ ი ს ე — კლეოპატრას ძმა და თანამოსაყდრე. დაიღუპა ძვ. წ. 47 წ. იულიუს კეისარის ჯართან ეგვიპტელთა ბრძოლის დროს მდ. ნილოსის ნაპირას⁴.

16. ეს არის ის ცნობილი ბრძოლა, რომლის შესახებ კეისარი რომის სენატს ატყობინებდა სამი სიტყვით: „veni vidi vici“ (Sueton., Jul., 3, 72). დიონ კასიუსის უკანასკნელი სიტყვები ფაქტიურად ამავე გამოთქმის გამეორებაა.

17. მ ი თ რ ი დ ა ტ ე პ ე რ გ ა მ ე ლ ი — მითრიდატე ევპატორის შთამომავალი; დიდი დახმარება გაუწია იულიუს კეისარს ალექსანდრიაში, სადაც მიუყვანა აზიიდან დამხმარე ძალა. კეისარის უკანასკნელი დავალება მან ვერ შეასრულა და დაიღუპა ასანდრთან ბრძოლაში.

წიგნი XLIX

1. ლ უ ც ი უ ს გ ე ლ ი უ ს პ უ ბ ლ ი კ ო ლ ა და მ ა რ კ უ ს კ ო კ ე ი უ ს ნ ე რ ვ ა — ძვ. წ. 36 წლის კონსულები.

2. პ უ ბ ლ ი უ ს კ ა ნ ი დ ი უ ს კ რ ა ს უ ს ი — მეორე ტრიუმვირატის (ძვ. წ. 43—36 წწ.) წევრის, იულიუს კეისარის ახლო მეგობრის მარკუს ანტონიუსის ერთ-ერთი მხედართმთავარი, რომელიც ძვ. წ. 36 წ. არმენიაში იმყოფებოდა.

3. მ ე ფ ე ფ ა რ ნ ა ბ ა ზ ე — სხვა წყაროებისათვის უცნობი იბერიის მეფე. დიონ კასიოსის ეს ცნობა ზუსტი თარიღით გვაძლევს ანტიკური იბერიის (ქართლის) კიდევ ერთი მეფის სახელს.

ეს ფრაგმენტი განეკუთვნება მარკუს ანტონიუსის პართიაზე ლაშქრობის ხანას. ძვ. წ. 36 წლის ზაფხულის მიწურულს, თუ

¹ E. C. Голубцова, Северное причерноморье и Рим на рубеже н. э., М.: 1951, გვ. 76.

² Г. Ф. Гайдукович, Боспорское царство, გვ. 312.

³ Ю. Ю. Мартин, Неопубликованные археологические памятники, ВДИ, 1941, № 1, გვ. 211.

⁴ Аноним., Bell. Alex., 31.

შემოდგომაზე, ანტონიუსმა დაიწყო პართიის წინააღმდეგ ლაშქრობა. მიუხედავად თავდაპირველი წარმატებისა, ლაშქრობა უშედეგო აღმოჩნდა; ანტონიუსი იძულებული გახდა დიდი ზარალით უკან დაეხია პართიიდან. ამავე დროს არმენიის მეფემ არტავაზდ II (ძვ. წ. 55—34) დაინახა, რომ რომაელებს საქმეები ცუდად არის, იხელთა დრო, თავისი ლაშქრით მიატოვა თავისი „სიუზერენი“ და არმენიაში დაბრუნდა¹. [სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულია მოსაზრება, რომ კანიდიუს კრასუსის ლაშქრობა იბერიასა და ალბანეთში წინ უსწრებდა ანტონიუსის მიერ პართიის წინააღმდეგ საომარი მოქმედების დაწყებას და მიზნად ისახავდა ზურგის წინასწარ გამაგრებას². უნდა ვიფიქროთ, რომ იბერები და ალბანელები პომპეუსთან დადებულ შეთანხმებას „მეგობრობისა და კავშირის შესახებ“ მაინცადამაინც არ იცავდნენ და პირიქით ერთგვარ ანტირომაულ ტენდენციებსაც ამჟღავნებდნენ: ამას შესაძლოა ადასტურებდეს მოსე ხორენელის ერთი ცნობა, სადაც ნათქვამია, რომ არტავაზდის მეფობაში სომხებთან ერთად იბერებმა და ალბანელებმა ილაშქრეს მესოპოტამიაში და განდევნეს აქედან რომაული ჯარები³. ასეთ პირობებში გასაგებია, რომ პართიაზე ლაშქრობის წინ ანტონიუსმა საჭიროდ დაინახა იარაღით აღედგინა ამიერკავკასიის ქვეყნებში „რომაელი ხალხისადმი მეგობრობა“.]

წიგნი LVIII

1. არტაბანე — პართიის მეფე არტაბან III, გამეფდა ახ. წ. 11 წ., გარდაიცვალა ახ. წ. 40 წ. ჩამომავლობით დაკების სკვითური ტომიდან; ენერგიული პიროვნება და რომაელების თავგამოდებული მოწინააღმდეგე.

2. არტაქსე — ანუ არტაშეს III; მისი გამეფება შემდეგ გარემოებებში მოხდა: ძვ. წ. 33 წ. არმენიის მეფის არტავაზდ II ვაჟი მეფედ გამოაცხადეს ანტონიუსის მიერ არტავაზდის დატყვევების მერე. ძვ. წ. 20 წ., ოქტავიანე-ავგუსტუსის არმენიაში ლაშქრობისას, არტაშეს II მოკლულ იქნა პრორომაული პარტიის მიერ⁴. მის მერე არმენიის ტახტზე რომაელების მიერ აყვანილ იქნა ტიგრან III,

¹ Plut., Anton., 34; История Армянского народа, гл. 46—47.

² Т. Моммзен, История Рима, т. V, М., 1919, гл. 381—334; Г. А. Мелликшиანი, К истории древней Грузии, гл. 335—336.

³ Монсей Хоренский, История Армении, пер. с армянского II объяснил Н. Эмиш, М., 1858, гл. 97—98.

⁴ История армянского народа. гл. 48.

არტავაზდ II მეორე ვაჟი, რომელიც ეგვიპტის ოკუპაციისას ავგუსტუსმა რომში წაიყვანა¹. ეს ფაქტი საგანგებოდ არის აღნიშნული ავგუსტუსის „Res gestae“-ში². რომაული ვაგლენა არმენიაში ხანგრძლივი და მყარი არ აღმოჩნდა. როდესაც ტიგრან III დაილუპა მთიელ ტომებთან ბრძოლაში, სომხებმა თვითონ აიყვანეს ტახტზე ტიგრან IV და მისი და ერატო, რომლებიც ვ. გარტაუზენის აზრით არტაშეს II-ის შვილები იყვნენ³. მაგრამ რომი ასე ადვილად ვერ შეურიგდებოდა არმენიის დაკარგვას და ძვ. წ. 1 წ. არმენიისაკენ დაიძრა ახალი არმია ავგუსტუსის შვილიშვილის გაიუს კეისარის მეთაურობით. ამ დროისათვის ტიგრან IV ცოცხალი აღარ იყო, ხოლო მისი და ერატო იძულებული გახდა უარი ეთქვა ტახტზე. არმენიის მეფედ ინიშნება მიდიელი უფლისწული არიობარხანი, ხოლო ამ უკანასკნელის სიკვდილის შემდეგ მისი ვაჟი არტავაზდი⁴. ახ. წ. პირველ წლებში არმენიაში კვლავ რომაული ორიენტაციის მეფე ტიგრან V ზის⁵. მდგომარეობა შეიცვალა არტაბან III პართიაში გამეფების შემდეგ. მან ჯერ პართიიდან განდევნა რომის მომხრე ვონონი, შემდეგ-კი არმენიიდანაც. ავგუსტუსის გარდაცვალების შემდეგ იმპერიაში დაწყებულიმა არეულობამ არ მისცა საშუალება ახალ მთავრობას (იმპერატორ ტიბერიუსს) დაუყოვნებლივ მიეღო ზომები და მხოლოდ ახ. წ. 18 წელს რომმა მოახერხა არმენიის ტახტზე ისევ თავისი კანდიდატის — პონტოს მეფის პოლემონის ვაჟის ზენონის აყვანა, რომელიც არმენიაში არტაშესის სახელით ძყო ცნობილი და ახ. წ. 34 წლამდე მეფობდა⁶. სწორედ ამ ზენონ-არტაშესის სიკვდილზე ლაპარაკობს ამ ფრაგმენტში დიონ კასიუსი.

¹ P. Asdourian, Die politischen Beziehungen zwischen Armenien und Rom von 190 v. Chr. bis 428 n. Chr., „Dissert. Freiberg“, 1912, გვ. 67—69; Anderson, CAH. X, გვ. 263—264.

² Res gestae divi Augusti, § 27.

³ V. Gardthausen, Augustus und seine Zeit, I Bd., I Teil, Leipzig, 1891, გვ. 1131; II Bd., I Teil, Leipzig, 1896, გვ. 742—745.

⁴ Res gestae, § 27; V. Duruy, Geschichte des römischen Kaiserreichs von der Schlacht bei Actium und der Eroberung Aegyptens bis zu dem Einbruch der Barbaren, I Bd., Leipzig, 1885, გვ. 230.

⁵ Res gestae, § 27; Vell. Pat., II, 101.

⁶ G. Walscr, Rom, das Reich und die fremden Völker in der Geschichtsschreibung der frühen Kaiserzeit, Baden-Baden, 1951, გვ. 140; N. C. Debevois, A political history of Parthia. Chicago, 1959, გვ. 155.

3. არსაკე — პართიის მეფის არტაბან III ვაგი არშაკი, რომელიც არტაბანმა ზენონ-არტაშესის სიკვდილის მერე არმენიის სამეფო ტახტზე დასვა¹.

4. იმპერატორი ტიბერიუსი (14—37 წწ.) ამ დროს კ. კაპრიზე იმყოფებოდა, განმარტოვებულ ცხოვრებას ეწეოდა და გარეგნულად არ ერეოდა პოლიტიკურ საქმიანობაში, მაგრამ სინამდვილეში განაგრძობდა რომის მთელი პოლიტიკის ხელმძღვანელობას. თავდაპირველად ტიბერიუსმა არმენიაში არშაკ არტაბანის-ძის გაჟიფებას თითქოს ყურადღება არ მიაქცია და ზომები მიიღო მხოლოდ მას შემდეგ, რაც არტაბანმა აშკარა მუქარა შეუთვალა, რომ შეიპყრებოდა რომის აზიულ პროვინციებში (Tacit., Ann., VI, 31). მაგრამ რეალურად მდგომარეობა სხვაგვარი უნდა ყოფილიყო: ტიბერიუსი აღმოსავლეთში გზავნის რომაულ ლეგიონებს ლუციუს ვიტელიუსის სარდლობით, მაგრამ მთავარ იმედს ის ამყარებს თვით პართიაში არტაბანეს საწინააღმდეგო მოძრაობაზე. სწორედ ამ დროს პართელ დიდებულთა ნაწილი, უკმაყოფილო არტაბან III-ის მმართველობით, ფარულად სთხოვს იმპერატორს ახალ კანდიდატს სამეფო ტახტზე (Tacit., Ann., VI, 31). ისე რომ ამ შემთხვევაში დაყოვნება ტიბერიუსის მხრიდან ინერტობით კი არ აისსნებოდა, არამედ პართიაში შექმნილი ხელსაყრელი სიტუაციის ლოდინით.

5. ფრაატე — ფრაატეს ვაგი, პართიის მეფის ფრაატ IV ის (ძვ. წ. 37—2) ვაგი, რომელიც მძევლად იყო რომში გაგზავნილი თვით ფრაატ IV-ის მიერ (Tacit., Ann., 32, 1). ფრაატ ფრაატისძე ექსპედიციის დასაწყისშივე გარდაიცვალა სირიაში.

6. ტირიდატე — ფრაატ IV-ის შვილიშვილი, აგრეთვე რომში მძევლად მყოფი. ტირიდატე ვიტელიუსთან ერთად გადავიდა ევფრატზე და პართიაში შევიდა, სადაც ამ დროს უკვე აჯანყება მოხდა და ტირიდატემ მოკლე ხნით დაიკავა სამეფო ტახტი².

7. იბერიის მეფის ფარსმანისა და მისი ძმის მითრიდატეს მონაწილეობა არმენიისათვის ბრძოლაში უფრო დაწვრილებით არის მოთხრობილი ტაციტუსის „ანალებში“. განსხვავებით დიონ კასიოსისაგან, ტაციტუსი აღნიშნავს, რომ ტიბერიუსმა უბრძანა არმენიაში შექრა მეფე ფარსმანის ძმას მითრიდატეს, რომელსაც ფარს-

¹ Т. Моммзен, История Рима, т. V, гл. 340—341.

² ეს ამბები დაწვრილებით აქვს მოთხრობილი და განხილული თ. მომზენს (История Рима, V, гл. 342—343), გ. ვალხერს (Rom, das Reich und die fremden Völker..., გვ. 146—147), ი. გუტშმიდს (Geschichte Irans..., გვ. 120—122) და სხვ.

მანი დაეხმარა (Tacit., Ann., 32—33) და არ ახსენებს ამით მამას მითრიდატე იბერიელს, რომელსაც, კასიოსის ცნობით, დაავალა იმპერატორმა არმენიის დაკავება. ტაციტუსი აღნიშნულ ამბებთან უფრო ახლოს იდგა ქრონოლოგიურად და საერთოდაც ის უფრო სანდო წყაროდ ითვლება. ამიტომ მისი ცნობები უფრო დამაჯერებელი ჩანს. დიონ კასიოსის ცნობა კი იმით არის საყურადღებო, რომ ფარსმან I მამის, — მითრიდატეს სახელს გვაშეცნობს. დიონ კასიუსის ეს ფრაგმენტი, ისევე როგორც ტაციტუსის აღწერილობა, მიუთითებს იბერიის სამეფოს გაძლიერებაზე აღებულ ხანაში და მისი მმართველების მისწრაფებაზე სამხრეთით — არმენიისაკენ განავრცონ თავისი ძალაუფლება². როგორც სამართლიანად აღნიშნავს მ. ინაძე, „იგი (ტიბერიუსი, ნ. ლ.) მოხერხებულად იყენებს გაძლიერებული იბერიის მისწრაფებებს, მიმართულს თავის სამხრეთ მეზობელ არმენიაზე გავლენის გავრცელებისა და ტერიტორიული გაფართოებისაკენ“².

წიგნი LX

1. კლავდიუსი — ტიბერიუს კლავდიუს კეისარი — რომის იმპერატორი 41—54 წლებში.

2. გაიუსი — გაიუს კეისარი, მეტსახელად კალიგულა (Caligula), რაც ნიშნავს „პატარა ჩექმას“; შეერქვა ბავშვობაში, რადგან თავის მამასთან — გერმანიკესთან რეინის არმიის სამხედრო ბანაკებში იზრდებოდა და პატარა სამხედრო ფეხსაცმელს ატარებდა.

3. ამ ფრაგმენტში მოთხრობილი ფაქტი მითრიდატე იბერიელის (ფარსმან I ძმა) გაიუს კალიგულას მიერ დაპატიმრებისა და შემდეგ კლავდიუსის მიერ განთავისუფლების შესახებ საკმაო ინტერესს იწვევს. ამ ამბის შესახებ მოკლე ცნობა მოეპოვება ტაციტუსს და აგრეთვე სენეკასაც. ტაციტუსი გადმოგვცემს: „იმავე ხანებში მითრიდატე, რომელიც, როგორც მე აღნიშნული მქონდა არმენიას მართავდა და გაიუს კეისრის ბრძანებით ბოროტად და-

¹ ამ ამბების შესახებ დაწერილებით იხ. ივ. ჯავახიშვილი, ჰართველი ერის ისტორია, წ. I, გვ. 168—171; Т. Моммзен, История Рима, т. V, гв. 34—346; Г. А. Мелликишивили, К истории древней Грузии, гв. 338—343; ნ. ლომოური, რომისა და ამიერკავკასიის ქვეყნების ურთიერთობისათვის ახ. წ. I საუკუნეში, „ოსუ შრომები“, ტ. 77, 1959, გვ. 124—130.

² მ. ინაძე, იბერიისა და რომის ურთიერთობა II ს-ის პირველ ნახევარში, „ისტორიის ინსტიტუტის შრომები“, ტ. I, 1955, გვ. 314.

ბული იქნა, კლავდიუსის რჩევით დაბრუნდა თავის სამეფოში დაიმედებული ფარსმანის დახმარებაზე“ (Tacit., Ann., XI, 8). ამ ნაწყვეტიდან ჩანს, რომ ტაციტუსს ადრე მოთხრობილი პქონია მითრიდატეს დატყვევების შესახებ კალიგულას მიერ, მაგრამ „ანალები“ ეს ნაწილი ამჟამად დაკარგულია. სენეკას ცნობაშიაც მხოლოდ ის არის ნათქვამი, რომ მითრიდატე გაიუსის დროს დაპატიმრებული იყო (Seneca, Dial., IX, 11, 12). ამრიგად, ჩვენთვის ცნობილია მხოლოდ, რომ გაიუს კალიგულამ მითრიდატე რაღაცა მიზეზით დააპატიმრა, ხოლო შემდეგ კლავდიუსმა იგი გაანთავისუფლა და კვლავ არმენიაში გამოისტუმრა. საზენეციერო ლიტერატურაში მითრიდატეს დაპატიმრებას ზოგი კალიგულას ტიბერიუსისადმი შურიანობით ხსენის¹, ზოგი კალიგულას ბრინული პოლიტიკით: იგი მიხვდა რომ არმენიის დაპყრობა შეუძლებელი იყო და ნებაყოფლობით დაუთმო იგი პართიას². უკანასკნელად გ. მელქიშვილმა გამოსთქვა მოსაზრება, რომ მითრიდატეს დასჯის მიზეზი პართიასთან მისი დაკავშირება უნდა ყოფილიყო, რაც არმენიაში მის მდგომარეობას განამტკიცებდა და გაანთავისუფლებდა მას რომისა და იბერიის მიმართ ორმაგი დამოკიდებულებისაგან³.

ჩვენ საქმის ვითარება სხვაგვარად წარმოვედგება. პირველ რიგში ჩვენ ყურადღებას მივაქცევთ იმ გარემოებას, რომ ტაციტუსის გადმოცემით, რომში მყოფ მითრიდატეს მისი ძმა ფარსმანი ატყობინებდა პართიაში არეულობის შესახებ და ეს მიიჩნდა ხელსაყრელ გარემოებად არმენიაში მითრიდატეს კვლავ გამეფებისათვის; ტაციტუსი წერს: „იბერიის ეს მეფე (ფარსმანი — ნ. ლ.), მითრიდატეს ძმა, ატყობინებდა მას (მითრიდატეს — ნ. ლ.) რომ პართიაში შინაბრძოლები წარმოებს და უმაღლესი ხელისუფლების მერყევობის დროს უფრო ნაკლები მნიშვნელობის საქმეები უყურადღებოდ არის მიტოვებული“ (Tacit., Ann., XI, 8). ცხადია ამდენად, რომ მითრიდატესათვის პართია ისეთ მოქიშპეს წარმოადგენდა, რომელიც მას არმენიაში გამეფებას უშლიდა. ამას გარდა მითრიდატეს პროპართული ორიენტაციის შემთხვევაში საეჭვოა კლავდიუსს იგი არმენიაში დაებრუნებინა და ამით საშიშროება შეექმნა თავისი გავლენისათვის ამ ქვეყანაში. ჩვენის აზრით თავისთავადაც ძნელი წარმოსადგენია პართიასთან მითრიდატეს კავ-

¹ Т. Моммзен, История Рима, т. V, гл. 344.

² Н. Willrich, Kaligula, „Klio“, III Bd., 1903, Heft 2, гл. 301—302.

³ Г. А. Меллишвили. К истории древней Грузии, гл. 340.

შირი: პართია ყოველთვის ცდილობს არმენიაში თავისი სამეფო სახლის წარმომადგენელი ჰყოლოდა და მითრიატეს არმენიაში შეფობა მისთვის სრულიადაც არ იყო საჭირო. მეორეს მხრივ, მითრიატეს ძალაუფლება არმენიაში მთლიანად მეზობელი იბერიისა და რომის მხარდაჭერაზე იყო დამყარებული, ამიტომ საექვეო მითრიატეს გაგებდა მათთან ურთიერთობის სრული გაწყვეტა და პართიასთან კავშირის დამყარება. ვფიქრობთ, მითრიატე არასოდეს არ ამბობს უარს პრორომაულ ორიენტაციაზე, მაგრამ ცალკე შემთხვევებში მაინც ცდილობს გარკვეული დამოუკიდებლობა შეინარჩუნოს და ყოველთვის არ უწყევს ანგარიშს რომის პოლიტიკურ ინტერესებს. ვფიქრობთ, რომ სწორედ ეს მიდრეკილება გახდა მიზეზი თვითნება და დესპოტური კალიგულას რისხვისა.

ამასთან დაკავშირებით ჩვენს ყურადღებას იპყრობს ის ამბები, რომლებიც იმ ხანად პართიაში ხდება და ამ ამბებისადმი რომის იმპერატორის დამოკიდებულება. როდესაც 37 წ. ტიბერიუსი გარდაიცვალა და საიმპერატორო ტახტზე კალიგულა ავიდა, კეისარის შეცვლით ისარგებლა არტაბან III და თავისი ძალების თავმოყრა დაიწყო ეფრატთან სირიაში შეჭრისათვის. მაგრამ ლუციუს ვიტელიუსმა სწრაფად მიიყვანა რომაული ლეგიონები ეფრატთან და ამ ლეგიონების ძალაზე დამყარებული მოხერხებული დიპლომატიით არა მარტო ააციდინა რომის აღმოსავლურ პროვინციებს აართელთა შემოსევა, არამედ დაიყოლია არტაბანი, რომ მას ეცნო რომის უზენაესობა (Cass. Dio, LIX, 27, 5; Sueton., Calig., 19). ამრიგად პართიასთან საკმაოდ მყარი მშვიდობიანი ურთიერთობა იქნა მიღწეული, რასაც კალიგულა თავისი პოლიტიკის მნიშვნელოვან წარმატებად თვლიდა¹. მაგრამ ეს მშვიდობა ხანგრძლივი არ აღმოჩნდა. 39 წ. არტაბან III ტახტიდან იქნა ჩამოგდებული. ამის გამო, დიონ კასიუსის ცნობით, კალიგულას ვიტელიუსი რომში გამოუძახებია და ის ძლივს გადარჩა მკაცრ სასჯელს (Cass. Dio, LIX, 27, 4). მართალია დიონ კასიუსი არაფერს ლაპარაკობს კონკრეტულად რა კავშირი ჰქონდა პართიაში მომხდარ გადატრიალებას ვიტელიუსის მიმართ იმპერატორის რისხვასთან, მაგრამ, ჩვენის აზრით, სამართლიანად ვარაუდობს პ. ვილრიხი, რომ კალიგულა უკმაყოფილო იყო ვიტელიუსით, რადგან ამ უკანასკნელმა, როგორც ჩანს, რაღაც როლი ითამაშა არტაბანის წინააღმდეგ მომხდარ აჯან-

¹ K. H. Ziegler, Die Beziehungen zwischen Rom und Partherreich, 33. 63.

ყებაში¹. კალიგულა პართიაში ახალი ხელისუფლის გამეფებას ალბათ რომისათვის არახელსაყრელად თვლიდა: არტაბანთან დამყარებული იყო გარკვეული ურთიერთობა, დადებული იყო შეთანხმება, რომში მისი მძევლები იმყოფებოდნენ; ხოლო ახალი ხელისუფალი რა სოზიციას დაიქერდა რომის მიმართ ჯერ კიდევ უცნობი იყო. ერთი სიტყვით, გადატრიალება პართიაში ახალ სირთულეებს უქმნიდა რომს აღმოსავლეთში. ჩვენ გვებადება აზრი, ხომ არ იყო ამავე მოვლენებთან დაკავშირებული არმენიის მეფის მითრიდატეს დასჯაც. შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ არმენიის მეფე, დაინტერესებული პართიის სისუსტით, ხელს უწყობდა არტაბანის საწინააღმდეგო აჯანყებას და ეს შეიძლებოდა ყოფილიყო ერთერთი მიზეზი კალიგულას უკმაყოფილებისა. აღნიშნულ მოსაზრებას შესაძლოა მხარს უჭერდეს კიდევ ერთი გარემოება: როგორც იოსებ ფლავიუსი გადმოგვცემს, არტაბან III კიდევ ერთხელ ახერხებს ტახტის დაბრუნებას ადიაბენის მეფის იზატის დახმარებით, რისთვისაც არტაბანს მისთვის არმენიის ნაწილი მიუცია (Jos. Fl., Antiqu. Jud., XX, 54). ცხადია, არმენიაში რომ ეველებურად მითრიდატე ყოფილიყო მეფედ, არტაბანი ვერ მისცემდა იზატს არმენიის ნაწილს. უნდა ვიფიქროთ, რომ იმ დროისათვის, როდესაც არტაბანმა დაიბრუნა მეფობა, მითრიდატე უკვე არმენიიდან რომს იყო გაწვეული. ისე რომ ქრონოლოგიურადაც მითრიდატეს რომში გაწვევა ემთხვევა აღნიშნულ მოვლენების პართიაში.

მაგრამ ურთიერთობა კალიგულასა და მითრიდატეს შორის, როგორც ჩანს, თავიდანვე დაძაბული უნდა ყოფილიყო. საკმე ისაა, რომ ზენონ-არტაშესის არმენიაში გამეფების დროიდან ე. წ. მცირე არმენია სომხეთის მეფეთა სამფლობელოში შედიოდა². გამეფებისთანავე კალიგულამ მცირე არმენია გადასცა თრაკიის მეფის კოტის I ვაჟს კოტისს, რომელიც სიყრმიდანვე მისი მეგობარი იყო და ასეთად დარჩა ბოლომდე (Sueton., Calig., 20). ცხადია, მითრიდატე აუ შეიძლებოდა კმაყოფილი ყოფილიყო მცირე არმენიის დაკარგვით. მეორეს მხრივ, კოტისი, რომელიც დედით პოლემონ პონტოელის შთამომავალი და ამდენად ზენონ არტაშესის ნათესავი იყო, საფიქრებელია არმენიას თავის კანონიერ სამფლობელოდ თვლიდა. ყოველივე ამას უნდა სერიოზულად დაეძაბა ურთიერთობა არმენიისა და მცირე არმენიის მფლობელთა შორის და კოტისს,

¹ H. Willrich, Kaligula, გვ. 303; N. C. Debevois, A political history of Parthia, გვ. 156.

² J. Marquardt, Römische Staatsverwaltung, I, 1891, გვ. 369.

რომელიც საკმაო გავლენით სარგებლობდა კალიგულაზე, შეეძლო უკანასკნელი აემხედრებინა მითრიდატეს წინააღმდეგ. ასეთ დაძაბულ ვითარებაში საკმარისი იყო მითრიდატეს მცირე დანაშაულიც, რომ იგი დასჯილი ყოფილიყო კეისრის მიერ; ხოლო, რომ კეისარი პართიაში მომხდარ არეულობაში ჩარევას დანაშაულად თვლიდა, ამას ადასტურებს ვიტელიუსის მიმართ იმპერატორის მოქმედება.

წიგნი ILXII

1. ზევით ლაპარაკია ნერონის მიერ პროვინციებში გადასახადების აკრებაზე.

ნერონი — კლავდიუსის მეორე ცოლის აგრიპინას ვაჟი პირველი ქმრისაგან. კლავდიუსმა იგი იშვილა და თავის მემკვიდრედ გამოაცხადა. მან მიიღო სახელი ნერონ კლავდიუს კეისრის. რომის იმპერატორად იყო 54—68 წლებში.

2. კორბულონი — გნეიუს დომიციუს კორბულონი, იმპერატორ კალიგულას სიძე, შემდეგ კლავდიუსის დროს ქვემო გერმანიის ლეგატი. ნიჭიერი სტრატეგი, ენერგიული და გამოცდილი მხედართმთავარი და პოლიტიკოსი.

3. ვოლოგეზი — ვოლოგეზ (ვალარშ) I, პართიის მეფე 51—88 წლებში.

4. ტირიდატე — ვოლოგეზ I ძმა. როგორც აღნიშნული გეგონდა, იმპერატორმა კლავდიუსმა გამეფებისთანავე გაანთავისუფლა მითრიდატე და კვლავ არმენიაში დააბრუნა. მაგრამ მალე ფარსმან იბერიელი და მისი ვაჟი რადამისტი ლალატით კლავდენ მითრიდატეს და არმენიაში დროებით რადამისტი გამეფდა. რადამისტის ავანტიურამ ის შედეგი გამოიღო, რომ ვოლოგეზ I შესძლო არმენიის დაკავება და ისარგებლა რა რადამისტის შკაცრი მმართველობით უკმაყოფილო არმენიელთა განწყობილებით, თავისი ძმა ტირიდატი აიყვანა ტახტზე¹. ამრიგად, კლავდიუსის სიცოცხლის ბოლო წელს არმენია რომისათვის კვლავ დაკარგული აღმოჩნდა. 54 წ. ახალმა ხელისუფლებამ, ნერონის სახით, არმენიის უკან დასაბრუნებლად ლეგიონები დასძრა კორბულონის მეთაურობით; კორბულონი 58 წ. შევიდა არმენიაში².

¹ იხ. Tacit., Ann., VI. 32—33: ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, წ. I, გვ. 171; Г. А. Мелникшвили, К истории древней Грузии, გვ. 343.

² E. Egli, Feldzüge in Armenien von 41—63 n. Chr., გვ. 1—3: 345—346; Т. Мо м м э е н, История Рима, т. V, гл. 346—350.

5. ა რ ტ ა ქ ს ა ტ ა — იხ. ზევით, შენიშვნა № 45 XXXVI წიგნისათვის.

6. ტ ი გ რ ა ნ ა კ ე რ ტ ა — იხ. ზევით, შენიშვნა № 5 XXXVI წიგნისათვის.

7. ა დ ი ა ბ ე ნ ა — პართიის დასავლეთით, მდ. ტიგროსის ზემო წელზე თანამედროვე მოსულის რაიონში მდებარე მხარე.

8. ტ ი გ რ ა ნ ი — მამის მხრით იუდეის მეფის იროდე დიდის შვილიშვილის შვილი; დედის მხრით კაპადოკიის მეფის არქელაოსის შვილიშვილის შვილი. შორეული ნათესავი სომხეთის არშაკიდების საგვარეულოსი. რომში გაზრდილი და რომის ხელისუფლების მორჩილი იარაღი. 60 წ. არტაშატისა და ტიგრანაკერტის აღების შემდეგ კორბულონმა ის არმენიის მეფედ დაამტკიცა¹.

9. მ ო ნ ო ბ ა ზ ე — ადიაბენის მმართველი, ფორმალურად მეფის ტიტულს ატარებდა, მაგრამ რეალურად პართიის მეფის ვასალი იყო.

10. მ ო ნ ა ს ე — პართელი მხედართმთავარი. ჯერ კიდევ ანტონიუსის დროს ფრაატ IV მკაცრი რეჟიმით უკმაყოფილო ის გადადის რომაელთა მხარეზე; შემდეგ ლაატობს ანტონიუსს და ფრაატ IV უბრუნდება. კორბულონი ამ ლაშქრობისას მიზანშეწონილად მიიჩნევს უკან დაიხიოს და ტიგრანს მარტო ტოვებს; იგი იმედოვნებს პართიასთან ზავის მიღწევას, მაგრამ კორბულონის ეს მოქმედება რომში უკმაყოფილებას იწვევს².

11. ლ უ ც ი უ ს კ ე ს ტ ი უ ს პ ე ტ უ ს ი — 61 წელს ნერონი მას კაპადოკიის მმართველად ნიშნავს და პართელებთან ომს ავალებს კორბულონის ნაცვლად.

12. ტ ა ვ რ ო ს ი ს მ თ ე ბ ი — ამიერკავკასიის სამხრეთით გადაჭიმული მთების სისტემა, რომელიც მას წინა აზიისაგან გამოჰყოფს.

13. რ ა ნ დ ე ა — მცირე ქალაქი თუ ციხე-სიმაგრე მდ. ეფფრატის შესართავის აღმოსავლეთ ეფფრატის ანუ არსანიას (არაცანის) ნაპირას, აწინდელი ხარბუტის მახლობლად.

14. რ ა ნ დ ე ა ს თ ა ნ პ ე ტ უ ს ი ს ა მ ა რ ც ხ ვ ი ნ ო დ ა მ ა რ ც ხ ე ბ ი ს შ ე მ დ ე გ რომში ვოლოგეზის ელჩები ჩავიდნენ და ნერონს შესთავაზეს ზავი, თუ კი იგი უარს იტყოდა არმენიაზე და ტირიდატეს მეფედ იცნობდა. ამ ხანებისათვის რომში საიმპერატორო კარზე გარკვეული ცვლილებები მოხდა: აქტიური საგარეო პოლიტიკის მომხრე

¹ R. Grausset, Histoire de l'Arménie des origines à 1071, Paris, 1947, გვ. 107—109; Т. М о м м з е н. История Рима, т. V, гв. 350—351.

² Т. М о м м з е н. История Рима, т. V, гв. 352; H. Schiller, Geschichte der römischen Kaiserzeit, I Bd., I Abt., Gotha, 1883, гв. 113—119.

ჯგუფი, რომელიც იმპერატორს არმენიის დაპყრობისათვის ამხედრებდა იზღებდა: ამ ჯგუფის სულსჩამდგმელი ბუროსი გარდაიცვალა, ხოლო სენეკამ გავლენა დაკარგა. რომის არმიის დამარცხებამ, პართიასთან ბრძოლის სიძნელემ და სომეხი ხალხის წინააღმდეგობამ გამარჯვება მოუტანეს კონსერვატულ ძველ არისტოკრატიას, რომელიც მტკიცე ზავისა და თავდაცვითი პოლიტიკის მომხრე იყო. ნერონი იძულებული იყო ზავზე დათანხმებულიყო და ტირიდატე არმენიის მეფედ ეცნო, მხოლოდ მან მოითხოვა, რომ ტირიდატე რომში გამოცხადებულიყო და იმპერატორისაგან მიეღო სამეფო ნიშნები. ამრიგად, არმენიისათვის მრავალწლიანი ბრძოლა რომსა და პართიას შორის უკანასკნელის წარმატებით დამთავრდა: არმენიაში დამკვიდრდა პართიის კანდიდატი, სოლო რომი მისი ნომინალური ვასალობით დაკმაყოფილდა¹.

წიგნი I.XIII

1. ეს ფრაგმენტი ეხება ნერონის მიერ განზრახულ მეტად ფართო აღმოსავლურ ლაშქრობას, რომელიც ე. წ. კასპიის კარისაკენ იყო გამიზნული. მაგრამ ეს ექსპედიცია ვერ განხორციელდა, რადგან რომში სწორედ ამ დროს დაწყებული ვანდიკეს აჯანყების ჩასაქრობად იმპერატორს მოუხდა ჯარების უკან გაწვევა (Tacit., Hist., I, 6). აღნიშნული ლაშქრობის მიზნისა და მიმართულების შესახებ სამეცნიერო ლიტერატურაში ერთობლივი აზრი არ არსებობს. აზრთა ეს სხვადასხვაობა პირველ რიგში წყაროთა მონაცემების განსხვავებულობით არის გამოწვეული.

ტაციტუსი და სვეტონიუსი დიონ კასიოსთან ერთად აღნიშნავენ, რომ ეს ლაშქრობა გამიზნული იყო კასპიის ვიწრობებისა (claustra Caspiarum) თუ კასპიის კარებისაკენ (Caspian portas)². ამათგან ლაშქრობის მიზანი მხოლოდ ტაციტუსს აქვს აღნიშნული: იგი წერს, რომ ბრიტანეთსა, გერმანიასა და ილირიაში შეკრებილი

¹ ამ წიგნი აღწერილი ამბების შესახებ დაწერილებით იხილეთ: E. Egli, *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 352—358; W. S. Schur, *Die Orientpolitik des Kaisers Nero*, „Klio“, Beiheft XV, 1923; მისივე *Untersuchungen zur Geschichte der Kriege Corbulos*, „Klio“, Bd. XIX, Heft 1, 1923; P. Asdourian, *Die politischen Beziehungen zwischen Armenien und Rom*, გვ. 85—98; Momi gliano, *Corbulone e la politica romana verso i Parti*, „Atti del II Congresso Nazionale di Studi Romani, I, 1911, გვ. 368—375; Cumont, *L'iniziazione di Nerone da parte di Tiridate d'Armenia*, *Rivista di Filologia*, NS II, 1933, გვ. 145—151.

² Tacit., Hist., I, 6; Suet., Nero, 19.

ლეგიონები ნერონმა გაგზავნა „კასპიის ვიწრობებისაკენ იმ ომისათვის, რომელსაც ის ალბანელების წინააღმდეგ ამზადებდა (... in Albanos parabat)“¹.

განსხვავებულ ცნობას გვაძლევს პლინიუსი: „საჭიროა აქ შესწორდეს მრავალთა შეცდომა, სხვათა ზორის, მათიც, ვინც ამას წინათ ომს აწარმოებდა არმენიაში კორბულონთან ერთად, რადგანაც ისინი კასპიისას უწოდებენ იბერიის კარებს, რომელთაც ეწოდებათ, როგორც აღნიშნული გვექონდა კავკასიის (კარები). გეგმებზე, რომლებიც გადაღებული და იქიდან გამოგზავნილ იქნა, ეს სახელია აღნიშნული. სწორედ ასევე, ექსაედოცია, რომელსაც იმპერატორი ნერონი ამზადებდა და რომელიც, როგორც ამბობენ, კასპიის კარებისაკენ უნდა დაწყებულიყო, სინამდვილეში განზრახული იყო იმ კარებისაკენ, რომლებსაც იბერიიდან სარმატებისაკენ მივყევართ“ (Plin., NH, VI, 16, 6).

ამრიგად, თუ ტაციტუსის ცნობით, ნერონის ლაშქრობა კასპიის კარის მიმართულებით ალბანელთა წინააღმდეგ იყო გამიზნული, პლინიუსი ლაშქრობის მიზნად იბერიიდან სარმატიაში მიმავალ კავკასიის კარებს ასახელებს და სრულებით არ ახსენებს ალბანეთს.

ტაციტუსის ცნობა უკრიტიკოდ გაიზიარა ვ. შურმა სხეციანურ გამოკვლევებში, რომლებიც ნერონის აღმოსავლურ პოლიტიკას ეხება². ვ. შურის კონცეფცია ძირითადად იმის მტკიცებაში მდგომარეობს, რომ ნერონის მთელი პოლიტიკა აღმოსავლეთში თავიდან ბოლომდე ერთ მიზანს ემსახურება: წინააღმდეგ პართიასთან წინააღმდეგობის მტრული ურთიერთობისა, უნდა მიღწეულიყო პოლიტიკური შეთანხმება და კეთილი ურთიერთდამოკიდებულება; ამ მიზანს ემსახურებოდა კორბულონის ლაშქრობები არმენიაში და მის მიღწევას წარმოადგენდა არმენიაში ტირიდატეს გამეფება³. ვ. შურის ეს შეხედულება ჯერ კიდევ 1924 წ. უარაყო ე. ჰოულმა; მან საფუძვლიანად აჩვენა, რომ სრულიად გაუმართლებელია ნერონის აღმოსავლური პოლიტიკის ერთიან მიმართულებასა და მიზან-

¹ Tacit., Hist, I, 6.

² W. Schur, Die Orientpolitik des Kaisers Nero, „Klio“, Beiheft XV, 1923; Bd. XIX, 1925; მისივე, Zur Neronischen Orientpolitik, „Klio“, Bd. XX, 1925—26; მისივე, Untersuchungen zur Geschichte der Kriege Corbulos, „Klio“, Bd., XIX, Heft 1, 1923; მისივე, Die orientalische Frage im römischen Reiche, NJWJ, 1926, Heft 3.

³ W. Schur, „Klio“, Beiheft XV, 33. 4—26.

დასახულებაზე ლაპარაკი; პირიქით, ნერონის მთელი მმართველობა იმდენად უგეგმოა და წინააღმდეგობებით სავსე, რომ მისი საგარეო პოლიტიკაც სრულებით მოკლებულია ერთიან მიზანს; თვით ნერონის პიროვნებაც, ე. პოპოსის აზრით იმდენად არაორგანიზებული და უნიათო იყო, რომ მის მიერ ერთიანი პოლიტიკის გატარება სავსებით წარმოუდგენელია¹. მართლაც, ობიექტური მიზეზებით — სომეხი ხალხის წინააღმდეგობით, რანდევასთან რომის არმიის დამარცხებით — გამოწვეული იძულებითი დათმობა არმენიის საკითხში ვ. შურს მიაჩნია წინასწარ შემუშავებული პოლიტიკური მიზნის განხორციელებად.

ნერონის ერთიანი და მიზანდასახული პოლიტიკის საფუძვლად ვ. შურს მიაჩნია რომის იმპერიის ასეთივე ერთიანი, ცენტრალიზებული სავაჭრო ინტერესები. ნერონის აღმოსავლური პოლიტიკის ყველა ძირითადი მოვლენა მას ახსნილი აქვს სწორედ სავაჭრო ინტერესთა საფუძველზე². აქ ჩანს ვ. შურის მოდერნიზატორული მიდრეკილება წარმოაჩინოს ძველი რომის იმპერია ისეთსავე ეკონომიურად ერთიან, ცენტრალიზებულ ქვეყნად, როგორც დღეს კაპიტალისტური ქვეყნები არიან. ვ. შურის კონცეფციის ეს მხარე სამართლიანად იყო გაკრიტიკებული ო. კუდრიავეცის მიერ³.

ნერონის კავკასიური ლაშქრობაც ვ. შურს რომის საერთო პოლიტიკური ხაზის შემადგენელ ნაწილად მიაჩნია: რომი მიზნად ისახავს ჩრდილოეთიდან შემოერთებას პართიას და სწორედ ალბანეთს და პირკანიას აართობს ჩრდილოეთით უნდა დაეცვათ რომის ინტერესები⁴. აქ აშკარა წინააღმდეგობაა; თუ ნერონის მთელი პოლიტიკა მისი მეფობის მთელ მანძილზე მიმართული იყო პართიასთან კეთილმეზობლური ურთიერთობის დაცვისაკენ და არმენიაში დადებული ზავი ამ მიზნის წარმატებით განხორციელებას წარმოადგენდა, მაშინ რატომღა დასჭირდა ნერონს ასეთი დიდი ლაშქრობის ჩატარება ალბანეთში და საერთოდ პართიის ჩრდილოეთით თავისი პოზიციების განმტკიცება. ამას გარდა, ვ. შურის აზრით, ალბანელთა წინააღმდეგ ლაშქრობის გზით ნერონს სურდა ხელში ჩაეგდო ტრანსკავკასიური სავაჭრო-სანაოსნო გზა, რომელიც შუა აზიიდან

¹ E. Hohl. რეცენზია W. Schur-ის შრომაზე „Die Orientpolitik des Kaisers Nero“, „Klio“, Beih. XV. — DLKIW, 1924, Heft 11, გვ. 915—919.

² W. Schur, „Klio“, Bd. XIX, Heft 1, გვ. გვ. 5, 51—54, 114.

³ O. B. Кудрявцев, Восточная политика Римской империи в начале правления Нерона, (Критический обзор историкографии вопроса), ВДИ, 1948, № 2, გვ. 92.

⁴ W. Schur, „Klio“, Bd. XIX, Heft 1, გვ. გვ. 35—36, 40, 66; „Klio“, Bd. XX, გვ. 217.

კასპიის ზღვით, მდინარეებით მტკვრითა და რიონით შავ ზღვას აღწევდა¹. როგორც აღნიშნული გვექონდა, ვ. შური რომის სავაჭრო ინტერესებს საერთოდ გადაჭარბებულ მნიშვნელობას ანიჭებს, ხოლო ამ კონკრეტულ შემთხვევაში, უნდა შევნიშნათ, რომ დასახელებულ ტრანსკავკასიურ სავაჭრო-სანაოსნო გზას ამ პერიოდში არ უნდა ჰქონოდა ისეთი დიდი მნიშვნელობა, რომ ნერონს ასეთი ფართო ლაშქრობა მოეწყო მის ხელში ჩასაგდებად². ამრიგად, ვ. შურის მთელი კონცეფცია არ შეიძლება გაზიარებულ იქნეს და იგი გამართლებას ვერ პოულობს წყაროებში³.

ვ. შურის მოსაზრება უკანასკნელ ხანებში უარპყო ინგლისელმა მეცნიერმა ანდერსონმა ა. ნ. დ. ს. ო. ნ. ა. ც. ანდერსონი სრულიად სამართლიანად აღნიშნავს, რომ თუ ამ ექსპედიციის მიზანს ალბანეთი წარმოადგენდა, ხოლო კასპიის კარები ეს დერბენტია (დარუბანდი), რისთვის დასკირდა ნერონს თავისი ჯარების გაგზავნა დერბენტისაკენ, რომელიც ალბანეთის უკიდურეს ჩრდილო აღმოსავლეთ კუთხეში მდებარეობდა; მისთვის უფრო ადვილი იქნებოდა ალბანელების დამარცხება დაბლობ ალბანეთში; ამას გარდა, თუ კი ნერონს დერბენტში მისვლა შეეძლო, ალბანეთი მას უკვე დაპყრობილი უნდა ჰქონოდა⁴.

ჯერ კიდევ 1886 წ. სრულიად განსხვავებული მოსაზრება ამ საკითხზე წამოაყენა თ. მომზენმა. იგი უპირატესობას ანიჭებს პლინიუსის ცნობას და მიიჩნევს, რომ ნერონის ექსპედიცია მიმართული იყო კავკასიის ანუ დარიალის კარისაკენ, ხოლო ტაციტუსის „ისტორიაში“ მოხსენებული ალბანელები შეცდომით არიან დასახელებული ალანების მაგიერ; ამდენად, ტაციტუსის ტექსტში Albaeos უნდა შესწორდეს Alanos-ად⁵. თ. მომზენის ეს მოსაზრება გაზიარებულ იქნა რიგი მეცნიერების მიერ და იგი დღეს ძირითადად გაბატონებულია სამეცნიერო ლიტერატურაში⁶.

¹ W. Schur. „Klio“, Beih. XV, გვ. 34 და შემდ.

² ამ შეხედულებისაა ი. მანანდიანი (О торговле и городах Армении..., გვ. 53—57); ხოლო ის საერთოდ უარპყოფს ამ გზის რაიმე სერიოზულ მნიშვნელობას ყველა დროში, რაც ძნელი გასაზიარებელია; ელინისტური ხანისათვის ამ გზას საკმაოდ დიდი მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა.

³ ვ. შურის მოსაზრებების უფრო დაწვრილებითი კრიტიკა იხ. ჩვენს წერილში „რომისა და ამიერკავკასიის ქვეყნების ურთიერთობისათვის ახ. წ. I საუკუნეში“, გვ. 133—135, 145.

⁴ САН. vol., X, 1934, გვ. 884.

⁵ Т. Момзен. История Рима, т. V, гв. 355—356.

⁶ М. Ростовцев, Эллыство и иранство на юге России, Петрогр., 1918; САН. vol. X, гв. 887.

სრუ ლიად ახალი მოსაზრება წამოაყენა 1946 წ. ი. მანანდიანმა სპეციალურად ამ საკითხისადმი მიძღვნილ ნაშრომში. ი. მანანდიანი იზიარებს მომზენის შესწორებას და ნერონის კავკასიური ლაშქრობის მიზნად მიიჩნევს ალანების შემოსევათაგან რომის აღმოსავლური პროვინციების დაცვას, მხოლოდ განსხვავებულ ლოკალიზაციას აძლევს კასპიის ვიწრობებს ანუ კასპიის კარებს. მისი აზრით, კასპიის ვიწრობები, ანუ კარები მდებარეობს აწინდელი ახალქალაქისა და სოფ. ხოსპიას (Caspia-ს) რაიონში, სადაც უნდა თავი მოეყარა ნერონის ლეგიონებს და საიდანაც ე. წ. მეოტიდაკოლხეთის მაგისტრალით, ე. ი. კოლხეთზე გავლით, რომაელებს ალანების წინააღმდეგ უნდა ელაშქრათ¹. ჩვენ გვქონდა საშუალება დაწვრილებით გაგვეხილა ი. მანანდიანის შეხედულება და გვეჩვენებინა მისი მსჯელობის მთელი უსაფუძვლობა², ამიტომ ამ საკითხის გარჩევას აქ აღარ შევუდგებით. უდავოა, ჩვენის აზრით, რომ ჯავახეთის რაიონი ვერაფრით ვერ იქნებოდა ალანების წინააღმდეგ ლაშქრობისათვის მოსახერხებელი შესაკრებელი პუნქტი და თავისთავად კასპიის კარების (ვიწრობების) ლოკალიზაციისათვის ახალქალაქ-ხოსპიას რაიონში არაერთარი საბუთი არ არსებობს. ამიტომ ჩვენ უფრო დამაჯერებლად მიგვაჩნია ამ საკითხზე თ. მომზენის შეხედულება.

უკანასკნელად აღნიშნულ საკითხს შეეხო აგრეთვე კ. ტრევერი თავის წიგნში ალბანეთის ისტორიისა და კულტურის შესახებ. კ. ტრევერი ფაქტიურად იმეორებს ვ. შურის მოსაზრებას და თვლის, რომ ნერონის კავკასიური ლაშქრობა მიმართული იყო ალბანელების წინააღმდეგ, ხოლო მის მიზანს წარმოადგენდა დარუბანდის გასასვლელის ჩაკეტვა; მაგრამ განსხვავებით ვ. შურისაგან, კ. ტრევერის აზრით, დარუბანდის ჩაკეტვა ნერონს იმიტომ აინტერესებდა, რომ ამ გზით იჭრებოდნენ ამიერკავკასიაში ალანები, რომლებიც ჩრდილო კავკასიის მთელ ტერიტორიაზე ბყენენ განსახლებული³. კ. ტრევერს არაერთარი ახალი საბუთები არ მოაქვს თავისი (უფრო სწორედ, ძირითადად, ვ. შურის) შეხედულების დასამტკიცებლად. მეორე მხრივ, თუ-კი ნერონის ლაშქრობის ძირითადი მიზანი ალანთა შემოსევებისაგან თავდაცვა იყო, ნაკლებ

¹ Я. А. Манандян, Цель и направление подготовляемого Нероном Кавказского похода, ВИ, 1946, № 7, გვ. 66—74.

² ბ. ლომოური, რომისა და ამიერკავკასიის ქვეყნების ურთიერთობისათვის..., გვ. 146—153.

³ К. В. Тревер, Очерки по истории и культуре Кавказской Албании. გვ. 120—125.

სავარაუდოა დარუბანდის გასასვლელის დაცვის საჭიროება, რადგან იმიერკავკასიის დასავლეთ ნაწილში, სწორედ დარიალიდან დასავლეთისაკენ განსახლებული ალანები უფრო მეტად დარიალის გზით სარგებლობდნენ თავის ლაშქრობების დროს. ამას მოწმობს, ჯერ ერთი, თვით ამ ზეკარის სახელი—დარი-ალან=ალანთა კარი—და გარდა ამისა ტაციტუსის ნიშანდობლივი მითითება, რომ 35 წ. ფარსმან I ალანები გადმოიყვანა კასპიის გზით, რომელიც მათ, ე. ი. იბერებს ებყრათ (Tacit., Ann., VI, 33). ამავე დროს, ტაციტუსი აქვე სპეციალურად უსვამს ხაზს, რომ ჩრდილოკავკასიელი ნომადები ვერ იყენებენ გასასვლელს ალბანიის მთების დასასრულსა და ზღვას შორის, ე. ი. ყოველ ექვს გარეშე, დარუბანდს, რადგან იგი ზაფხულობით გაუვალი იყო (იქვე), ხოლო ზამთრობით ალან-სარმატების ლაშქრობები საერთოდ ნაკლებ სავარაუდოა. ექვს არ უნდა იწვევდეს, რომ ტაციტუსთან დასახელებული კასპიის გზა, რომელიც იბერებს უბყრიათ, არის სწორედ დარიალის კარი¹.

ამრიგად, თუმცა ნერონის კავკასიური ლაშქრობის მიზნისა და მიმართულების საკითხი არ შეიძლება საბოლოოდ გადაჭრილად ჩაითვალოს, მაგრამ ჯერჯერობით ჩვენ უფრო სარწმუნოდ მიგვაჩნია, რომ ეს ლაშქრობა მიმართული იყო დარიალის კარებისაკენ და მიზნად ისახავდა მათ ჩაეკეტვას ალანების შემოსევისაგან. აქ შეიძლება მხოლოდ ერთი საკითხი წამოიჭრას: რა საჭირო იყო რომაელებისათვის დარიალის კარის გამაგრება, როდესაც იგი მოკავშირე იბერების ხელში იყო. მართალია, სანამ იბერია რომის მოკავშირე და დამხმარე იყო, რომი შეიძლებოდა მშვიდად ყოფილიყო დარიალის მიმართ, მაგრამ საქმე ისაა, რომ რომშიაც კარგად ხედავდნენ, რომ იბერია არც ისე თავგამოდებული და ერთგული მოკავშირე იყო რომისათვის. ჯერ კიდევ ფარსმან I ორპოფულმა ქცევამ ცხადყო, თუ რამდენად ფრთხილად უნდა ყოფილიყო რომი იბერიის მიმართ, ხოლო იმავე ფარსმანის მიერ პართელთა წინააღმდეგ ალანების გადმოყვანას უნდა დაებადა საშიშროება, რომ საჭირო შემთხვევაში იბერიის მესვეურებს შეეძლოთ ალანთა ძალის გამოყენება თვითონ რომის საწინააღმდეგოდაც. რომ ეს საშიშროება რეალური იყო, დამტკიცდა უფრო გვიან, II საუკუნის 30-იან წლებში, როდესაც ფარსმან II ალანები სწორედ რომის წინააღმდეგ გამოიყენა და რომის აღმოსავლურ პრო-

¹ გ. გოზალიშვილი, კასპიის კარი, „ენიშვის მოამბე“, ტ. I—II. 1940. გვ. 465—477.

ვინციებს შეუსია¹. ამრიგად დარიალის კარის დაკავებას რომისათვის ის მნიშვნელობაც ჰქონდა, რომ ეს მისცემდა მას საშუალებას დაეწესებია კონტროლი იბერიაზედაც, რომელსაც ამ ხანებისათვის, განსაკუთრებით არმენიის ფაქტიურად დაკარგვის შემდეგ, სულ უფრო მეტი როლი ენიჭებოდა მახლობელ აღმოსავლეთში.

წიგნი LXVIII

1. პ ა რ თ ო მ ა ს ი რ ი ს ი — სომხეთის მეფის პაკორის (იმპერატორ ტ რ ა ი ა ნ ე ს (98—117) თანამედროვე, (ცხოვრობდა II საუკუნის პირველ მეოთხედში) ერთ-ერთი ვაჟი, რომელიც კონკურენტობას უწევდა თავის ძმას, პრორომაული პარტიის წარმომადგენელს — აქსიდარს არმენიის ტახტის დაკავებისას; სარგებლობს პართიის მხარდაჭერით.

2. ა რ ს ა მ ო ს ა ტ ა — ქალაქი ე. წ. მეოთხე არმენიაში, მდ. ეფერატის მახლობლად.

3. ს ა ტ ა ლ ა — არმენიის ქალაქი, აწინდელი სოფ. სადალის ადგილას, მდ. კელკიტ-ჩაის ნაპირას².

4. ჰ ე ნ ი ო ხ ე ბ ი — ჰანურ-მეგრული მოდგმის ერთ-ერთი ტომი, ეკუთვნის დასავლეთ საქართველოს (ძველი კოლხეთის) უძველეს მკვიდრ მოსახლეობას. ახ. წ. II საუკუნისთვის ჰენიოხების სამოსახლოს წარმოადგენდა შავი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთი სანაპირო, რიზე-ათინას რაიონი. აქ არიანეს ვადმოცემით, II საუკუნეში არსებობს ჰენიოხებისა და მაკრონების გაერთიანებული სამეფო, რომლის სათავეში იგივე მეფე ანქიალე დგას, რომელსაც დიონ კასიოსის ამ ფრაგმენტშიაც ვხვდებით (Arrian., PPE, § 11). ამდენად დიონ კასიოსის მახელონები იგივე მაკრონები უნდა იყვნენ, რომელთა სახელი ექვივალენტურია ქართული ტერმინისა „მეგრულ“ და შექმნილია ჰანური ენისათვის დამახასიათებელი ზედსართავი სახელების დაბოლოების — „-ონ“-ის საშუალებით³. რაც შეეხება ჰენიოხებს, მათ მკვლევართა უმეტესობა მეგრულ-ჰანურ შტოს აკუთვნებს, ზოგი მათ პირდაპირ აიგივებს სანიგებთან⁴,

¹ მ. ი ნ ა ძ ე, რომის და ამიერკავკასიის ქვეყნების ურთიერთობისათვის... გვ. 322.

² Я. А. Манандян, О торговле и городах Армении..., გვ. 127—130.

³ А. С. Чикобава, Грамматический анализ чанского (лазского) диалекта, 1936, გვ. 4.

⁴ ბ. ი ნ გ ო რ ო ყ ვ ა, გიორგი მერჩულე, 1954, გვ. 122 და ზემდ. И. А. Орбелли, Город близнецов ΔΙΟΣΚΟΥΡΙΑΣ и племя воинов ΗΝΙΟΧΟΙ, ЖМНП, 1911, № 4, გვ. 213—214.

ხოლო ზოგის აზრით სანიგები-ჰენიოხები სვანური მოდგმის ტომები არიან¹. ის ფაქტი, რომ ჰენიოხები ანტიკური წყაროების თანახმად ჩანან როგორც შავი ზღვის ჩრდილო-აღმოსავლეთ, ისე სამხრეთ სანაპიროზე, აძლევს ზოგიერთ მეცნიერს საფუძველს განასხვავოს ისინი ერთიმეორისაგან და უკანასკნელნი დააკავშიროს ურარტული წყაროების „იგანიეხებთან“; არიანეს და დიონ კასიუსის ჰენიოხები, მათი აზრით, სწორედ ამ იგანიეხების ჩამომავალნი შეიძლება იყვნენ².

რაც შეეხება თვით ფორმას „მახელონები“ (Μαχελόνιαι), იგი ჩვენ გვხვდება ერთ ეპიგრაფიკულ ძეგლში, რომელიც დაახლოვებით ერთი საუკუნით გვიან არის შედგენილი. ჩვენ ვგულისხმობთ სპარსეთის სასანიანი მეფის შაბურ I (241—272) სამეფოვან წარწერას, რომელიც 1936 წ. ქ. პერსეპოლისში ტაძრის კედელზე იქნა აღმოჩენილი. ეს წარწერა ლიტერატურაში ცნობილია „Ka'ba-i Zardost“-ის სახელწოდებით³. ამ წარწერაში შაბურ I თავის თავს „ირანისა და არაირანის მეფეთა მეფეს“ (βασιλεὺς βασιλέων Ἀρϋωνων και Ἀναρϋωνων) უწოდებს და ჩამოთვლის იმ ხალხებსა და ქვეყნებს, რომელნიც მას ხარკს უხდიან; მათ შორის დასახელებულია არმენია (Ῥμηνι, Ἀρμενίαν), იბერია (Βυτῆν, Ἰβηρίαν), მახელონია (συκν, Μαχελονίαν), ალბანია (Ῥδ'ν, Αλβανίαν) და სხვ.⁴

როგორც ვხედავთ, აქ არმენიის, იბერიისა და ალბანიის გვერდით დასახელებულია ქვეყანა, რომელიც წარწერის ბერძნულ ვარიანტში იწოდება „მახელონიად“ (Μαχελονίαν), ხოლო მის შესატყვის ფალაურ ტექსტში — sykн.

ამ წარწერის კომენტატორებს ეჭვი არ ეპარებათ იმაში, რომ „Ka'ba-i Zardost“-ის „მახელონია“ კლასიკურ მწერლებთან მოხსენებული მახელონების (მაკრონების) ქვეყანაა, მაგრამ ამ მხარის ფალაური ფორმა კი აზრთა გარკვეულ სხვადასხვაობას იწვევს.

¹ И. А. Орбелин. *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 195—215; Г. Н. Мелникшвили. *К истории древней Грузии*. გვ. 91—92.

² П. Ушаков. *К походам урартийцев в Закавказье в IX и VIII вв.* до н. э., ВДИ. 1916. № 2, გვ. 37—38; ჰენიოხების შესახებ იხ. აგრეთვე მ. ი ნ ა ძ ე, „შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროზე მოსახლე ტომთა ისტორიისათვის, „მასალები“. ნაკვ. 32, 1955, გვ. 13—20; ნ. ლ ო მ ო უ რ ი, *კლავდიოს პტოლემეათის...*, გვ. 54.

³ M. Sprengling. *Third century Iran. Sapor and Kartir*, Chicago, 1953; მისივე, *A new pahlavi inscription*, *AJSLL*, t. 53, № 2, 1937, გვ. 126—144.

⁴ E. Honigmann et A. Maricq, *Recherches sur les Res Gestae divi Saporis*, *ARB*, t. 47, Fasc. 4, 1953. გვ. 11.

მარტინ შპრენგლინგი ამ სახელწოდების შესახებ შენიშნავს, რომ პართული ტექსტის sykn შეიძლება გამოითქმოდეს როგორც Sīkñ, ან Sirān, ან Sayrāu. შემდეგ იგი ყურადღებას აქცევს ტრაპეზუნტის მახლობლად, მის სამხრეთით მდებარე ზიგანას გადასასვლელის და სოფ. ზიგანას სახელებს და დასძენს, რომ „თუ ეს არ არის საკმარისი ფონეტიკური თვალსაზრისით, გეოგრაფიულად sykn-ზიგანას იგივეობა მეტად დამაჯერებელია¹.

სრულიად განსხვავებული აზრი აქვს გამოთქმული ვ. ჰენინგს, რომელიც ვარაუდობს, რომ აქ ლაპარაკია არმენიის პროვინციაზე სიუნიკზე, იგივე Sisakan-ზე; მისი აზრით Siunik' კანონზომიერად იძლევა ფალაურ Sykn-ს².

ვ. ჰენინგის ამ მოსაზრებას არ დაეთანხმა ა. მარიკი, რომელმაც აღნიშნა, რომ ვ. ჰენინგის იდენტიფიკაცია სრულიად მიუღებელია გეოგრაფიული თვალსაზრისით, რადგან სიუნიკის დაკავშირება მახელონიასთან სავსებით გამორიცხულია. შემდეგ ა. მარიკი საკმაოდ დაწვრილებით იხილავს კლასიკურ წყაროებში მახელონებისა და მათ ექვივალენტურ მაკრონების შესახებ ცნობებს, უფარდებს მათ ქართულ ტოპო- და ეთნონიმიკურ სახელებს და მიდის დასკვნამდე, რომ მახელონია გულისხმობს კოლხეთის, ანუ მერმინდელი სამეგრელოს ტერიტორიას ფართო გაგებით³.

რაც შეეხება ფალაური ტექსტის Sykn-ს, ა. მარიკი მას უკავშირებს „საკას“ ქვეყანას ე. ი. სკვითეთს. მისი აზრით, მთელი რიგი ტოპონიმიკური და ეთნონიმიკური სახელებისა მიუთითებენ იმაზე, რომ ამიერკავკასიაში და მცირე აზიაში დარჩენილა საკმაოდ მნიშვნელოვანი სკვითური ჯგუფები; თვით დასავლეთ საქართველოში ამავე „საკას“ უკავშირებდა ა. მარიკი სახელებს სიგანეონ, სინგამი, ზილანევის, სკვითინები და სხვა და ასკენის, რომ ყველა ეს სახელები სკვითების ამ ბატონობის გადმონაშთია და ამდენად ამ მხარეს შეიძლებოდა ირანულში შერქმეოდა სკვითების მხარე, „საკას ქვეყანა“, ანუ ფალაურად Sykn, რომლის ბერძნული ექვივალენტი — მახელონია ამავე ქვეყნის ეთნიკური სახელწოდებაა⁴.

უკანასკნელად ამ საკითხს შეეხო ვ. მელიქიშვილი. მან ძირითადში გაიზიარა ა. მარიკის შეხედულება, რომ მახელონების სახელი

¹ M. Sprongling, Shahpuhr I, the Great, on the Kaabah of Zoroaster, *AJSL*, t. 57, 1941, გვ. 341—429.

² W. B. Henig, *Recherches sur les Res Gestae divi Saporis*, Bruxelles, 1953, გვ. 64—72.

³ E. Honigmann et A. Maricq, *Recherches...*, გვ. 72—76.

⁴ იქვე, გვ. 72—76.

შეიძლება იყოს მაკრონ-მეგარელების სახელწოდების ვარიანტი; აგრეთვე აღნიშნა, რომ სახელი *Sigān* უკავშირდება არა მარტო სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთს, არამედ ცენტრალურ კოლხეთსაც, მაგრამ, ჩვენის აზრით სამართლიანად, უარპყო ა. მარიკის აზრი, რომ შაბურ I-ის წარწერაში იგულისხმება კოლხეთი, ანუ დასავლეთ საქართველო მთლიანად. ვინაიდან არ არსებობს არაერთი საფუძველი III ს. ირანის მიერ მთელი დასავლეთ საქართველოს დაპყრობის ვარაუდისათვის, გ. მელიქიშვილის აზრით, „მახელონია-ზიგანას“ ქვეშ უნდა იგულისხმებოდეს „მაკრონ (მახელონ)-ჰენიოხების სამეფო¹. ეს შეხედულება ჩვენ სრულიად დამაჯერებლად მიგვაჩნია.

ერთადერთი, რამაც შეიძლება ერთგვარი გაუგებრობა გამოიწვიოს, ესაა ის გარემოება, რომ წარწერაში „მახელონია“ დასახელებულია იბერიასა და ალბანიას შორის. შეიძლებოდა გვეფიქრა, რომ „მახელონია“ სადღაც ამ ორ სახელმწიფოს შორის უნდა ვეძიოთ და არა შავი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთ სანაპიროზე. მაგრამ, რამდენადაც მახელონ-მაკრონების ქვეყანა ყველა კლასიკური ავტორის (არიანე, ტაციტუსი, დიონ კასიოსი, ფსევდო-არიანე და სხვ.) მიხედვით ყოველთვის ერთსა და იმავე ადგილას, შავი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთ სანაპიროზე არის აღნიშნული, ასეთ ექვს საფუძველი არ უნდა ჰქონდეს. თვით *Ka'ba-i Sardost*-შიც ქვეყნების ჩამოთვლა არ ასახავს ყოველთვის მათ რეალურ გეოგრაფიულ განლაგებას. ასე მაგალითად, წარწერის ჩვენთვის საინტერესო მონაკვეთში ქვეყნების თანამიმდევრობა ასეთია: ჯერ დასახელებულია პერსიდა — სპარსეთის ყურის ნაპირას, ირანის უკიდურეს სამხრეთ ნაწილში, შემდეგ პართია — პერსიდის ჩრდილოეთით, კასპიის ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთ კუთხესთან, შემდეგ სუზიანა (ხუზისტანი) — ისევ სპარსეთის ყურის ნაპირას, პერსიდის ჩრდილო-დასავლეთით, შემდეგ ასირია — ხუზისტანის ჩრდილო-დასავლეთით, მერე აღიაბენა — ასირიის ჩრდილო-აღმოსავლეთით, მერე არაბეთი — სულ სხვა მიმართულებით, ასირია-აღიაბენას სამხრეთ-დასავლეთით, მერე ისევ ჩრდილო-აღმოსავლეთით, კასპიის ზღვის სამხრეთ-დასავლეთ კუთხესთან — ატროპატენა (აღრაბადაგანი) და ა. შ.². ერთი სიტყვით, ქვეყნების ჩამოთვლა წარწერაში არ ექვემდებარება რაიმე გარკვეულ პრინციპს და მახელონიის დასახელება იბერია-ალბანეთს შორის არ უნდა იყოს საფუძველი ამ ქვეყნის მათ შორის ძიებისათვის.

¹ Г. А. Меликишвили, К истории древней Грузии, გვ. 389—390.

² E. Honigmann et A. Maricq, Recherches..., გვ. 11.

5. დიონ კასიოსის ეს ფრაგმენტი მთლად გასაგები არ არის; საერთოდ იმპერატორ ტრაიანეს არმენია-პართიასთან ურთიერთობის ეს ეპიზოდი, რომელსაც დიონ კასიოსი აქ ეხება, კარგად არ არის გარკვეული. მოვლენათა მსვლელობა ძირითად ხაზებში შემდეგია: იმპერატორი ტრაიანე სომხეთის მეფის პაკორის სიკვდილის შემდეგ არმენიის ტახტზე სვამს მის ვაჟს აქსიდარს, რომელიც რომის მომხრე დასის წარმომადგენელია. მაგრამ პართიის მეფემ ხოსრომ (გარდ. 121 წ.) არმენიაში თავისი კანდიდატის პართომასირისის გამეფება მოინდომა და აქსიდარი გააძევა. ეს გახდა საბაბი ტრაიანეს არმენიაში ლაშქრობისათვის. 114 წ. ტრაიანე რომიდან აღმოსავლეთისაკენ დაიძრა. პართომასირისმა, შეშინებულმა რომთან ურთიერთობის გაფუჭებით, წერილი მისწერა იმპერატორს, რომელშიაც, როგორც ჩანს, ამართლებდა თავის მოქმედებას და არმენიის ტახტზე დამტკიცებას სთხოვდა. მაგრამ, პართომასირისმა დაუშვა დიპლომატიური შეცდომა: იგი წერილს ხელს აწერდა, როგორც არმენიის მეფე. ტრაიანემ წერილზე არ უპასუხა და აღმოსავლეთისაკენ სვლა განაგრძო. რას ნიშნავს პართომასირისის მეორე წერილში მარკუს იუნიუსის ხსენება და ვილაციის გამოგზავნის თხოვნა, ან რატომ გაუგზავნა ტრაიანემ მას იუნიუსის ვაჟი, დიონ კასიოსის ფრაგმენტიდან გაუგებარია. 115 წ. ტრაიანე მივიდა არმენიის ოლქში — სოფენაში მდებარე ქ. არსამოსატამდე (არშამაშატა) და უბრძოლველად აიღო იგი. ამის შემდეგ დაიძრა ჩრდილოეთისაკენ და მცირე არმენიის ქ. სატალაში მივიდა. სატალადან იმპერატორმა უკვე პირდაპირ არმენიის დედაქალაქ არტაშატისკენ აიღო გეზი. 115 წ. ტრაიანემ არმენია რომის პროვინციად გამოაცხადა¹.

ყურადღებას იქცევს ის გარემოება, რომ არშამაშატიდან ტრაიანე პირდაპირ არმენიისაკენ კი არ დაიძრა, არამედ ჩრდილოეთით წავიდა რომის ხელში მყოფ ქალაქ სატალასაკენ. რა მიზნით უნდა გაემრუდებინა იმპერატორს მარზრუტი და უკვე მოწინააღმდეგის ტერიტორიაზე მყოფი, გამობრუნებულიყო ისევ თავის სამფლობელოში? ვფიქრობთ რომ დიონ კასიოსის ეს ფრაგმენტი ამის გარკვევის საშუალებას იძლევა. დიონ კასიოსი აღნიშნავს, რომ სატალაში ტრაიანემ ანქიალენ საჩუქრებით დააჯილდოვა. ცხადია, ძნელი წარმოსადგენია, რომ იმპერატორი მხოლოდ ანქიალენს დასაჩუქრების მიზნით წასულიყო სატალაში. უნდა ვიფიქროთ, რომ აქ მას

¹ Т. Моммзен, История Рима, т. V, гл. 359—361; N. C. Debevoise, A political history of Parthia, гл. 172—174.

დამხმარე ჯარები, კერძოდ მაკრონ-ჰენიოხთა მეფის მოკავშირე რაზმები უნდი შეერთებოდა არმენიაზე სალაშქროდ. უნდა ვიფიქროთ, რომ მიმდინარე მოვლენებში ანქიალემ იმდენად აქტიურად გამოიჩინა თავისი მოკავშირეობა და „რომაელი ხალხის ერთგულება“, რომ იმპერატორმა მისი დასაჩუქრება ჩასთვალა საჭიროდ, ხოლო დიონ კასიოსმა კი ამ აქტის საგანგებო აღნიშვნა.

ანქიალესათვის, რასაკვირველია, სასურველი არ იქნებოდა არმენიაში პართიის განმტკიცება, რაც მოხდებოდა აქ პართომასირისის გამეფების შემთხვევაში. ანქიალეს ისედაც მძიმე მდგომარეობა ჰქონდა მის უშუალო მეზობელ ოლქში (ზიდრიტების მხარეში — კოროხის შესართავის ზონა) ძლიერი იბერიის შემოჭრის შემდეგ¹, ეხლა კიდევ არმენიის ტახტზე პართული ორიენტაციის უფლისწულის დამკვიდრება მაკრონ-ჰენიოხთა მეფეს ახალ გართულებას უქადდა. ისე რომ, ტრაიანეს ლაშქრობაში აქტიური მონაწილეობის მიღება მარტო ანქიალეს რომისადმი მოკავშირეობის ვალდებულებით კი არ იყო ნაკარნახევი, არამედ საკუთარი ინტერესებითაც.

წიგნი LXIX

1. იგულისხმება იუდეაში მომხდარი აჯანყება, რომელიც 132—135 წლებში მიმდინარეობდა ვინმე სიმეონის „ბარ-კოხბად“ წოდებულის ხელმძღვანელობით.

2. ზოგიერთ გამოცემებში ალანების ნაცვლად ალბანები წერია (Ἀλβανῶν). ასეთ გამოცემას ეყრდნობოდა როგორც ჩანს ვ. ლატიშევი, რომელმაც თავის თარგმანში ჩასწერა „из земли албанов“². მაგრამ ყველა არსებულ ხელნაწერში და გამოცემათა უმეტესობაში წერია „ალანების“ (Ἀλανῶν). გარდა ამისა იმავე ფრაგმენტში ფლავიუს არიანეს ხსენება მოწმობს, რომ აქ სწორედ ალანები იგულისხმება, რომელთა ისტორია არიანეს სპეციალურად დაუწერია (Ioan., *Lyd., De Mag.*, 3).

3. იბერიის მეფე ფარსმან II, ქართული წყაროების ფარსმან ქველი, მეფობდა ახ. წ. II საუკუნის 30—60-იან წლებში. მის დროს იბერია უდიდეს ძლიერებას აღწევს და ფარსმანი არა მარტო არ ემორჩილება რომის იმპერატორს აღრიანეს (117—138), არამედ აშკარა მტრულ აქტებსაც მიმართავს იმპერიის წინააღმდეგ. ერთ-ასეთ ფაქტს წარმოადგენდა მის მიერ ალანთა გადმოყვანა და მეზო-

¹ Г. А. Меллишвили, К истории древней Грузии, гв. 371—373.

² ВДИ, 1948, № 2, гв. 277.

ბელ ქვეყნებისათვის, კაპადოკიისა, აღბანეთისა და მილიისათვის შესევა¹.

4. პართიის მეფე ვოლოგეზ (ვალარზ) II (105—147).

5. ფლავიუს არიანე — ცნობილი რომაელი მწერალი და სახელმწიფო მოღვაწე. დაიბადა 95/96 წლებში ბითინიის ქალაქ ნიკომედიაში. მისი მამა ბითინიის იმ პრივილეგირებულ არისტოკრატიას ეკუთვნოდა, რომელმაც ჯერ კიდევ ფლავიუსების დინასტიის დროს მიიღო რომის მოქალაქეობა. ანტონინების დინასტიის, კერძოდ ადრიანეს დროს არიანე ჩანს მაღალ სახელმწიფოებრივ თანამდებობებზე — სამხედრო და ადმინისტრაციულ მოვალეობათა აღმასრულებლად სხვადასხვა საზღვრისპირა პროვინციებში — გალიაში, ნორიკუსში, პანონიაში. II საუკუნის 20-იან წლებში ის იყო კონსულად, ხოლო 30-იან წლების დასაწყისში კაპადოკიის პროვინციის მმართველად პროპრეტორის უფლებით (Legatus Augusti pro praetores). ამ თანამდებობაზე ის რჩება 137—138 წლებამდე. არიანე ცნობილია ნაყოფიერი ლიტერატურული მოღვაწეობით; მის კალამს მრავალი ნაშრომი ეკუთვნის, რომელთაგან განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია: „მოგზაურობა შავი ზღვის გარშემო“ (Περίπλος Ἐρυθραίου Πόντου), რომელშიაც ბევრი საინტერესო ცნობაა ქართველ ტომთა და არიანეს თანამედროვე დასავლეთ საქართველოს შესახებ, „ინდოეთის აღწერა“ (Ἰνδοκίη), „ალექსანდრეს ანაბაზისი“ (Ἀνάβασις Ἀλεξάνδρου) და სხვ.; ბევრი მისი თხზულება დაკარგულია; მათ შორის განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს თხზულება „დარაზმვა ალანთა წინააღმდეგ“ (Ἐκκασσις ἁπὸ Ἀλάνων), „ბითინიის ისტორია“ (Βιθυνιακὰ), „პართიის ისტორია“ (Παρθικὰ) და სხვ.².

6. ამ შემთხვევაში დგება ერთი საკითხი, იყო თუ არა მოლაპარაკების დროს რომში ფარსმანი. პ. გუტშმიდი ფიქრობს, რომ

¹ მ. ი ნ ა ძ ე, რომისა და ამიერკავკასიის ქვეყნების ურთიერთობისათვის... გვ. 321—323.

² არიანეს ცხოვრებისა და მოღვაწეობის შესახებ იხ.: E. Schwartz, Arrianus, RE, Bd. II, გვ. 1230 და შემდ.: H. E. Pelham, Arrian as legate of Cappadocia, EHR, vol. II, 1896, გვ. 625; Г. И. Савицкий. Арриан как источник по истории Средней Азии, „Труды Самаркандского государственного пединститута им. Горького“, т. III, 1941, გვ. 5 და შემდ.: მ. ი ნ ა ძ ე, ანტიკური ხანის საქართველოს ისტორიისათვის (ფლავიუს არიანე და მისი ცნობები საქართველოს შესახებ), თბილისი, 1953. (ხელნაწერი, საკანდიდატო დისერტაცია), გვ. 5—19; ფლავიუს არიანე. მოგზაურობა შავი ზღვის გარშემო, თარგმანი, გამოკვლევა, კომენტარები და რუკა ნ. კეკელიძისა, თბილისი, 1961, გვ. 1—6.

ფარსმანი თვით ესწრებოდა სენატში მასზე შემოსული საჩივრის განხილვას¹. მ. ინაძე, დიონ კასიოსის ცნობაზე დაყრდნობით, (რომ ელჩებს ფარსმანის წერილობითი ჩვენება წაუკითხეს), ვარაუდობს, რომ ფარსმანი რომში არ ყოფილა². მ. ინაძის მოსაზრებას მხარს უჭერს იმპერატორ ადრიანეს ბიოგრაფის ელიუს სპარტიანეს ცნობა, რომ ფარსმანი არ ყოფილა რომში ადრიანეს დროს (A. Spar., Hadr., 21).

წიგნი LXX

1. ენიალიონი — ღმერთის მარსის ბერძნული სახელწოდებიდან *Ἰηναιών*: აქ იგულისხმება ომის ღმერთის მარსის ტაძარი, რატომ თარგმნის ე. კერი — ბელონას ტაძრად (in the temple of Bellona) გაუგებარია³. ბელონა (Bellona) მარსის და არის რომაელებთან.

2. დიონ კასიოსის ამ ფრაგმენტში ხელნაწერებში არ არის დასახელებული იმ იმპერატორის სახელი, რომელსაც ფარსმანი რომში ეწვია; დიონ კასიოსის ტექსტის ერთ-ერთმა პირველმა გამომცემელმა — ურსინიმ ეს ფრაგმენტი ადრიანეს დროს მიაკუთვნა და მის მერე სამეცნიერო ლიტერატურაშიაც და გამოცემებშიაც ფარსმანის რომში ჩასვლას ადრიანეს ზეობას აკუთვნებდნენ. გამონაკლისს თ. მომზენი წარმოადგენდა, რომელმაც ეს ფრაგმენტი ადრიანეს მომდევნო იმპერატორის ანტონინე პიუსის მეფობას მიაკუთვნა⁴. ბუასეფენმა თავის გამოცემაში ეს ფრაგმენტი მოათავსა პიუსის შესახებ არსებულ ფრაგმენტთა რიგში (LXX, 2, 3), მაგრამ გვერდზე მაინც გაუკეთა დამატებითი ნომერი (LXIX, 15, 3), რომლითაც იგი ადრიანეს ხანას ეკუთვნებოდა. უკანასკნელად მ. ინაძემ დამარწმუნებლად აჩვენა, რომ ყველა წყაროების ცნობით ადრიანეს დროს ფარსმანი რომში არ ყოფილა და მის მეფობაში იბერიასა და რომს შორის შექმნილი ურთიერთდამოკიდებულების პირობებში არც შეიძლებოდა ყოფილიყო; დიონ კასიოსის მოცემული ფრაგმენტი კი, მისი აზრით, ეკუთვნის სწორედ ანტონინე პიუსის ხანას (138—161), რადგან სწორედ მას მოუხერხებია ფარს-

¹ A. Gutschmid. Geschichte Irans..., გვ. 146—147.

² მ. ინაძე, რომისა და ამიერკავკასიის ქვეყნების ურთიერთობისათვის..., გვ. 322.

³ Dio's Roman History, by E. Cary, vol. III, გვ. 471.

⁴ Т. Моммзен. История Рима. т. V, гв. 365, შენ. 4.

მანთან კარგი დამოკიდებულების დამყარება¹. საინტერესოა, რომ 1958 წ. პ. ჰესელჰაუფის მიერ გამოქვეყნებულ იქნა რომის ძველ ნავთსადგურში — ოსტიაში აღმოჩენილი წარწერის ფრაგმენტი; ეს წარწერა განეკუთვნება ე. წ. Fasti consulares, ე. ი. უმთავრეს მოვლენადა აღმზუსტებულ ქრონიკებს, თანამდებობის პირთა (კონსულების) აღნიშვნით. ამ ფრაგმენტში მოხსენებულია იბერიის მეფე ფარსმანი ვაჟით და მეუღლით². ეს წარწერა დოკუმენტურად ასაბუთებს ფარსმანის რომში სტუმრობას. ჩლოგორც წარწერის გამომცემელი ფრაგმენტში კონსულს ფაბიანუსის) ხსენების საფუძველზე ადგენს, ეს უნდა იყოს ლუციუს ანიუს ფაბიანუსი, რომელიც კონსულად შეიძლება ყოფილიყო 141—144, (149—150) და 157—159 წლებში; პ. ჰესელჰაუფი უპირატესობას ანიჭებს უადრეს თარიღს³. როგორადაც არ უნდა გადაწყდეს წარწერის ზუსტი დათარიღების საკითხი, ექვს გარეშეა, რომ წარწერა ეკუთვნის ანტონინე პიუსის და არა ადრიანეს ზეობას. ზემოაღნიშნულის გამო ჩვენ ჩვენს თარგმანშიაც ტრადიციული „ადრიანეს“ ნაცვლად „ანტონინე პიუსი“ შევიტანეთ.

წიგნი LXXI

1. მარციუს ვერუსი — კაპადოკიის მმართველი 163 წლის შემდეგ. დიონ კასიუსის ცნობით (წიგნი LXXII, 2) არმენიის წინააღმდეგ აწარმოებდა ოპერაციებს.

2. იმპერატორი მარკუს ავრელიუსი (161—181); იმპერატორმა ანტონინე პიუსმა, რომელსაც არ ჰყავდა ძაკუთარი შვილები, იშვილა სენატორული გვარის ორი წარმომადგენელი მარკუს ანიუს კატილიუს სევერუსი და ლუციუს ცეიონიუს კომოდუსი, რომლებიც მის შემდეგ იმპერატორები გახდნენ. პირველმა მიიღო სახელი მარკუს ავრელიუსი, ხოლო მეორემ ლუციუს ვერუსი. მართალია იმპერატორებს ფორმალურად განაწილებული ჰქონდათ გავლენის სფეროები — მარკუს ავრელიუსი დასავლეთის პროვინციებს

¹ მ. ინაძე, რომისა და ამიერკავკასიის ქვეყნების ურთიერთობისათვის, გვ. 321—327.

² H. Hesselhauf, Ein neues Fragment der Fasten von Ostia, „Athenaeum“, Studi period., (Nuova Serie), vol. 36, fasc. 3, 1959, გვ. 221—226; შვად. ა. გაპყრელიძე, ახლად აღმოჩენილი ლათინური წარწერა ფარსმან მეფისა. უბრ. „ციციარი“, 1959, № 9.

³ H. Hesselhauf, დასახ. ნაშრ., გვ. 227; უკანასკნელად ამ საკითხს შეეხო ლ. ელნიცი: О махонизученных или утраченных греческих и латинских надписях Закавказья, ВДИ, 1961, № 2.

მართავდა, ვერუსი კი — აღმოსავლეთისას, მაგრამ იმპერიის ნამდვილი ხელისუფალი მარკუს ავრელიუსი იყო¹.

3. სატრაპის ტირიდატეს აჯანყების შესახებ სხვა წყაროებში ცნობები დაცული არ არის, ხოლო დიონ კასიოსის ფრაგმენტი არ იძლევა საშუალებას ამ ფაქტის დაწვრილებით შესწავლისათვის. ეს ეპიზოდი დაკავშირებულია მარკუს ავრელიუსის დროს მიმდინარე საკმაოდ ხანგრძლივ ომთან პართიის წინააღმდეგ (161—164), რომლის პირველ ეტაპს არმენიისათვის ბრძოლა წარმოადგენდა (161—163 წ.). 161 წ. პართიის მეფე ვოლოგეზ III (150—193) ჯარი არმენიაში შეიქრა და ტახტზე არშაკიდი უფლისწული პაკორი აიყვანა. რომაელთა ჯარი ორგზის იქნა სასტიკად დამარცხებული და ბოლოს 162 წ. აღმოსავლეთში გაემგზავრა თვითონ იმპერატორი ლუციუს ვერუსი, მაგრამ თავისი უნიათობის გამო მან სომხეთში ვერავითარ წარმატებას ვერ მიაღწია; მხოლოდ სირიის ლეგატის ავიდიუს კასიუსის ენერგიული მოქმედების შედეგად გახდა შესაძლებელი არმენიაში მდგომარეობის გაუმჯობესება: 163 წელს აღებულ იქნა ქ. არტაშატი და სომხეთის ტახტზე დასვეს თუკიდიდე სოპემი, წარმოშობით არშაკიდი, მაგრამ რომაელი სენატორი. ამ უკანასკნელის მეფედ კურთხევა უზრუნველყო კაპადოკიის ახალმა ლეგატმა მარციუს ვერუსმა². უნდა ვიფიქროთ, რომ სატრაპის ტირიდატეს აჯანყება ამის შემდგომ უნდა მომხდარიყო. გ. მელიქიშვილი ასეთ თარიღად მიიჩნევს 172—173 წწ.³ სამწუხაროდ, არ ჩანს, რას ემყარება იგი ამ შემთხვევაში, მაგრამ ვფიქრობთ, რომ ეს ეპიზოდი უფრო ადრე უნდა მომხდარიყო საქმე ისაა, რომ 166 წ. პართიასთან ომი რომის სრული გამარჯვებით დამთავრდა, ხოლო 167 წლიდან კაპადოკიაში უკვე ახალი ლეგატი ლუციუს კორნელიანე დაინიშნა⁴. რამდენადაც დიონ კასიუსის ცნობაში აღნიშნულია, რომ ტირიდატეს შეტაკება მოსვლია ვერუსთან, ცხადია ეს შეიძლებოდა მხოლოდ 163—167 წლებში შორის მომხდარიყო, ვინაიდან სწორედ ამ წლებში მართავდა კაპადოკიას მარციუს ვერუსი. შესაფერისი სიტუაცია ასეთი აჯან-

¹ L. M. Hartmann und J. Kromayer, Römische Geschichte, L. M. Hartmanns Weltgeschichte, Gotha, 1921, 174—198, 355; E. Renaud, Marc-Aurèle et la fin du monde antique, Paris, 1883; Н. А. Машкин, История древнего Рима. 450—451.

² Т. Мюмзен, История Рима, т. V, гл. 366—367; D. Magie, Roman Rule in Asia Minor, 1950, гл. 659.

³ Г. А. Меликишвили, К истории древней Грузии, гл. 372.

⁴ ССЛ, III, 229.

ყებისთვის, ვფიქრობთ, თვით ომის დროს უნდა ყოფილიყო. იმ მოკლე დროის მანძილზე, როცა არმენიაში აკორო ალარ იყო, ხოლო სოჭეში ჯერ კიდევ მეფედ არ იყო ნაკურთხი. ამ დროს რომის არმია პართიაში იმყოფებოდა და ესეც აჯანყებისთვის ხელსაყრელი უნდა ყოფილიყო. ანგარიშგასაწევი ის გარემოებაც, რომ. როგორც კონტექსტიდან ჩანს, მიუხედავად იმისა, რომ ტირიდატემ „მახვილიც კი აღმართა“ ვერუსზე, უკანასკნელს თვითონ ვერ დაუსჯია იგი და მხოლოდ იმპერატორს გადაუსახლება ის ბრიტანეთში. შეიძლება ვაფიქროთ, რომ იმ დროს, როდესაც მარკუს ავრელიუსი პართიაში ლაშქრობდა, ვერუსს ალბათ ძალა არ შესწევდა ტირიდატეს დასჯისთვის. ამავე გარემოებასთან უნდა იყოს დაკავშირებული ცნობა ტირიდატეს მიერ ჰენიოხთა მეფის მოკვლის შესახებ. ვფიქრობთ, რომ აჯანყების ჩაქრობა თავდაპირველად ავრელიუსმა თავის მოკავშირე ჰენიოხების მეფისათვის დაუვალეზია, შესაძლოა რომაული რაზმის დახმარებით; და სწორედ ამ დროს დაიღუპა იგი. ამრიგად, ცხადია, რომ ჰენიოხთა მეფე (ანქიალე, ან მისი ერთერთი მემკვიდრე) ამჯერადაც რომის მოკავშირეა და მისი ანტერესების დამცველი ამიერკავკასიაში.

СВЕДЕНИЯ ДИОНА КАССИЯ О ГРУЗИИ

(Резюме)

К числу тех античных источников, которые помогают в деле изучения древнего периода истории Грузии, принадлежит и „Римская история“ Диона Кассия Коккеяна. Дион Кассий родился примерно в 153 г. н. э. и скончался около 235 г. Он принадлежал к провинциальной сенаторской знати и занимал ряд высших магистратур в Риме и провинциях. „Римская история“ Диона Кассия состояла из 80 книг и по своему содержанию может быть разделена на две основные части: первая, включающая историю Рима со времен основания города до 72-ой книги, составлена на основании предшествующих писателей и различных источников и представляет собой своеобразный обзорный компилюм; во второй части — начиная с 72-ой книги до конца — автор предстает перед нами как современник и очевидец описываемых им событий; потому, его рассказ в этой части более подробен и точен.

„Римская история“ фактически является военной историей, в которой автор, в основном, дает описание войн и внешнеполитических взаимоотношений Римского государства. Даже в тех случаях, когда Дион Кассий касается гражданских войн, или других фактов внутренней жизни римлян, он мало заботится об объяснении причин и характера этих явлений и довольствуется лишь передачей фактической стороны событий.

Свое повествование Дион Кассий ведет по хронологическому принципу, заимствованному у анналистов, однако, этот принцип им нередко нарушается, что часто затрудняет датировку того или иного, приводимого им факта.

Следует принять во внимание и то обстоятельство, что труд Диона Кассия составлен на основании источников, весьма раз-

личных по своему характеру и относящихся к различным периодам. Наряду с заслуживающими доверия источниками, автор использует и менее достоверные данные, вследствие чего его рассказ не всегда является точным, часто содержит ошибки; нередко замечается игнорирование важными, первоисточниковыми событиями и излишне подробное изложение малозначительных фактов.

Все эти, перечисленные выше моменты, вне всякого сомнения, умаляют достоинство труда Диона Кассия и делают необходимым весьма осторожный и критический подход к его сведениям. Однако, несмотря на то, для изучения ряда явлений, в первую очередь для установления фактологической стороны римской внешней политики, „Римская история“ является все-же весьма ценным источником. В точности передачи внешнеполитических событий, походов, дипломатических переговоров, дворцовых интриг и т. д. Дион Кассий нередко превосходит другие, в остальном может быть более глубокие и достоверные источники.

Одним из самых сложных и еще не в достаточной мере изученных вопросов, связанных с использованием „Римской истории“, является вопрос об ее источниках. Насколько удастся установить, Дион Кассий использовал большое количество разнообразных произведений древних авторов (труды римских анналистов, Полибия, Тита Ливия, Саллюстия, Плутарха, „Записки“ Юлия Цезаря, Тацита, Плиния), а также официальные документы, отчеты военачальников и магистратов, мемуары, переписку и т. д.

Значительные сведения содержатся в труде Диона Кассия и относительно истории Грузии. Эти сведения, в основном, относятся к политической истории, в частности к истории римско-грузинских отношений; однако, наряду с этим, в известиях Диона Кассия содержится и ряд указаний, которые приобретают определенное значение при изучении государственного строя, социальных отношений и других сторон истории древней Грузии.

В первую очередь, обращают на себя внимание те главы „Римской истории“, в которых описывается начальный этап римской экспансии в страны Закавказья. Дион Кассий уделяет большое место изложению истории третьей митридатовой войны,

походов Лукулла и Помпея в Закавказские страны. Эти события описываются Дионом особенно подробно и с хорошим знанием дела. Для нас, главным образом, большое значение имеют сведения Диона Кассия о походах Помпея в Ибернию и Колхиду. Описание этих походов сохранилось в трудах и других авторов (Плутарх, Ашиан), но рассказ Диона Кассия значительно более подробен, оставляет впечатление большей достоверности и, как видно, основан на источниках, заслуживающих доверие. Вступление Помпея в Ибернию, маршрут этого похода, борьба с иберским царем и все этапы этой борьбы переданы Дионом особенно точно и подробно. Сведения Диона Кассия относительно походов Помпея в Ибернию и Колхиду, первого столкновения с албанцами, вторичной борьбы с ними, позволяют нам внести ряд коррективов в данные других авторов об этих событиях.

Большое значение для изучения истории древней Грузии имеют и те места „Римской истории“, которые хотя и не относятся непосредственно к Грузии, но где излагается история борьбы Рима с понтийским царем, дипломатические взаимоотношения Рима и Армении, Рима и Парфии. Эти места содержат много интересных деталей и помогают специалистам в деле понимания той общеполитической ситуации, которая складывается к 1 в. до н. э. на Ближнем Востоке, и которая оказывала огромное влияние на грузинские государства и их взаимоотношения с Римом, или другими политическими силами. В этом отношении, наше внимание особенно привлекает описание отношений между Помпеем и царем Парфии Фраатом после походов первого в Закавказье (см. кн. XXXVII, гл. 5—7). Дион Кассий довольно подробно излагает те противоречия, которые уже тогда возникли между Римом и Парфией, и которые положили начало последующему длительному соперничеству между этими странами. Особенно интересно то место этой книги „Римской истории“, где говорится о первых признаках сближения Армении и Парфии. Дион Кассий прямо говорит, что перед лицом опасности римской агрессии, эти два, когда-то враждующих государства начинают искать путь примирения, т. к. обе стороны хорошо понимали, „что кто из них победит другую, тем самым усилит римлян и сам легко будет побежден ими“ (XXXVII, 7, 4). Здесь довольно хорошо подмечены те причины,

которые привели в дальнейшем к тесному сближению Армении и Парфии, появлению в Армении сильной пропарфянской партии, и которые обусловили длительную борьбу между Римом и Парфией за обладание Арменией. А в этой борьбе активно участвует в дальнейшем так-же и Иберия, так-что все эти обстоятельства весьма важны для истории восточногрузинского государства.

В 45 гл. XLII книги „Римской истории“ Дион Кассий рассказывает о высылении сына Митридата VI-го Фарнака против Юлия Цезаря. Эта часть труда Диона Кассия интересна в том смысле, что только здесь дается сведение о том, что, наряду с другими областями, Фарнак „легко покорил всю Колхиду“ (XLII, 45, 3). Это указание может позволить предположить, что легкое покорение Колхиды было вызвано теми антиримскими настроениями, которые имели место среди населения Колхиды, недовольного зависимостью от Рима, а это обстоятельство имеет определенное значение для понимания положения, сложившегося в Колхиде после вторжения римлян.

Внимание исследователей уже давно было привлечено к тому фрагменту труда Диона Кассия, где упоминается относительно похода одного из военачальников Автония Публия Кандидия Красса против иберов и албанцев в 36 г. до н. э. Об этом походе краткие сведения имеются также у Плутарха и Страбона, но известие Диона Кассия имеет значение и в том смысле, что в нем, с указанием точной даты, упоминается неизвестное другим источникам имя царя Иберии Фарнабаза (Фарнаваз). Упоминание этого царя позволяет внести еще одно, достоверно известное имя в далеко не полный список царей античной Иберии. Такого-же порядка и другое известие Диона Кассия, относящееся к 35 г. н. э. Здесь упоминается отец царя Фарсман I-го Митридат, имя которого так-же не известно другим источникам.

„Римская история“ является добавочным источником для изучения того важного периода истории Иберии, когда она значительно усиливается и активно вмешивается в борьбу за армянский престол. Правда, эти события у Тацита излагаются значительно подробнее, чем в фрагментах Диона Кассия, однако они все же восполняют и конкретизируют соответствующие места „Анналов“ Тацита.

Довольно подробно рассказывает Дион Кассий о борьбе за Армению в правление императора Нерона под командованием Корбулона. Для этих событий Дион Кассий считается лучшим и сравнительно объективным источником. Правда, походы Корбулона не коснулись непосредственно Грузии, но, во-первых, иберы, как видно, помогали римлянам, а во-вторых, исторические судьбы Армении и Иберии были в то время настолько тесно связаны, что не зная тогдашнего положения Армении и всех событий борьбы за нее между Римом и Парфией, невозможно будет правильно понять роль и значение Иберии на исторической арене Ближнего Востока.

Определенный интерес представляет и краткое известие о подготовляемой Нероном походе к Каспийским воротам. Хотя отрывочный фрагмент Диона Кассия не позволяет судить о цели этого похода, но для выяснения его направления, этот фрагмент имеет некоторое значение. Упоминание здесь Каспийских ворот, на наш взгляд, подтверждает мнение тех ученых, которые считают объектом этого похода алаинов, а не Албанию, поскольку, под Каспийскими воротами, очевидно, подразумевается Дарьяльское ущелье; установление цели и направления кавказского похода Нерона теснейшим образом связано с тогдашней историей Картли—Иберии.

Большое значение имеют два фрагмента „Римской истории“ (LXVIII, 19, 1—2 и LXXI, 14, 2), содержащие упоминание царя гениохов (в первом фрагменте названо и его имя—Анхиа). Эти фрагменты, рассказывающие об участии царя одного из западно-грузинских царств — царства гениохов в походах римлян, являются конкретными свидетельствами той обязанности, которая возлагалась римлянами на зависимые политические единицы — обязанности участия в римских военных операциях.

Во II в. н. э. удельный все Иберии на Ближнем Востоке значительно увеличился. Царь Иберии Фарсман II не страшился проводить независимую, нередко противоречащую римским интересам политику. Римское правительство вынуждено считаться с возросшим значением Иберии и подарками и посулами удерживать ее в числе своих союзников. Сведения об этом сохранились у многих римских историков, но их данные, в значительной мере, восполняются несколькими фрагментами

Диона Кассия, в которых рассказывается о вторжении приведенных Фарсманом алан в римские провинции и союзные государства, о посещении царем Иберии Рима и торжественном приеме, оказанном Фарсману императором. Эти фрагменты позволяют уяснить тогдашнюю роль и значение Иберии.

Для изучения древней истории Грузии определенное значение имеют и отдельные сведения Диона Кассия. Так например, именование столицы Иберии „Акрополем“ дает некоторые указания относительно характера взаимосвязи столицы Иберии города Мцхета и его акрополя—Армаз-цихе.

Указание Диона Кассия на то, что Помпей условием заключения мира с царем Иберии Артагом поставил выдачу им сыновей в качестве заложников, подтверждает монархический характер власти Артага и наличие в Иберии высокоразвитого государственного строя, а также помогает в уяснении характера самой царской власти.

Некоторые известия, как, например, описание похода Помпея в Албанию, помогают в выяснении границ политических единиц Закавказья и т. д.

Все вышеуказанное делает очевидным, что „Римская история“ Диона Кассия является весьма важным источником для истории древней Грузии.

Целью нашей работы является перевод и объяснение тех сведений Диона Кассия, которые касаются истории Грузии; однако, для того, чтобы эти сведения не были искусственно вырваны из труда и сохранили бы связь с более общими явлениями, мы сочли целесообразным выделить и перевести все основные сведения, касающиеся взаимоотношений Рима со странами Закавказья. Такой подход кажется нам тем более оправданным, что выяснение тогдашнего состояния грузинских государств и их взаимоотношений с Римом невозможно без понимания общего положения других закавказских стран (Армении, Албании). Этим же объясняется и включение в нашу работу глав, содержащих описание римско-понтийской борьбы; Понтийское царство и территориально примыкало к Грузии, и было тесно связано с ней как в этническом, так и в политическом отношении. В некоторых случаях мы задержали наше внимание и на фактах римско-парфянских отношений, поскольку они в

значительной мере влияли на международное положение Закавказских стран, в частности Колхиды и Иберии.

Текст „Рянской истории“ представлен нами на основании лучших изданий труда Диона Кассия. Введение, предпосланное работе, содержит краткий биографический очерк Диона Кассия, характеристику его труда и изложение нынешнего состояния изучения источников автора. Комментарии, сопровождающие текст и перевод, ставят своей целью по возможности подробное объяснение сведений Диона Кассия и базируются на исследованиях специалистов, а также на наших собственных наблюдениях.

ბ ი ბ ლ ი ო გ რ ა ფ ი ა

ა. წყაროები*

1. მოქცევაჲ ქართლისაჲ—Таканшвили. Е., Описание, т. II.
2. ქართლის ცხოვრება—ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. I, თბილისი, 1955.
3. Моисей Хоренский, История Армении, перевел с армянского и объяснил Н. Эмиль М., 1858.
4. Anonymus, Bellum Alexandrinum, C. Juli Caesaris comentarii cum A. Hirtiliorumque supplementis, rec. B. Dinter, BT, Lipsiae, 1939.
5. Appiani Historia Romana, ediderunt P. Viereck et A. Roos, Lipsiae, 1939. აპიანე, მითრიდატეს ომების ისტორია, ბერძნული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და შესავალი და საძიებლები დაურთო თ. ყაუხჩიშვილმა, 1959.
6. Arriani Scripta minora, ed. R. Hirschler, iterum recognovit, edenda curavit A. Eberhard, BT, 1985. ფლავიუს არიანე, მოგზაურობა შავი ზღვის გარშემო, თარგმანი. გამოკლევა, კომენტარები და რუკა ნ. კეკელაძისა. თბილისი, 1961.
7. M. Tullius Ciceronis Scripta quae manserunt omnia, ed. P. Reis, H. Kasten etc., Leipzig, 1933.
8. Eutropi breviarium ab urbe condita, recognovit F. r. Ruchl, 1901.
9. Flavii Josephi opera omnia, ed. Imm. Bekker, Lipsiae, 1863—1893.
10. M. Iuniani Justinii epitoma historiarum Philippicarum Pompei Trogi ex recens. Fr. Ruchl, Accedunt Prologi in Pompeium Trogum ab A. Alf. von Gutschmid recensiti, Lipsiae, 1907.
11. Ioannes Lydus, De Magistratibus, „Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae“, Bonn, 1924.
12. Memnon, De rebus Heraclaeae, „Fragmenta Historicorum Graecorum“, instruxit C. Müllerus, vol. III, 1883, Paris.
13. Velleius Paterculus—C. Vellei Paterculi ex historiae Romanae libris duobus quae supersunt, ed. C. Halm, Lipsiae, BT, 1876.

* სიაში შეტანილია ის წყაროები, რომლებიც გვემარება დიონ კასიოსის ცნობების გარკვევაში.

14. C. Plinii Secundi Naturalis Historiae libri XXXVII, post L. Jani obitum recognovit et scripturae discrepantia adiecta edidit Carolus Mayhoff, I—IV, 1892—1909.
15. Plutarchi Vitae Parallelae recognoverunt Cl. Lindskog et K. Ziegler, I—II, Lipsiae, BT, 1959. პლუტარქე, რჩეული პარალელური ბიოგრაფიები, ძველბერძნულიდან თარგმნა, შესავალი წერილი და განმარტებები დაურთო ა. ურუშაძემ, თბილისი, 1957.
16. Res gestae divi Augusti J. Gage, Res gestae divi Augusti ex monumentis Ancyrano et Antiocheno latini, Ancyrano et Apolloniensi graecis, Paris, 1935.
17. Scriptores Historiae, Augustae, edidit E. Hohl, Lipsiae, BT, 1955.
18. L. Annaci Senecae opera quae supersunt, recogn. Fr. Haase, Lipsiae, 1874—78.
19. Strabonis Geographica, edid. A. Meineke, Lipsiae, BT, 1860—66. თ. ყაუხჩიშვილი, სტრაბონის გეოგრაფია, ცნობები საქართველოს შესახებ, თბილისი, 1957.
20. Suetonius, De vita Caesarum libri VIII, recogn. M. Ihm, 1927.
21. Suidae Lexicon Graece et Latine, edid. Goffr. Bernhardy, Hallis et Brunshvigue, 1852.
22. Tacitus, Annales—P. Cornelii Taciti libri quae supersunt, post C. Halm et G. Andersen octavum edidit E. Kosterman, tomus I. Lipsiae, BT, 1956.
23. Tacitus, Historiae—იგივე გამოცემა, tomus II, Lipsiae, BT, 1957.

ბ. ლიტერატურა

1. ფენგელსი, ოჯახის, კერძო საკუთრებისა და სახელმწიფოს წარმოშობა, თბილისი, 1952.
- 1^ა ალექსიშვილი, გაიუს იულიუს ცეზარი, თბილისი, 1961.
2. აფაქიძე, ა. არმაზციხის ლოკალიზაციის საკითხისათვის, „ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის ინსტიტუტის შრომები“, ტ. IV, ნაკვ. I, 1958.
3. აფაქიძე, ა. მცხეთა-ქართლის სამეფოს ძველი დედაქალაქი, თბილისი, 1959.
- 3^ა აფაქიძე, ა. ქალაქები და საქალაქო ცხოვრება ძველ საქართველოში, თბილისი, 1963.
4. ბერძენიშვილი ნ. რეცენზია ს. ჯანაშიას წიგნზე „საქართველო აღრინდელი ფეოდალიზაციის გზაზე“, „მომომხილველი“, ტ. III, 1953.
5. ბერძენიშვილი, ნ., ჯავახიშვილი, ივ., ჯანაშია, ს., საქართველოს ისტორია, ნაწ. I, 1946.
6. გამყრელიძე, ალ. ახლად აღმოჩენილი ლათინური წარწერა ფარსმანეფისა, „ეურნალი „ციცკარი“, 1959, № 9.
7. გოხალიშვილი, გ., კასპიის კარი, „ენიმეის მოამბე“, ტ. I—II, 1940.
- 7^ა. გოხალიშვილი, გ., მითრიდატე პონტოელი, თბილისი, 1962.
8. გორგაძე, ს. საქართველოს ძველი ისტორია, ქუთაისი, 1920.

9. ინაძე, მ. იბერიისა და რომის ურთიერთობა II საუკუნის პირველ ნახევარში, „ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის ინსტიტუტის შრომები“, ტ. I, 1955.
10. ინაძე, მ. ანტიკური ხანის საქართველოს ისტორიისათვის (ფლავიუს არიანე და მისი ცნობები საქართველოს შესახებ), თბილისი, 1953, ხელნაწერი, საკანდიდატო დისერტაცია.
- 11. ინაძე, მ. შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროზე მოსახლე ტომთა ისტორიისათვის, „მასალები საქართველოს და კავკასიის ისტორიისათვის“, ნაკვ. 32, 1955.
12. ინგოროყვა, პ. გიორგი მერჩულე, თბილისი 1954.
13. ინგოროყვა, პ. ქართული ლიტერატურის ისტორიის მოკლე მიმოხილვა, „მნათობი“, № 10—11, 1939.
14. კაკაბაძე, ს. ქართული სახელმწიფოებრიობის გენეზისის საკითხისათვის, „საისტორიო მოამბე“, 1924, № 1.
15. კეკელიძე, ნ. ფლავიუს არიანე, მოგზაურობა შავი ზღვის გარშემო, თბილისი, 1961.
16. ლომთათიძე, გ. არქეოლოგიური გათხრები საქართველოს ძველ დედაქალაქში, თბილისი, 1945.
17. ლომოური, ნ. იბერიის (ქართლის) სამეფოს საზღვრების საკითხისათვის ანტიკურ ხანაში, „მ. გორკის სახელობის სოხუმის სახელმწიფო პედენსტიტუტის შრომები“, VII, 1955.
18. ლომოური, ნ. კლავდიოს პტოლემეაოსი, „გეოგრაფიული სახელმძღვანელო“, ცნობები საქართველოს შესახებ. „მასალები საქართველოს და კავკასიის ისტორიისათვის“, ნაკვ. 32, 1955.
19. ლომოური, ნ. რომისა და ამიერკავკასიის ქვეყნების ურთიერთობისათვის ახ. წ. I საუკუნეში, „თსუ შრომები“, ტ. 77, 1959.
20. ლომოური, ნ. ძველი საქართველოს სავაჭრო გზების საკითხისათვის, „ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის ინსტიტუტის შრომები“, ტ. IV, ნაკვ. I, 1958.
20. ლორთქიფანიძე, ო. ანტიკურ ხანაში ინდოეთიდან შავი ზღვისაკენ მიმავალი სარტანზიტო-სავაჭრო გზის შესახებ, „საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე“, ტ. XIX, № 3, 1957.
22. ლორთქიფანიძე, ო. სტრაბონის ცნობა იბერიის მოსახლეობის პირველი გენოსის შესახებ, „საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე“, ტ. XVIII, № 3, 1957.
23. სანიკიძე, ლ. პონტოს სამეფო, თბილისი, 1956.
24. ყაუხჩიშვილი, თ. აპიანე, მითრიდატეს ომების ისტორია, თბილისი, 1959.
25. ყაუხჩიშვილი, ს. ბერძნული ლიტერატურის ისტორია. ტ. II, თბილისი, 1949.
- 25ა. წერეთელი, ალ. ძველი რომი, წ. II, თბილისი, 1961.
26. ჯავახიშვილი, ივ. ქართველი ერის ისტორია, წ. I. 1951.
27. ჯანაშია, ს. იბერიის (ქართლის) სამეფოს პოლიტიკური გეოგრაფიისათვის უძველეს პერიოდში, „შრომები“, ტ. I, 1949.
28. ჯანაშია, ს. აღმოსავლურ-ქართული სახელმწიფოს უძველესი კულტურულ-პოლიტიკური ცენტრების საკითხისათვის, „შრომები“, ტ. II, 1952.

29. ჯანაშია, ს. საქართველო აღრინდელი ფეოდალიზაციის გზაზე, „შრომები“, ტ. I, 1949.
30. ჯანაშია, ს. ფასილი, „შრომები“, ტ. II, 1952.
31. ჯანაშია, ს. ფეოდალური ურთიერთობის წარმოშობისათვის საქართველოში, „შრომები“, ტ. II, 1952.
32. К. Маркс, Письмо к Ф. Энгельсу от 27—11 1861 г., К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. XXIII,
- ✓ 33. Адони, Н. Армения в эпоху Юстиниана, СПб, 1908.
- ✓ 34. Алексидзе, Л. К вопросу о международно-правовых отношениях Иберии (Картли) с Римом, „სსუ შრომები“ ტ. 65, 1957.
35. Амиранашвили (Болтунова), А. И. Иберия и римская экспансия в Азии, ВДИ, 1938, № 4(5).
- ✓ 36. Всемирная история, т. II, М., 1951.
- ✓ 37. Гайдукевич, Г. Ф. Боспорское царство, М.—Л., 1949.
38. Гозалишвили, Г. К. О древнем торговом пути в Закавказье, „ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის ინსტიტუტის შრომები“, ტ. II, 1956.
39. Голубцова, Е. С., Северное Причерноморье и Рим на рубеже нашей эры, М., 1951.
40. Древняя Греция, под ред. В. В. Струве и Д. П. Каллстова, М., 1956.
- ✓ 41. Еремян, С. Т., Торговые пути Армении в эпоху сасанидов, ВДИ, 1939, № 1.
42. Жебелев, С. А. Последний Перисад и скифское восстание на Боспоре, „Северное Причерноморье“, М.—Л., 1953.
- ✓ 43. История Азербайджана, Баку, 1958.
- ✓ 44. История армянского народа, Ереван, 1951.
45. Капанадзе, Д. Г. Грузинская пумизматика, М. 1955.
46. Капанцян, Г. А. Хеттские боги у армян, Ереван, 1940.
47. Кудрявцев, О. В. Восточная политика Римской империи в начале правления Нерона (Критический обзор историографии), ВДИ, 1948, № 2.
- ✓ 48. Кудрявцев, О. В., Источники Корнелия Тацита и Кассия Дiona по истории походов Корбулона в Армению, ВДИ, 1954, № 2.
- ✓ 49. Кудрявцев, О. В., Римская политика в Армении и Парфии в первой половине правления Нерона, ВДИ, 1940, № 3.
50. Лепер, Р. Х., Экскурсия в Самсун, ИРАИК, т. XIII, 1908.
51. Максимова, М. И., Античные города юго-восточного Причерноморья, М.—Л., 1956.
52. Манандян, Я. А., Круговой путь Помпея в Закавказье. ВДИ, 1939, № 4.
53. Манандян, Я. А., О торговле и городах Армении в связи с мировой торговлей древних времен (у в. до н. э.—XV в. н. э.), Ереван, 1954.
- ✓ 54. Манандян, Я. А., Тиграп второй и Рим в новом освещении по первоисточникам, Ереван, 1943.
55. Манандян, Я. А., Цель и направление подготовляемого Нероном кавказского похода, ВИ, 1946, № 7.

56. Мартн, Ю. Ю., Непубликованные археологические памятники, ВДИ, 1941, № 1.
57. Машкин, Н. А., История древнего Рима, М., 1948.
58. Машкин, Н. А., Принципат Августа, М.—Л., 1949.
59. Меликишвили Г. А. К истории древней Грузии, Тбилиси, 1959.
60. Месхиа, Ш. А., Города и городской строй феодальной Грузии, Тбилиси, 1959.
61. Месхиа, Ш. А., Ломоурн, Н. Ю., Лордкинанидзе, О. Д., К вопросу о происхождении государства и существовании рабовладельческой формации в Грузии, ВИ, 1957, № 7.
62. Моммзен, Т. История Рима, т. III, 1911; т. V, 1949.
63. Орбели, И. А., Город близнецов ΔΙΟΥΣΚΟΥΡΙΑΣ и племя воинов ΗΝΙΟΧΟΙ, ЖМНП, 1911, № 4.
64. Ранович, А. Б., Эллинизм и его историческая роль, М.—Л., 1950.
65. Ростовцев, М., Эллинизм и империализм на юге России, Петр., 1918.
66. Савицкий, Г. И., Арриан как источник по истории Средней Азии, „Труды Самаркандского государственного университета им. Горького“, т. 3, 1941.
67. Саркисян, Г. Х., Тигракерт, М., 1960. ✓
68. Севастьянова, О. И., Анниан и его Римская история, ВДИ, 1950, № 2.
69. Севастьянова, О. И., Новый труд по древней истории Армении. ✓
ВДИ, 1946, № 2
70. Тревер, К. В., Очерки по истории культуры древней Армении, М.—Л., 1953.
71. Тревер, К. В., Очерки по истории и культуре кавказской Албании, М.—Л., 1959.
72. Ушаков, П., К походам урартийцев в Закавказье в IX и VIII вв до н. э., ВДИ, 1946, № 2.
73. Ферреро, Г., Величие и падение Рима, т. I, М., 1915. ✓
74. Чикобава, А. С., Грамматический анализ чанского (лазского) диалекта, 1936.
75. Эмиш, Н. Ю., Очерк религии и верований языческой Армении, М., 1861.
76. Ямпольский, З. И., К изучению древнего пути из Каспийского моря по р. Кура, через Грузию к Черному морю, „Սօցիալական օրհանոցի հանդես“, Թ. II, 1956.
77. Anderson, F. G. The Eastern Frontier from Tiberius of Nero. САН, X, 1934.
78. Asdurian, P. Die politischen Beziehungen zwischen Armenien und Rom. „Dissert.“ Freiberg, 1911.
79. Brandes, P. S., Julius Caesar, I—II Bd., Berlin, 1925.
80. Columba, G. M., Cassio Dione e le guerre gall. di Cesare, „Accad. di archeologia, lettere e belle arti“, XXII, № 2, 1905.
81. Christensen, H., De fontibus a Cassio Dione in vita Neronis enarranda adhibitis, Berlin, 1871.

- 81^a. Cumont F., *l'iniziazione di Nerone de parte di Tiridate d'Armenia*, „Rivista di Filologia“, NS II, 1933.
82. Duruy, V., *Geschichte des römischen Kaiserreichs von der Schlacht bei Actium und der Eroberung Aegyptens bis zu dem Einbruche der Barbaren*, Bd. I, Leipzig, 1885.
83. Debevoise, N. C., *A political history of Parthia*, Chicago, 1938.
84. Eckhardt, K., *Die armenischen Feldzüge des Lukullus*, „Klio“, IX Bd., 1909, Heft 4, Bd. X, Heft 1.
85. Egli, E., *Feldzüge in Armenien von 41—63 n. Chr. Ein Beitrag zur Kritik des Tacitus*, „Untersuchungen zur römischen Kaiser-geschichte“, herausgegeben von Dr. Büdinger, Bd. I, Leipzig, 1868.
86. Forbiger, A., *Handbuch der alten Geographie*, Bd. II, 1877.
87. Ferwer, R., *Die politischen Anschauungen des Cassius Dio*, Gross-Glogau, 1878.
88. Gardthausen, V., *Augustus und seine Zeit*, Bd. I, Leipzig, 1891, Bd. II, Leipzig, 1896.
- 88^a. Gelzer, M., *Pompeius*, München, 1959.
89. Gerke, Senecastudien, „Philologus“, Suppl., XXII, 1931.
90. Graschhof, M., *De fontibus et auctoritate Dionis Cassii*, Bonnæ, 1867.
91. Grousset, R., *Histoire de l'Armenie des origines à 1071*, Paris, 1947.
92. Gutschmid, A., *Geschichte Irans und seiner Nachbarländer*, Tübingen, 1888.
93. Gutschmid, A., *Kleine Schriften*, Bd. V, 1894.
94. Hartmann, L. M., und Kromayer, J., *Römische Geschichte. Die Weltgeschichte* herausgegeben von L. M. Hartmann, Gotha, Bd. I, 1921.
95. Hesselhauf, H., *Ein neues Fragment der Fasten von Ostia*, „Athenaeum“, Studi period., (Nuova serie), vol. 36, fasc. 3, 1958.
96. Hohl, E., *Σχολιασμοὶ Σχολιοῦ Ἐκκελεστοῦ: Die Orientpolitik des Kaisers Nero*, DLKW, Heft 11, 1924.
- 96^a. Honigmann, E. et Marieq A., *Recherches sur les Res Gestae divi Saporis*, ARB, t. XLVII, fasc. 4, 1953.
97. Huettle, W., *Antoninus Pius*, Bd. I, 1936.
98. Jolgersmann, D. G., *De fide et auctoritate Dionis Cassii Cocceiani*, Leyden, 1879.
99. Lehmann-Haupt, C. F., *Armenien einst und jetzt*, Bd. I, Berlin, 1910.
- ✓ 100. Magie, D., *Roman Rule in Asia Minor*, 1950.
101. Markwardt, J., *Die Genealogie der Bagratiden und das Zeitalter des Mar Abas und Ps. Moses Choren*, „Caucasica“, fasc. 6, II Teil, Leipzig, 1930.
102. Markwardt, J., *Römische Staatsverwaltung*, Bd. I, Aufl. 2-te, Leipzig, 1881.
103. Meyer, Ed., *Geschichte des Königreichs Pontos*, Leipzig, 1879.

104. Meyer, Ed., *Caesars Monarchie und das Principat des Pompejus* Stuttgart—Berlin, 1922
- 104^a. Momigliano, Corbulone a la politica romana verso i Parti, „Atti del II Congresso Nazionale di Studi Romani“, I, 1931.
105. Ormerod, H. E., *Piracy in the ancient world*, Liverpool—London, 1927.
106. Pelham, H. E., *Arrian as legate of Cappadocia* „The English Historical Review“, vol. 11, 1896.
107. Peter, H., *Die geschichtliche Litteratur über die römische Kaiserzeit*, Bd. 11, Leipzig, 1897.
108. Reinach, Th., *Mithridates Eupator König von Pontos*; Leipzig, 1895.
109. Renan, E. *Marc-Aurèle et la fin du monde antique*, Paris, 1883.
110. Ritter, C. *Erdkunde*, Bd. IX, 1859.
111. Sanders, H. Y. The so-called first triumvirate „Memoires of American Academy in Rome“, X, 1932
112. Schiller, H. *Geschichte der römischen Kaiserzeit*, Bd. I, I Abt., Cotha, 1883.
113. Schoell, Fr., *Geschichte der griechischen Litteratur*, Bd. II, Berlin, 1830.
114. Schur, W. *Die Orientpolitische Frage im römischen Reiche*. NJWJ, 1926, Heft, 3.
115. Schur, W. *Die Orientpolitik des Kaisers Nero*, „Klio“, Beiheft. XV, 1923; Bd. XIX, 1925.
116. Schur, W. *Untersuchungen zur Geschichte der Kriege Corbulos*, „Klio“, Bd. XIX, Heft 1, 1923.
117. Schur, W. *Zur neronischen Orientpolitik*, „Klio“, Bd. XX, 1925—1926.
118. Schwartz, E. *Arrianus*, RE, Bd. II; *Griechische Geschichtsschreiber*, 1959.
119. Walser, G., *Rom, das Reich und die fremden Völker in der Geschichtsschreibung der frühen Kaiserzeit*, Baden-Baden, 1951.
120. Wilamowitz—Moellendorf, U., Krumbacher, K. und andere, *Die griechische und lateinische Litteratur und Sprache*, Leipzig—Berlin, 1912
121. Ziegler, K. H., *Die Beziehungen zwischen Rom und Partherreich* (Ein Beitrag zur Geschichte des Völkerrechts), Wiesbaden, 1964.

ნაშრომები მიღებული შემოკლებანი

- ქცა—„ქართლის ცხოვრება“, ს. ყაუხჩიშვილის გამოცემა, ტ. I, 1955
 თსუ შრომები—თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები
 მასალები—მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის
 В Д И—Вестник древней истории
 В И—Вопросы истории
 Ж М Н П—Журнал Министерства народного просвещения

И Р А И К—Известия Русского археологического института в Константинополе

Такайшвили, Е. Описание—Е. Такайшвили, Описание рукописей Общества распространения грамотности среди грузинского населения

✓ **A J S L L**—American Journal of Semitic Languages and Literatures

A R B—Académie Royale de Belgique, Classe des Lettres et des Sciences morales et politiques

C A H—Cambridge Ancient History

C I L—Corpus Inscriptionum Latinarum

D L K I W—Deutsche Literaturzeitung für Kritik der internationalen Wissenschaft

N J W J—Neue Jahrbücher für Wissenschaft und Jugendbildung

R E—Pauly's Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft, neue Bearbeitung, begonnen von G. Wissowa, herausgegeben von W. Kroll.

ს ა ძ ი ე ბ ლ ე ბ ი

პირთა სახელები

ა

- აგრიპინა 123.
 ადრიანე (Publius Aelius Hadrianus) 83, 136—139.
 ავგუსტუსი, ოქტავიანე ავგუსტუსი (Caesar Octavianus Augustus) 11, 23, 116, 117.
 ავიდიუს კასიუსი (Avidius Cassius) 140.
 ავლე გაბინიუსი (Aulus Gabinius) 65, 89.
 ალექსანდრე სევერუსი (Severus Alexander Augustus) 7, 8, 9, 11.
 ალექსიშვილი მ. 113.
 ალექსიძე ლ. 109.
 ალხაუდონიონი ('Αλχαυδόνιον) 87.
 ამიანე მარკელინე 109.
 ანატი, ანაპიტი ქალამ. 91, 93.
 ანდერსონი 128.
 ანტიოქე ('Αντιόχεις), კომაგენეს მეფე 38, 75.
 ანტიოქოს I 91.
 ანტონინები 137.
 ანტონინე კარაკალა (Antoninus Augustus Caracalla) 8.

ანტონინე პიუსი (Antoninus Augustus Pius) 83, 138, 139.

ანქილე ('Αγκιλαιος) 29, 82, 131, 135, 136, 141.

აპიანე, აპიანე ალექსანდრიელი 13, 14, 18, 19, 24, 87, 90, 92, 93, 94, 98, 99, 101, 110, 111, 112, 114.

არგონავტები 98. —

არიანე (ფილოსოფოსი) 10.

არიანე, ფლავიუს (Φλαύσιος 'Αρριανός) 24, 82, 131, 134, 136, 137.

არიარათე I ('Αρριαράτης) 88. —

არიორბარზანე ('Αριουβαρζάνης)

1. კაპადოკიის მეფე 70, 73, 114.

2. მიდიელი უფლისწული, შემდეგ არმინიის მეფე 117.

— 3. პონტოს მეფე 114.

არიოვისტე 108.

არისტარხე 113.

არსაკე ('Αρσακής) 1. არმენიის

მეფე, პართიის მეფის არტაბანე III ვაჟი 74, 118.

2. იგივე არსაკ XII, იხ. ფრაატ III.

არტაბანე III ('Αρτάβανος) 74, 75, 116, 117, 118, 121, 122.

არტავაზდ II, არმენიის მეფე 111, 116, 117.

არტავაზდ III, კაპადოკიის მეფის არიოზარზანეს ვაჟი 117.

არტაშეს I, დიდი არმენიის პირველი მეფე 94.

არტაშეს II, არტაქსე ('Αρτάξης), არმენიის მეფე 116, 117.

არტაშეს III, არტაქსე 116.

არტოკე, არტავი ('Αρτάκης) 30, 59—62, 99, 101, 105, 106, 107, 109.

არქელაოსი ('Αρχέλαος) 124.

არშაკიდები 124, 140.

ასანდრე ('Ασανδρος) 71, 73, 114, 115.

აფაქიძე ა. 103, 104.

აქსიდარი 131, 135.

აჟაქიძე ქ. ბ
აჟაქიძე წ. ბ
ბარტომი 26.

ბელონა ქალღმ. 138.

ბეკერი 104.

ბერძენიშვილი ნ. 27, 101, 108.

ბოლტუნოვა ა. ი. 5, 102.

ბრაცმანი (ბარაცმანი) 26.

ბუასევენი უ. 28, 32, 33, 34, 138.

ბუროსი 125.

ბ

გაიუს ვალერიუს ტრიარიუსი (Τριαρίος) 44, 45, 88.

გაიუს კეისარი კალიგულა, იხ. კალიგულა.

გაიუს კეისარი, ავეუსტუსის შვილიშვილი 117.

გაიუს მანილიუსი 90.
გაიუს ნიგიდიუს ფიგულუსი (Γαίος Φίγυλος) 67, 112.
გაიუს პიზონი (Γαίος Πείσων) 45, 88.

გამყრელიძე ა. 139. —
გარტჰაუზენი ვ. 117.
გეა ქალღმ. 100.

გერკე ა. 21, 22.
გერმანიკე 119,
გნეიუს დომიციუს კალვინუსი (Γναίος Δομίτιος Κάλουινος) 70, 72, 114.

გნეიუს პომპეუსი, იხ. პომპეუსი.
გოზალიშვილი გ. 85, 130. ✗
გორგაძე ს. 27. —
გუტშმიდი ი. 118, 137.

დ

დეიოტარე (Δηιοτάρος) 70, 113.
დექსიძე 14.

დიონ კასიოს კოკეიანოსი (Διον δ Κάσιος Κοκκηιανός) 5—35, 85, 87, 90, 92, 95, 96, 98, 99, 101, 103, 104, 105, 107—110, 115, 117, 118, 119, 121, 131, 132, 134, 135, 136, 138, 139, 140.

დიონ კოლოფონელი 10.
დიონ ქრიზოსტომი 10.
დიოსკურები 98. —
დიოფანტე 93.
დონდუა ვ. 107. —

ე

ეგლი ე. 21.
ეეტროპიუსი 113, 114.
ელიუს სპარტიანე 138.
ელნიცი ლ. 139.

ენგელსი ფ. 89. 107. —
ენეასი 11.
ერატო 117.
ერემიანი ს. 100.

3

ვალერიუს მაქსიმე 111.
ვალზერი გ. 118.
ვანდიკე 125.
ვილამოვიც-მელენდორფი უ. 14.
ვილრიხი ჰ. 121.
ვისოვა ქ. 16.
ვიტელიუსი 123.
ვოლოგეზე (Ὀυίολγαισος) იგივე
ვალარში, 1. ვოლოგეზე I
76—81, 123, 124.
2. ვოლოგეზე II 82, 83,
137.
3. ვოლოგეზე III 140.
ვონონი 117.

ზ

ზეესი 101.
ზენონ-არტაშესი, არტაშეს III,
არტაქსე (Ἀρταξέης) 74, 117,
118, 122.
ზობერი (Ζόβηρ) 74.
ზონარა, იხ. იოანე ზონარა.

თ

თუკიდიდე ათენელი 14.
თუკიდიდე სოჰემი 140, 141.

ი

იზატი 122.
ინაძე მ. 119, 131, 132, 137,
138, 139.
ინგოროყვა ჰ. 26, 131.
იოანე ანტიოქიელი 31.

იოანე ზონარა 13, 31, 34.
იოანე ქსიფილინე 13, 31.
იოსებ ფლავიუსი 122.
იროდე დიდი 124.

— იულიუს კეისარი, გაიუს იულიუს
კეისარი (Gaius Julius Caesar,
Καίσαρ) 17, 20, 26, 69—73,
89, 108, 112—115.
იუპიტერი 101.

კ

— კაკაბაძე ს. 110.
კალიგულა, გაიუს კალიგულა (Ca-
ligula Gaius Caesar) 75,
119—123.
კასიუს აპრონიანუსი 7.
კერი ე. 28, 97, 98, 112, 138.
კეჰალმაძე ნ. 137.
კვინტუს მარციუს რეკსი (Κυίντος
Μαρκίος) 40, 51, 86, 87, 92.
კვინტუს სერტორიუსი, იხ. სერ-
ტორიუსი.
კვინტუს ცეცილიუს მეტელუს პი-
უსი (Μέτελλος) 47, 89.
კვინტუს ცეცილიუს მეტელუს ცე-
ლერი (Μέτελλος Κέλερ) 58, 59.
კლავდიუსი, ტიბერიუს კლავდიუს
კეისარი (Tiberius Claudius
Caesar) 75, 119, 120, 123.
კლეოპატრა (Κλεοπάτρα) 69, 112,
113, 115.
კლუვიუს რუფუსი 22.
კომოდუსი (Marcus Aurelius Com-
modus) 10, 11.
კონსტანტინე პორფიროგენეტი 13,
31.
კორბულონი, გნეიუს დომიციუს
კორბულონი (Κορβούλας) 21,
22, 23, 76—81, 123, 124, 126.

კოსისი 111.
კოტისი 1. თრაკიის მეფე კო-
ტის I 122.
2. კოტის I ვაჟი 122.
კრონოსი 100.
კუდრიავეცევი ო. 23, 127.

ლ

ლათიშევი ვ. ვ. 5, 27, 136.
ლეონტი მროველი 24.
ლომთათიძე გ. 103.
ლომოური ნ. 30, 100, 103, 105.
106, 110, 111, 119, 129, 132.
ლორთქიფანიძე ო. 102, 109.
ლუციუს აგრელიუს კოტა (Κόττας) 59, 101.
ლუციუს ანიუს ფაბიანუსი 139.
ლუციუს აფრანიუსი (Ἀφράνιος) 67, 111.
ლუციუს გელიუს პუბლიკოლა (Λούκιος Πέλλιος) 73, 115.
ლუციუს ვერუსი (Lucius Aurelius Verus) 139, 140.
ლუციუს ვიტელიუსი 118, 121.
ლუციუს კეისარი (Λούκιος Καίσαρ) 67, 112.
ლუციუს კესენიუს პეტუსი (Λούκιος Καισένιος Πάειτος) 77, 78—80, 124.
ლუციუს კორნელიანე 140.
ლუციუს ლიცინიუს ლუქულუსი (Λούκιουλλος) 14, 17, 18, 24, 36—43, 45—49, 68, 84—88, 93, 113.
ლუციუს მანიუს ტორკვატუსი 59, 101.
ლუციუს ცეცილიუს მეტელუსი (Λούκιος Μέτελλος) 40, 87, 90.

ლუციუს ფანიუსი (Λούκιος Φάνιος) 43, 87.
ლუციუს ფლაკუსი (Λούκιος Φλάκιος) 58, 101.

ა

მაკრინუსი (Marcus Opellius Macrinus) 8.
მანანდიანი ი. 90, 91, 94, 95, 97, 98, 100, 104, 105, 110, 128, 129.
მანიუს აცილიუს გლაბრიონი (Μάνιος Ἀκίλιος) 44, 47. 88.
მარკუს აგრელიუს კოტა (Κόττας) 84.
მარიკი ა. 133, 134.
მარკვარტი ი. 94.
მარკუს აგრელიუსი (Marcus Aurelius Antoninus) 7, 11, 83, 139, 140, 141.
მარკუს ანტონიუსი 26, 115, 116 124.
მარკუს იუნიუსი (Μάρκιος Ίούνιος) 82, 135.
მარკუს კოკეიუს ნერვა (Μάρκιος Νέρβια) 73, 115.
მარკუს კრასუსი 90.
მარკუს ლეპიდუსი 87, 89.
მარკუს ტულიუს ციცირონი 90.
მარკუს ფაბიუს ადრიანე (Μάρκιος Φάβιος) 44, 88.
მარსი 138.
მარციუს ვერუსი (Ομήριος) 83, 139, 140, 141.
მარქსი კ. 89.
მახარე (Μαχάρης) 53, 93.
მელბერი ი. 28, 34.

მელიქიშვილი გ. 5, 28, 97, 98,
99, 104, 107, 110, 120, 133,
134, 140.

მემნონი 87, 93.

მითრიდატე (Μιθριδάτης) 1.
კტისტესი, პონტოს სამეფოს
დამაარსებელი 114.

2. მითრიდატე V ევერგე-
ტი 84.

3. მითრიდატე VI ევპა-
ტორი 6, 14, 17, 18, 19,
24, 25, 26, 36—39, 43—54,
62, 69, 84, 85, 87, 88, 89,
90, 92, 93, 94, 98, 103,
110, 112, 113, 115.

4. მითრიდატე VI ვაჟი 93.

5. იბერიელი, ფარსმან I
მამა 26, 75, 119.

6. მითრიდატე იბერიელის
ვაჟი, ფარსმან I ძმა, არმე-
ნიის მეფე 21, 28, 75, 118,
120—123.

7. მიდიელი, ტიგრან II
სიძე 46, 88.

8. ბოსფორის მეფე 28.

9. მითრიდატე II, პარ-
თიის მეფე 108.

10. პერგამელი 73, 115.

მიტროფანე (Μιτροφάνης) 48,
90.

მიხეილ VII დუკა 31.

მიპრი ლმ. 91.

მოშხენი თ. 94, 95, 128, 129,
138.

მონესე (Μονασιος) 77, 79, 124.

მონობაზე (Μονοβάζης) 77, 81,
124.

მოსე ხორენელი 116.

11. დიონ კასიოსი

6

ნერონი (Νέρων, Tiberius Claudius
Nero) 22, 28, 29, 75—81,
123—130.

ნიკოლოზ დამასკელი 18.

ნიკომედე IV 89.

ო

ოლთაკე (Ὀλθακίης) 110.

ოროსიე (Ὀροσίης) 57, 58, 63,
64, 99, 111.

პ

პაკორი 1. არმენიის მეფე 131,
135.

2. პართელი უფლისწული
140, 141.

პართომასირისი 81, 131, 135, 136.

პაული 16.

პერისადი 93.

პერტინაქსი (Publius Helvius
Pertinax) 7, 8.

პიროსი 16.

პლინიუსი, გაიუს პლინიუს უფრო-
სი 22, 23, 88, 103, 126, 128.

პლუტარქე 14, 19, 20, 24, 26,
87, 90, 93, 96—99, 109, 111,
112.

პოთინე 112, 113.

პოლემონ პონტოელი 117, 122.

პოლიბიოსი 16, 17.

პომპეუსი (Πομπηίος) 14, 17, 19,
20, 23, 24, 25, 30, 47—67,
69, 72, 89, 90, 92, 94, 106,
108—112, 114, 118.

პტოლემეაიოსი (Πτολεμαίος) 1.
გეოგრაფოსი IO3.

2. ავლექტი 112.

3. დიონისე 71, 112, 115.

პუბლიუს კანიდიუს კრასუსი
(Πούβλιος Κανίδιος Κράσσιος)
26, 27, 28, 74, 106, 115,
116.

პუბლიუს კორნელიუს სულა. იხ.
სულა.

რ

რადამისტი 28, 123.

რაიზარი პ. 33, 34, 97.

რაინახი თ. 94.

ბ

საემაკი 93.

სალუსტიუსი, გაიუს სალუსტიუს
კრისპე 17, 18, 19.

სანიკიძე ლ. 85, 102, 103.

სარქისიანი გ. 86.

სატურნუსი ღმ. 101.

სეეტონიუსი, გაიუს სეეტონიუს
ტრანკვილუსი 125.

სვიდა 7, 10, 11.

სეკილიუსი, სექსტილიუსი (Ση-
ξιλίος) 39, 97.

სელევკიდები 87, 91, 94.

სენეკა, ლუციუს ანეუს სენეკა
119, 120, 125.

სეპტიმიუს სევერუსი (Lucius
Septimius Severus) 8, 10.

სერტორიუსი 87, 89, 111.

სიმეონ ბარ-კოხბა 136.

სპარტაკი 89.

სპარტოკიდები 93, 115.

სტრაბონი 24, 26, 28, 33, 91,
92, 94, 97, 103, 106, 108,
114.

სტრატონიკე (Στρατωνική) 69,
112.

სულა 84, 86, 87, 89.

ტ

ტაფელი ო. 28.

ტაციტუსი, კორნელიუს ტაციტუ-
სი 13, 20—24, 28, 109, 118,
119, 120, 125, 126, 128, 130,
134.

ტიბერიუსი (Tiberius Caesar
Augustus) 74, 75, 117, 118,
119, 121.

ტიგრანე, ტიგრანი (Τυγράνης)

1. ტიგრან II 18, 19, 25,
36—39, 41, 42, 43, 51—55,
57, 66, 67, 68, 77, 85—88,
92, 96, 99, 108, 111.

2. შვირე, უმცროსი 19,
52—58, 66, 92, 111.

3. ტიგრან III 116, 117.

4. ტიგრან IV 117.

5. ტიგრან V 117.

6. ტიგრან VI 76, 124.

ტირიდატე (Τυριδάτης) 1. არმე-
ნიის მეფე, ფრაატ IV შვილი-
შვილი 74, 75, 118.

2. არმენიის მეფე, ვოლოგე-
ზე I ძმა 76, 78—81, 123—126.

3. არმენიის სატრაპი 83,
140, 141.

ტიტ ლივიუსი 16, 17, 20, 24.

ტრაიანე (Marcus Ulpius Traia-
nus) 10, 81, 82, 131, 135.

ტრევერი კ. 5, 91, 100, 129.

უ

ურანი ღმ. 100.

ურსინი 31, 32, 138.

ფ

ფაბრიციუსი ო. 98.

ფარნაბაზე, ფარნავაზი (Φαρνάβα-
ζος) 26, 74, 115.

ფარნაქე (Φαρνάκης) 26, 69—73,
113, 114, 115.

ფარსმანი, ფარსმანე (Φαρσαμ-
νης) 1. ფარსმან I 21, 26,
28, 75, 118, 119, 120, 123,
130.

2. ფარსმან II ქველი 29,
30, 82, 83, 130, 136—139.

ფრავიუსები 137.

ფრიატე (Φριάτης) 1. ფრიატ III,
იგივე არშაკ XII, 18, 23,
25, 37, 39, 48, 53, 54,
65—68, 74, 86, 90, 92, 96,
111.

2. ფრიატ IV 74, 118, 124.

3. ფრიატ IV ვაეი 74, 118.

ფსევდო-არიანე 134.

ძ

ძსითარე (Ψιθάρης) 112.

უ

უაუხნიშვილი თ. 18, 93.

უაუხნიშვილი ს. 8, 9, 13, 14,
104.

ზ

ზაბურ I 132, 134.

ზვარცი ე. 10, 12, 15, 18, 20,
23.

ზპრენგლინგი მ. 133.

ზური ვ. 22, 126—129.

წ

წერეთელი ალ. 19.

ხ

ხოსრო 135.

ჯ

ჯავახიშვილი ივ. 5, 27, 101, 103,
119, 123.

ჯანაშია ს. 5, 27, 30, 93, 94,
100—104, 107—109.

ბ

ბენინგი ვ. 133.

ბოული ე. 126, 127.

ბეროდინე 14.

ბესელპაუფი ჰ. 139.

ა

Адонц Н. 94.

Алексидзе Л. 109.

Ампранашвили (Болтунова) А. И.
102.

Анхиаз 146.

Апшиан 144.

Артаг 147.

გ

Гайдукевич В. Ф. 93, 113, 116.

Гозалишвили Г. К. 102.

Голубцова Е. С. 115.

დ

Дион Кассий Коккейан 97,
142—148.

ე

Еремян С. Т. 100, 106.

ჯ

Жебелев С. А. 84, 93.

კ

Каллистов Д. П. 93.

Кацанадзе Д. Г. 113.

Каванцян Г. А. 91.
Корбулон, Гней Домиций 146.
Кудрявцев О. В. 23, 28, 31,
127.

Л

Латышев В. В. 5.
Лесер Р. X. 114.
Ломоури Н. Ю. 107.
Лордкинашвицзе О. Д. 107.
Луций Лициний Лукулл 114.

М

Максимова М. И. 88, 114.
Мапацян Я. А. 85, 86, 90,
91, 94, 95, 97, 105, 110,
129.
Марк Антоний 145.
Маркс К. 89.
Марти Ю. Ю. 115.
Машкин Н. А. 12, 90, 113,
140.
Меликишвили Г. А. 28, 93,
97, 104, 107, 110, 116, 119,
120, 123, 132, 134, 136,
140.
Месхиа Ш. А. 105, 107.
Митридат VI 145.
Митридат I, царь Иберии 145.
Моисей Хоренский 116.
Моммзен Т. 8, 85, 86, 87, 90,
91, 95, 113, 116, 118, 119,
120, 123, 124, 128, 135,
138, 140.

Н

Нерон 146.

О

Орбели И. А. 131, 132.

П

Плиний, Гай Плиний Секунд
143.
Плутарх 143, 144, 145.
Полибий 143.
Помпей, Гней 97, 102, 144, 147.
Публий Канидий Красс 145.

Р

Рапович А. Б. 91.
Ростовцев М. И. 128.

С

Савицкий Г. И. 137.
Саллюстий Крисп, Гай 143.
Саркисян Г. X. 86.
Севастьянова О. И. 18, 85.
Соселна Г. К. 107.
Страбон 145.
Струве В. В. 93.

Т

Такайшвили Е. 105.
Тацит, Корнелий 143, 145.
Тит Ливий 143.
Тревер Б. В. 91, 100, 129.

У

Ушаков П. 132.

Ф

Фарнабаз (Фарнаваз) 145.
Фарнак 145.
Фарсман I 145.
Фарсман II 146, 147.
Ферреро Г. 86, 89.
Фраат III 144.

Ч

Чикобава А. С. 131.

Э

Эмин Н. О. 91.

Энгельс Ф. 89.

Я

Ямпольский З. И. 102.

Ю

Юлий Цезарь 143, 145.

А

Aelius Spartianus 138.

Anderson J. G. 23.

Appianus 19, 84, 86, 88, 90,

92, 93, 99, 110, 111, 112,

114.

Arrianus, Flavius 131. .

Asdourian P. 117, 125.

В

Bekker 34.

Boissevain U. Ph. 16, 34,

Brandes P. C. 113.

Büdingcr M. 21.

С

Caesar, Gaius Julius 108.

Cary E. 28, 31, 33, 34, 92,

97, 98, 112, 138.

Cassius Dio Cocceianus 7—11,

18—21, 27, 121.

Christensen H. 22.

Cicero, Marcus Tullius 90.

Columba G. 20.

Cumont 125.

D

Debevois N. C. 116, 117, 122.

Dindorf L. 34.

Dunry V. 117.

E

Eckhardt K. 86.

Egli E. 21, 123, 125.

Eutropius 84, 88, 113, 114.

F

Fabricius J. A. 33.

Forbiger A. 111.

G

Gardthausen V. 117.

Gelzer M. 89, 112.

Gerke A. 22.

Grausset R. 124.

Gutschmid A. 92, 111, 138.

H

Hartmann L. M. 140.

Hening W. B. 133.

Hesselhauf H. 139.

Hohl E. 127.

Holzmann W. 33.

Honigmann E. 132, 133, 134.

J

Jelgersmann 20.

Josephus Flavius 122.

Justinus 108.

K

Kroll W. 16.

Kromayer J. 140.

Krumbacher K. 14.

L

Lehmann-Haupt C. F. 85.
Loeb J. 34.

M

Magie D. 140.
Maricq A. 132, 133, 134.
Markwart (Marquardt) I. 94,
122.
Melber 34.
Memnon 87, 93.
Meyer Ed. 85, 113.
Momigliano 125.

O

Ormerod H. A. 90.

P

Pauly 16.
Pelham H. E. 137.
Peter H. 16, 17, 31.
Phestus 113.
Plinius, Gaius Secundus 23,
88, 103, 126.
Plutarchus 19, 26, 86, 90, 96,
111, 112, 116.
Ptolemaeus, Claudius 103.

R

Reimar (Reimarus) H. S. 33,
98.
Reinach Th. 85, 86, 89, 94,
112.
Renan F. 140.
Ritter C. 114.

S

Sanders H. Y. 113.
Schiller H. 124.
Schoell Fr. 9, 31.
Schur W. 22, 23, 125—128.
Schwartz E. 10, 12, 13, 16, 31,
137.
Sprengling M. 132.
Stephanus R. 33.
Strabo 26, 84, 88, 91, 93, 94,
103, 106, 108, 114.
Sturz 34.
Suetonius 121, 122, 125.
Suida 7, 10, 11.

T

Tacitus, Cornelius 21, 23, 28,
118, 119, 120, 123, 125, 126,
130.
Tafel L. 8, 9, 28.
Tomaschek 111.

V

Valerius Maximus 111.
Velleius Paternulus 117.

W

Walser G. 117.
Wilamovitz-Moelendorf U. 14.
Willrich H. 120, 122.
Wissowa C. 16.

Z

Ziegler K. H. 92, 121.

ხალხთა და ტომთა სახელები

6

ა ალანები ('Αλάνοι) 29, 30, 82, 129, 130, 136. ალბანელები ('Αλβάνοι) 25, 26, 55, 57, 59, 62, 65, 96—100, 110, 111, 116, 126, 128, 129, 136. არმენიელები ('Αρμένιοι), სომხები 38, 59, 86, 116, 117, 123, 125, 127. ბ გალატები 91. გალები 108. გერმანელები 108. დ დაკები 116. ე ელუები 108. ზ ზიდრიტები 136. ი იაზიგები ('Ιαζύγιοι) 83. იბერები ('Ιβήρως) 21, 26, 27, 59, 74, 83, 98, 99, 108, 116, 130. ივანიეხები 132. იუდეველები 82. კ კილიკიელები 38. კოლხები (Κόλχοι) 62, 84, 99, 110. ს საკეები 93. სანიგები 131, 132. სარმატები 93, 130. სეკვანები 108. სვანური ტომები 132. სკვითები 75, 93, 133. სკვითინები 133. ტ ტექტოსაგები 91. ტოლისტოაგები 91. ტოლისტობოაგები 113. ტროკმები 91. ძ ქართველი ტომები 137. ჭ ჭენიოხები ('Χνιόχοι) 29, 82, 83, 131, 132, 134, 136, 141.	მახელონები (Μαχελόνιοι) 82, 131—134. მეგრელები 134. პ პართელები (Πάρθοι) 41, 68, 74, 79, 87, 92, 124, 130. რ რომაელები ('Ρωμαίοι) 24—29, 36—39, 42, 44, 45, 46, 49, 50, 52, 53, 57, 58, 61, 63, 66—69, 71, 73, 76, 77, 78, 80, 84, 86, 87, 93—102, 104, 106, 112, 113, 116, 124, 129, 130, 138, 140. ს საკეები 93. სანიგები 131, 132. სარმატები 93, 130. სეკვანები 108. სვანური ტომები 132. სკვითები 75, 93, 133. სკვითინები 133. ტ ტექტოსაგები 91. ტოლისტოაგები 91. ტოლისტობოაგები 113. ტროკმები 91. ძ ქართველი ტომები 137. ჭ ჭენიოხები ('Χνιόχοι) 29, 82, 83, 131, 132, 134, 136, 141.

Аланы 146.

Албаны, албанцы 136, 144,
145.

Генюхи 146.

Иберы 145, 146.

Римляне 102, 146.

Alanos 128.

Albanos 128.

გეოგრაფიული სახელები

ა

აბანტოსი ('Αβαντος) მდ. 63,
111.

აღიაბენე, აღიაბენა ('Αδριαβηνή)
76, 77, 111, 122, 124, 134.

აზერბაიჯანი 100.

აზია ('Ασία) 27.

აზია (პროვინცია) 38, 70, 71,
86, 114, 115.

ათენი, ათინა 101, 131.

აკილისენე, ეკლესია ('Ακισσηνή)
94, 95, 97, 99.

აკროპოლისი ('Ακροπόλις) 30,
60, 103, 104.

ალაზანი მდ. 100, 111.

ალბანეთი, ალბანია ('Αλβανία)
6, 19, 30, 74, 82, 95, 96,
97, 100, 103, 110, 111, 116,
127—130, 132, 134, 137.

ალექსანდრია 115.

ამიერკავკასია 6, 14, 15, 16, 19,
23, 24, 27, 30, 100—103,
116, 124, 133, 141.

ამისო ('Αμισός) 18, 71, 113, 114.

ანატიისი ('Ανατίς) 51, 57, 91,
94, 95, 98, 100.

არაბეთი 134.

არაგოსი, არაგვი ('Αραγός) მდ.
103, 106, 107.

არალიხი 94.

არაქსი ('Αράξης) მდ. 54, 94.

არმაზი 103, 105, 106.

არმაზციხე, არმაზის ციხე 30,
102, 103, 104, 106,

-არმენია ('Αρμενία) 1. სომხეთი
6, 18, 19, 21, 22, 25, 28,
29, 40, 43, 48, 51, 53—56,
62, 65, 68, 74—79, 82, 83,
85, 87, 88, 91, 92, 94, 95, 96,
99, 100, 106—108, 110—112,
114—127, 131—133, 136,
139—141.

2. არმენია მეოთხე 131.

3. არმენია მცირე 44, 50,
70—73, 84, 88, 91, 113, 114,
122, 135.

არსამოსატა, არშამაშატა ('Αρσα-
μοσάτα) 82, 131, 135.

არსანია, არაკანი აღმოსავლეთ
ევფრატის ('Αρσανία) 78, 124.

არტაქსატა, არტაშატი ('Αρτάξα-
τα) 54, 76, 94, 124, 135, 140.

ასირია 134.

ასპისი ('Ασπίς) 69, 95—98, 100.

ატროპატენა, აღრაბადაგანი 134.

აფრიკა 9, 72.

აღსტაფა მდ. 100, 106, 110.

აწყური 105.

ახალქალაქი 95—97, 100, 104,
129.

ბ

-ბაგინეთი 103.

ბაკურიანი 105.

ბიზანტია 31.

ბითონია (Βιθυνία) 7, 9, 47,
70, 71, 88, 89, 91, 114, 137.
ბორჯომი 105.
ბოსფორი (Βόσπορος) 1. სამეფო
19, 28, 52, 62, 69, 71, 73,
84, 92, 93, 113, 115.
2. სრუტე 88.
ბრიტანეთი (Βρετανία) 83, 125,
141.

ბ

გალატია (Γαλατία) 49, 73, 91.
გალია 20, 112, 137.
გაძიურა (Γαζιούρα) 45, 88, 115.
გერმანია 125.
გორი 105.
გუგარეთი 100.

დ

დადასა (Δάδασα) 45, 88.
დაღმაცია 7, 9, 27.
დარიალი, დარიალის კარები
29, 128, 130, 131.
დარუბანდი, დერბენტი 128,
129, 130.
დასავლეთ ევფრატი, ყარა-სუ
მდ. 98.
დასავლეთ საქართველო 131,
132, 134, 137.
დასტირა 94.
დალესტანი 100.
ღებელა მდ. 106.

ე

ეგვიპტე (Αίγυπτος) 69, 70, 72,
112, 113, 115, 117.
ეგრისი 92.
ეგროპა 91.

ევფრატი (Εὐφράτης) მდ. 38, 41,
65, 67, 79, 87, 88, 94, 95,
121, 124, 131.

ენდერესი 94.
ერევანი 94.
ერზერუმი 97.
ესპანეთი, იბერია 27, 28, 87, 89.

ვ

ვატიკანი 32.

ზ

ზელა, ზილეპი (Ζήλα) 71, 115.
ზეკარის უღელტეხილი 110.
ზიგანა 133, 134.
ზიგანას გადასასვლელი 133.
ზილანეგსი 133.

თ

თბილისი 106.
თეოდოსია 113.
თოუზი მდ. 100, 106.
თრაკია 122.

ი

იბერია, ქართლი (Ἰβηρία) 14, 19,
24—30, 95, 96, 99, 101,
103—111, 115, 116, 118—121,
126, 130—132, 134, 136, 138,
139.
იბერიის კარები 126.
ილირია 125.
ინდოეთი 85.
იორდანი მდ. 85.
ირანი 132, 134.
ირისი მდ. 88.
იტალია 69, 72, 89.
იუდეა 124, 136.

კაბეირა (Κάβειρα) 44, 88.
 კავკასია 5, 27, 127, 129.
 კავკასიის კარები 126, 128.
 კავკასიონი (Καύκασος) 60, 65, 104.
 კამბეჩოვანი, კამბისენე 110.
 კამბისი (Καμψίνθη), იორი, მცირე ალაზანი მდ. 63, 100, 110.
 კაპადოკია (Καπαδοκία) 44, 47, 56, 70, 74, 77, 82, 85, 87, 88, 91, 114, 124, 134, 139, 140.
 კაპიტოლიუმი 83.
 კაპრი კ. 118.
 კასპი 105.
 კასპიის გზა 130.
 კასპიის ვიწრობები 125, 126, 129.
 კასპიის ზღვა (Κασπία θάλασσα) 65, 85, 100, 128, 134.
 კასპისი 95.
 კელკიტ-ჩაი მდ. 131.
 კიზიკოსი 18.
 კილიკია 7, 85, 86, 90.
 კირნოსი (Κίρνος), მტკვარი, კიროსი მდ. 19, 57, 59, 60, 62, 94—100, 103—107, 110, 128.
 კოლხეთი, კოლხიდა (Κολχίς) 14, 19, 24—26, 52, 62, 70, 92, 93, 95, 98, 99, 103, 110, 111, 113, 114, 129, 131, 133, 134.
 კომაგენე (Κομμαγενή) 38, 75, 87.
 კომანა (Κόμανα) 44.

კორდუენე (Κορδοιηνή) 65, 111, 114.

კრეტა (Κρήτη) კ. 47, 89, 90.

ლ

ლიკოსი მდ. 88, 94.
 ლორე (ლორო) მდ. 106, 107.

მ

მარმარილოს ზღვა 89.
 მასისის მთა 94.
 მახელონია 132, 133, 134.
 მეოტისი (Μαυτις), აზოვის ზღვა 52, 92, 93, 98.
 მეოტიდა-კოლხეთის მაგისტრალი 129.
 მესოპოტამია (Μεσοποταμία) 18, 41, 85, 87, 94, 116.
 მილია (Μηδία) 82, 117, 137.
 მოსული 124.
 მცირე აზია 84—86, 91, 114, 115, 132.
 მცხეთა 30, 103—107.

ნ

ნეოკესარია, ნიკსარი 88.
 ნიზიბინი (Νίσιβις) 18, 41, 42, 43, 87.
 ნიკეა 7.
 ნიკომედია 137.
 ნიკომოლისი (Νικαόπολις) 70, 94, 114.
 ნილოსი მდ. 115.
 ნიმფეა 113.
 ნორიკუსი 137.

ო

ოსროენე 111.
 ოსტია 139.
 ოძრხე 105.

პანონია 9, 137.
 პართია (Παρθια) 6, 8, 18, 23,
 25, 29, 48, 75, 76, 85—87,
 92, 96, 102, 108, 115—118,
 120—127, 131, 134—137,
 139, 141.
 პარიზი 33.
 პაფლაგონია 113.
 პელორი (Πέλωρις) მდ. 60, 61,
 106, 107.
 პერგამი, პერგამის სამეფო 8, 86.
 პერსეპოლისი 132.
 პერსიდა 134.
 პიურკი 94.
 პონტო (Πόντος) 1. სამეფო 6,
 25, 43, 65, 70, 71, 84, 85,
 88, 89, 91, 96, 98, 112,
 114, 115, 117.
 2. ზღვა, იხ. შავი ზღვა.

რ

რანდია (Ῥάνδεια) 78, 124, 127.
 რინი მდ. 119.
 რიზე 131.
 რომი (Ῥώμη) 5, 6, 8, 9, 11—16,
 24—27, 29, 30, 57, 66, 69,
 75, 79, 80, 84—86, 88—90,
 102, 103, 109, 111—115,
 117, 118, 120—125, 127—
 131, 135—141.

ს

საკას ქვეყანა 133.
 სამეგრელო 133.
 სამსუნე 114.
 სარკინე 105.
 სარმატია 126.
 სატალა (Σάταλα) 82, 131, 135.

საქართველო 5, 6, 14, 15, 24,
 25, 29, 30.
 სიგანეონი 133.
 სიმფორონი (Συμφόριον) 69, 97,
 98.
 სინგამი 133.
 სინოპი 114.
 სინორეგა 112.
 სინორია 97, 98.
 სირია 38, 56, 67, 77, 85, 87,
 96, 112, 121, 140.
 სიუნჯი, სისაკანი 133.
 სკვითეთი 5, 133.
 სმირნა 8.
 სოფანენე, სოფენე (Σωφανηνή) 56,
 94, 114, 135.
 სპარსეთი 132.
 სპარსეთის ყურე 134.
 სუზიანა, ხუზისტანი 134.
 სურამის უღელტეხილი 110.

ტ

ტავრი, ტავროსი (Ταυρις) 38, 77,
 94, 124.
 ტალავრა (Ταλαύρα) 46, 88.
 ტამანის ნახევარკუნძული 113.
 ტიგრანაკერტა, ტიგრანოკერტა
 (Τιγρανόκερτα) 36, 38, 76, 77,
 85, 86, 124.
 ტიგროსი (Τίγρις) მდ. 41, 65, 85,
 87, 94, 111, 124.
 ტორკატა 88.
 ტრაპეზუნტი 114, 133.
 ტურქსალი 88.

უ

ურბნისი 105.
 უფლისციხე 105.

ფ

ფაზისი (Φάσις), რიონი მდ. 53,
 62, 94, 110, 128.

ფანაგორია 113.
ფარკინი 85.
ფარკინ-სუ მდ. 85.
ფარნაკია 114.
ფარსალი 113, 114.
ფინიკია (Φοινίκη) 56, 85.
ფოილო 110.
ფრიგია 91.

ძ

ქერჩის სრუტე 93.
ქიზიყი 110.

ყ

ყაზახი 100.
ყარასამსუნის პლატო 114.
ყარა-სუ მდ. 99.
ყვრილა მდ. 94, 110.
ყირიმი 84, 113.

შ

შავი ზღვა, პონტო 65, 84, 88,
89, 92, 102, 128, 131, 132,
134.
შავიზღვისპირეთი 134.
შირაქი 110.
შორაპანი 94.
შუა აზია 102, 127.

ჩ

ჩინეთი 102.
ჩრდილოეთ კავკასია 102, 129.

წ

წინა აზია 85, 124.
წუნდა 95, 104.

ჭ

ქოროხი 100, 136.

ხ

ხალხალი 100.
ხარბუტი 124.

ხმელთაშუა ზღვა 85, 89.
'ხოსპია 95—97, 104, 105, 129.
'ხრამი, ქცია მდ. 106.

ჯ

ჯავახეთი 104, 129.

კ

კალისი 85, 113.
კამბურგი 33.
კარმასტისი, კარმოზიკე, კარმაქ-
ტიკა, იხ. არმაზციხე.
კერეთი 100.
კირკანია 127.

Авия 102,
Акрополь 147.
Албания 146, 147.
Армаз-цихе 147.
Армения 144—147.
Аспида 97.
Ближний Восток 144, 146.
Грузия 142, 143, 144, 146, 147.
Дарьяльское ущелье 146.
Закавказье 102, 143, 148.
Иберия, Картли 144—148.
Каспийские ворота 146.
Колхида 144, 145, 148.
Мцхета 147.
Парфия 144, 145, 146.
Понтийское царство 147.
Рим, Римское государство 142,
144—147.
'Ασπίς 95.
'Αρμάχτιχα 103.
'Αρμαζλικη 103.
Caspia 95, 129.
Harmastis 103.
Sigān 134.
Sisakan 133.

წინასიტყვაობა	5
შესავალი	7
ა) დიონ კასიოსის ცხოვრება და მოღვაწეობა	7
ბ) დიონ კასიოსის „რომის ისტორიის“ საერთო დაზუსტება	11
გ) დიონ კასიოსის „რომის ისტორიის“ წყაროების საკითხისათვის	15
დ) დიონ კასიოსის ცნობები საქართველოს შესახებ	24
ე) დიონ კასიოსის „რომის ისტორიის“ ხელნაწერთა და გამოცე- მათა საკითხისათვის	30
ტექსტის კომენტარებში მიღებული შემოკლებანი	35
„რომის ისტორია“ (ტექსტი და თარგმანი)	36
კომენტარები	84
Сведения Диона Кассия о Грузии (Резюме)	142
ბიბლიოგრაფია	149
ნაშრომში მიღებული შემოკლებანი	155
საძიებლები	157
პირთა სახელები	157
ხალხთა და ტომთა სახელები	167
გეოგრაფიული სახელები	168

რედაქტორი ს. ყაუხჩიშვილი
გამ. რედაქტორი დ. ბაქრაძე
კორექტორი ლ. გორდელაძე
ტექნორედაქტორი ნ. ბოყორია

ბელმოწერილია დასაბეჭდად 23. III. 1966 წ.

სააღრ. საგამ. ფ. 9.66; საბეჭდ. ფ. 10.88

ფასი 0.85 კაბ.

შეკვეთა 2397

უფ 02255

ტირაჟი 1000

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, ძერჟინსკის ქ. № 8
Издательство «Мешниереба», Тбилиси, ул. Дзержинского № 8

თბილისის უნივერსიტეტის სტამბა, თბილისი, თ. ჰავჭავაძის ბროსაპექტი, 1.
Типография Тбилисского университета, Тбилиси, пр. И. Чавчавадзе, 1.

საქართველოს შესახებ არსებული უცხოური წყაროების
კომისიის ბავოცვანის

წიგნი I: თ. ყაუხჩიშვილი, ჰეროდოტე. თბ. 1960.

წიგნი II: ნ. კეკელაძე. არიანე. თბ. 1961.

წიგნი III: ვლ. ფუთურიძე, სპარსული ისტორიული საბუ-
თები. ნაკვ. I. თბ. 1961.

წიგნი IV: ა. გამყრელიძე და ს. ყაუხჩიშვილი, გეორ-
გია, ტომი პირველი, თბ. 1961.

წიგნი V: ნ. შოშიაშვილი, გრიგოლ აკანელის მოისართა
ტომის ისტორია. თბ. 1961.

წიგნი VI: ნ. ჯანაშია, ლაზარე ფარპეცი და მისი ცნობები
საქართველოს შესახებ. თბ. 1962.

წიგნი VII: ეთ. სიხარულიძე, იაკუთის ცნობები საქართვე-
ლოს და კავკასიის შესახებ. თბ. 1964.

წიგნი VIII: ი. ცინცაძე, ძველი რუსული წყაროები (XI—
XVI ს.ს.) საქართველოს შესახებ. თბ. 1962.

წიგნი IX: გ. გელაშვილი, გიულდენშტედტის მოგზაურობა
საქართველოში. ტ. I, თბ. 1962.

წიგნი X: ვლ. ფუთურიძე, სპარსული ისტორიული საბუ-
თები, ნაკვ. II. თბ. 1962.

წიგნი XI: თ. მიქელაძე, ქსენოფონტის „ანაბაზისი“ (მზად-
დება).

წიგნი XII: ს. ყაუხჩიშვილი, გეორგიკა, ტომი მეხუთე, თბ.
1963.

წიგნი XIII. ნ. ცაგარეიშვილი, იოანე დრასხანაკერტელის
„სომხეთის ისტორია“, თბ. 1965.

წიგნი XIV: გ. გელაშვილი, გიულდენშტედტის მოგზაურობა
საქართველოში. ტომი II. თბ. 1964.

წიგნი XV: ს. ჯიქია, იბრაჰიმ ფეჩევის ცნობები საქართვე-
ლოსა და კავკასიის შესახებ. თბ. 1964.

წიგნი XVI: ს. ყაუხჩიშვილი, გეორგიკა, ტომი მეორე. თბ.
1965.

წიგნი XVII: ნ. ლომოური, დიონ კასიოსი და მისი ცნობები
საქართველოს შესახებ. თბ. 1966.

წიგნი XVIII: ს. ყაუხჩიშვილი, გეორგიკა, ტომი მეექვსე
(იბეჭდება).